

HOVA?
A MAGYAR JÖVŐ ÚTJA
ÍRTA:
WEIS ISTVÁN

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RT
NYOMÁSA

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Bevezetés „.....	5
I. Külpolitikai válaszúton	13
II. A beteg állam	43
III. A mindenható állam	67
IV. A hazug társadalom	93
V. A szellemi élet válsága	111
VI. Erkölcs és vallás.....	139
VII. Mit mond a barázda	167
VIII. A gyárkémény és a főkönyv	190
IX. Az Alföld.....	212
X. Zárszó	236

BEVEZETÉS.

A mai magyar társadalomról írt, nem várt és minden bizonnyal meg sem érdemelt sikert aratott könyvemmel kapcsolatban több, a nyilvánosság előtt megszólalt bíráló és még több, becsülésemet és elismerésemet bíró olvasó annak a nézetének adott kifejezést, hogy nagyjából és egészében egyetért velem, elfogadja azt a helyzetképet, amelyet felvázoltam, hálás azért, hogy számára az előtte lefolyó események, körülötte levő jelenségek megértését megkönnyítettem, azonban hibáztatja azt, hogy a tényálladáki elemek meghatározásánál, a kóros bántalmak felismerésénél és leírásánál megállók, nem mutatok rá azokra az eszközökre és módszerekre, amelyeknek segítségével az általam is károsaknak felismert jelenségek megszüntetését, a hibák kiküszöbölését, a bajok orvoslását elérhetjük.

Azok az olvasóim, akik említett könyvemet ismerik és annak előszavát is figyelmesen olvasták el, visszaemlékeznek arra, hogy előre bejelentettem: tartózkodni kívánok minden értékítélettől, a jövőre vonatkozólag minden tanácsadástól. Törekedtem arra, hogy annyira tárgyilagos és főleg személytelen legyek, annyira kívül álljak a jelenségeken, amennyire ez emberileg csak lehetséges. Éppen ezért ért bizonyos oldalról az a vád, hogy hideg, szenttelen, sőt szívtelen vagyok, olyan ember, akit az emberek vergődése és

baja csupán tudományos nézőpontból érdekel, segíteni nem akar és valószínűleg nem is tud.

Úgy gondoltam, jobb szolgálatot teszek a jelenségek hideg és tárgyilagos, pártatlan leírásával és azzal, hogy az olvasókat kényszerítem a mérlegelésre, az előadottak megbírálására és azok alapján saját ítéletük kiformalására. Most már megállapíthatom, hogy olvasóközönségem — az ország erkölcsi és értelmi színejava — túlnyomó többségében ezt a szándékomat megértette és az említett könyvben felvetett kérdések taglalását és jelenségek megértését illetőleg végigjárta ugyanazt a keserves kálváriautat, amelyen haladtam könyvem megírásakor.

Egyetlen társadalmi réteg volt, amely még azt a hideg és tárgyilagos leírást sem bírta el, amelyben részesítettem: a születési arisztokrácia. Az e körül keletkezett polémia talán nem volt egészen hatástalan és eredménytelen a közvélemény kiformalását illetőleg.

Magam is éreztem, hogy könyvem tökéletlen és félmunka. Ezt minden lelkiismeretes írónak minden munkájával szemben éreznie kell, nekem azonban ebben az esetben arra is kellett gondolnom, hogy úgy járok el, mint az orvos, aki diagnózist állít fel, megállapítja súlyos bajok létét, egyes szükséges szervek túltengését, mások visszafejlődését, gyengeségét; terápiát azonban nem ajánl, a gyógyításra kísérletet sem tesz. Azt reméltem azonban, hogy a diagnózis alapján hivatott orvosok veszik kezükbe a gyógyítást, a legjobb szakerek előállnak saját szakmájuk kérdéseivel és olyan célkitűzésekkel, amelyek egymásbafonódva, egymással összhangba hozva valóban alkalmasak arra, hogy nemzeti hitvallássá váljanak.

Ebben a várakozásomban csalódtam. A könyvem megjelenése óta eltelt másfél esztendő alatt Zsilinszky Endre igen érdekes és egyéni kísérletén kívül egyetlen

lépés sem történt nemzeti program alkotására, a jövőt illetően egységes és összefüggő, minden részletre kiterjedő terv alkotására. Nincs programjuk a politikai pártoknak sem; az ellenzék a kormánynak veti a szemére azt, hogy nem rendelkezik határozott tervekkel, a különböző, összeségükben oly nyomasztó válságok enyhítésére, a kormány erre az ellenzékét szólítja fel program adására, amire az ellenzék a válasszal adós marad.

A párt- és hivatási programok hiánya és programtöredékek eldarabolt, össze nem függő volta is baj; még nagyobb baj azonban az, hogy — eltekintve a nagy külpolitikai végcéltól, de nem az erre vezető eszközöktől — nincs programunk azokra a nagy állami és társadalmi, művelődési és gazdasági kérdésekre sem, amelyek tekintetében egységes nemzeti közvéleménynek kellene lennie és annak minden pártot, minden osztályt egyformán áthatnia. Ilyen egészséges és egységes nemzetpolitikai program ja van pl. az angolnak és volt eddig — bár inkább negatívumban kifejezve — a franciának; erre tör minden nehézség ellenére céltudatosan az olasz. Mindazok a népek tehát, amelyek a jelenben vagy a közeljövőben érvényesülni akarnak, megkísérlik azt, hogy az alapvető kérdésekben egységes álláspontot foglaljanak el.

A mi tragikumunk az, hogy az utolsó évszázadnak legszebb időszakában, a múlt század 30-40-es éveiben is egymással homlokegyenest ellenkező nézetek érvényesültek alapvető kérdések, pl. az uralkodóhízzal való viszony meghatározása, a jobbágyfelszabadítás, államéletünk berendezése tekintetében. Egységet nálunk inkább az elnyomatás okoz: a Bach-korszak és a megcsönkítés utáni első egy-két év.

Nagyon sokunk nézete szerint ez egészen helytelen. Minden áron arra kell törekednünk, hogy a köz-

tünk levő ellentéteket tompítsuk és állami életünknek a mai kor igényeihez mért átalakítása, társadalmi berendezésünknek a helyes értékelés szerinti egyensúly megváltoztatása, művelődésünk irányának meghatározása, termelésünk átszervezése, gazdasági működésünk irányának kijelölése tekintetében – egyes jelentéktelen részletektől eltekintve – éppen úgy megállapodásra jussunk egymással, mint abban a tekintetben, hogy milyen álláspontot foglaljunk el szomszédjainkat és a nagyhatalmakat illetően.

Elsőrendű jelentőségű feladat tehát a most sok tekintetben hiányzó egységes nemzeti közvélemény kialakítása. Ennek hiányát megérthetjük, ha arra gondolunk, hogy ennek a kis országnak társadalmá mennyire szétagolt, milyen éles érdekellentétek forognak fenn és a háború, forradalmak és megcsönkítés okozta lelkiállapot mily kevésbé volt eddig alkalmas az értékesebb és kevésbé értékes fémeknek összeolvasztására.

Amikor egységes nemzeti közvéleményről beszélek, teljesen kiküszöbölöm azokat a mozzanatokat, amelyek a napipolitikához tartoznak és a politikai pártok működésének tartalmát alkotják. A nagy nemzetpolitikai eszméknek valamennyi politikai párt működését egyformán kell befolyásolniuk; eltérés csak a megvalósítás módja és mértéke tekintetében lehet. Ezek a részletek pedig kevésbé kötik le az embert, mint ahogy engem pl. személyileg az sem érdekel, hogy ez vagy az az úr képviseli-e ezt vagy azt a kerületet és ki ennek vagy annak a törvényhatóságnak a főispánja? A lényeg az, hogy nagy nemzeti érdekek mértékével mérve, jól teljesítse hivatását.

A nemzetpolitikai program megalkotásánál szükségesnek tartom az összeolvadást, a szélsőségeknek minden irányban való mellőzését.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy most már minden változásról, minden átértékeléstől tartózkodjunk, a birtokon belől levőket, a vagyonosabbakat, az idősebbeket feltétlenül védjük és az ő nézetüket fogadjuk el irányadónak; ellenben lázadóknak, az egységet megbontóknak minősítsük mindazokat, akik változást akarnak, a szerepek kicserélését, a szellemi és anyagi javak új csoportosítását. Legkedvesebb könyvemben: «Az Ember Tragédiájá»ban talán legmegragadóbb az eszkimó jelenet és abban is Lucifernek szavai: a jólakott és az éhes ember filozófiájának különbözőségéről. Az egységes nemzeti közvéleményt illetően nem téveszthető szem elől, hogy Magyarország lakosainak túlnyomó többsége éhes, tehát a nézetek eredőjében mostani szegénységünkben és elnyomottságunkban az ő nézetüknek kell erősebben érvényesülnie. Boldogabb időben majd másképpen lesz, ez a helyzet és irányzat majd automatikusan változhat meg.

Észelve a nemzeti közvéleménynek oly nehezen kiformalódását és számolva a velem szemben elhangzott, jogosaknak látszó bírálatokkal, megkísérlem azt, hogy néhány alapvető fontosságú kérdést egész őszintén tárgyaljak, azokra vonatkozólag személyes véleményemet kifejtsem és megjelöljem azt az utat is, amelyre nézetem szerint az illető kérdésnek jó megoldására lépnünk kell. Nem terjeszkedem ki nemzeti létünknek, állami és társadalmi életünknek minden vonatkozására: ez igazán erőimet meghaladó feladat lenne és nem szerény, szürke olvasgató-irogató embernek való, hanem olyan valakinek, aki miniszterelnök, vagy az akar lenni, avagy pártot alakít. A miniszterelnökségtől igazán kozmikus távolságban vagyok és bennem legtöbb magyar embernek az az utópisztikus hajlama sem él, hogy elgondolja, mit tenne, ha ő lenne kormányon. A pártokat illetően

pedig az a nézetem, hogy úgylis túlsok párt van és éppen azt fájjalom, hogy nálunk az Ausztriával való közösség miatt az angol parlamentarizmus értelmében nem alakulhatott ki az egymást felváltó és folyton ellenőrző két nagy párt.

Néhány alapvető kérdésre szorítkozom és azokat népszerűen, de lehetően alaposan tárgyalom. Teljesen őszintén tárom fel magamat, az illető tárgyra vonatkozó szemléletemet, gondolatmenetemet, ítéletemet és ajánlásomat. Sok tekintetben, sok vonatkozásban nem teszek egyebet, mint összefoglalom azt, ami jóformán ugyanígy él minden gondolkozó ember bensőjében. Legfeljebb az az akadály forog fenn, hogy a legtöbb ember megáll a jelenség megfigyelésénél, esetleg értékelésénél és nem gondolja végig a folyamatot, nem vonja le a következtetést, hanem kényelemszeretetből, félelemből vagy megalkuvásból napirendre tér az ügy felett. Más kérdésekben újat, sőt legtöbb olvasóm számára meglepőt hozok. Ezeknél a tárgyaknál is fel fog azonban fedezni olvasóm lelke legbensejében, ki nem mondott szavai és végig nem gondolt gondolatai között sok olyat, ami az én elgondolásomnak és formába öntésemnek megfelel. Ha sok kérdésben nem egyezik meg nézetem a nyilvánosságra kerülő vélemények egyrészével, talán többségével, annak korántsem az az oka, mintha a nézetem helyesebb, a nézetet kiformáló értelem fejlettebb és élesebb lenne. Ez a körülmény tisztán arra vezethető vissza, hogy ezekben a kérdésekben talán – minthogy nagyon régóta foglalkozom velük – jobban eltérek a jelszavak, valódi és álhagyományok, konvenciók mesgyéjétől és a nemzet egyetemes nagy érdekeinek, jövő fejlődésének szemszögéből nézem őket, nem pedig a tegnapiak és mának meghatározottsága alapján, amelyek bizonyos fokig hatóerejét és ennek a hatóerőnek a jogosultságát egyáltalában nem tagadom,

Nem is rousseau-i, hanem nagy tanítómesterünk: a Legnagyobb Magyar által ajánlott és követett őszinteséggel megírt és tisztelettel az olvasó jóindulatába ajánlott kis könyvem tehát nem nagyigényű és nagyképű program, hanem sokat tépelődő, az élet barázdáin kifáradt, de az élet kicsinyességein éppen tapasztalatai és szenvedései révén felülemelkedett ember magános sétáinak és álmatlan hajnalainak a gyümölcse. Nem lépek fel azzal az igénnyel, hogy megtaláltam a bölcsék követ vagy azt az utat, amely népemet a megnemértés és nyomor sivatagából kivezeti. Őszintén, hátsó gondolat és félelem nélkül elmondom, hogyan gondolkodom azokról a kérdésekről, amelyek legjobban foglalkoztatnak és kérem minden olvasómat – sokan legyenek vagy kevesek – tegye ugyanezt; menjen végig mindazokon a kérdéseken, amelyeket itt tárgyalok és amelyekre vonatkozólag véleményt nyilvánítok; vizsgálja meg, állításom megfelel-e a valóságnak, látásom nem csal-e meg, nem ragadta-e el a kába képzelődés és formálja ki ő is magában az értéktételeket, határozza meg ő is azt, mit tart az illető tárgykörben megvalósítandónak, sürgős tennivalónak. Menjen azonban tovább is: eljuthat olyan területre, amely nekem idegen, foglalkozhat olyan tárgyakkal, amelyekre vonatkozólag nem tudok kiformálni ítéletet, ajánlani a javításra módot. Tudom, hogy minden megállapításomat és minden tervemet nem fogja helyeselni; azt azonban, amit helyesel, amit méltónak tart arra, hogy nemzeti közkinccsé váljék, hangoztassa és járuljon hozzá ahhoz, hogy abból közvélemény váljék. Ha nem fogad el valamit, ne vesse el előítéletből vagy elfogultságból; vizsgálja meg az illető kérdésre vonatkozólag saját nézetét, saját észleletét és hasonlítsa össze az enyémmel. Igyekezzék megfontolni az én érveimet is, megérteni az én állásfoglalásomnak tárgyi

és alanyi rugóit. Ha meg is marad eredeti véleményénél, mégis csiszolódnak egymáshoz, megértjük egymás álláspontját, ami a közeledést, kiegyenlítődést könnyebbé teszi.

Ha sok ezer, minden nemű, rangú, osztályú és élethivatású magyar ezt a műveletet lelkiismeretesen végrehajtja, nemcsak azt az eredményt érjük el, hogy mindannyian értékesebbekké, gondolkodóbbakká, lelkiismeretesebbekké váltunk, hanem azt is, hogy hatalmas lépést tettünk az egységes nemzeti közvélemény kialakítására és ezen lelki műveletek, nyilvánosságra kerülő és nem kerülő viták után következő és hivatotlabb író nagyobb sikerrel foghat bele nemzetpolitikai program megalkotásába.

Budapest, 1931 július hó.

I.

Külpolitikai válaszüton.

Egy szellemes öreg barátom gyakran emlegeti, hogy Árpád apánk tulajdonképpen nagy hibát követett el akkor, amikor a Duna medencéjében telepedett le, a népeknek azon a nagy országútján, amelyen előtte annyi nemzet ment tönkre és amely a Kelet és Nyugat kiegyenlítődésének vagy ellentétének állandó harctere. Az ő nézete az, hogy amikor már a magyarok elkerültek a Brenta partjára és megverték a bomló longobárd királyság seregeit, veszélyeztették Berengár uralmát, akkor tovább kellett volna menniök, elfoglalniuk a gyönyörű Isten-áldotta Pó-síkságot és ott élni boldog életet. Szellemes ukróniakba téved akkor, amikor költői képzelettel vázolja azt, mi lett volna, ha nálunk virágozik ki a renaissance, mi elevenítjük fel a régi etruszk emlékeket és mi hódítjuk meg Itáliát. Nézete szerint minket nem fenyegettek volna az Alpeseeknek az északolaszországi síkságra nyíló kapui: az a nemzet, amely századokon át tudott védekezni a török és az osztrák ellen, lehetetlenné tette volna a Hohenstaufok és a nagy francia királyok betöréseit is.

Ha teljesen tárgyilagosak vagyunk, be kell látnunk azt, hogy öreg barátomnak valami igaza van. Nem abban, hogy az ezer év küzdelmei és vérhullása által megszentelt, édes-bús emlékekkel telített, annyi

szépséget magában rejlő történelmi Magyarországról olyan könnyen lemondana álmában, hanem abban, hogy valóban a magyarság elég szerencsétlen geopolitikai helyzetet foglalt el Európában.

Kétségtelenül világtörténeti hivatást teljesített akkor, amikor valószínűleg örökre megakadályozta az északi és déli szlávok egyesülését és meggátolta a még meglehetősen laza halmazállapotban levő Morva birodalom kialakulását. Nem közönséges bátorságról tett bizonyoságot, ha nem is az első honfoglalóknak, de minden esetre utódaiknak az az elhatározása, hogy az akkor még áthághatatlan akadályokat jelentő természetes határokkal bíró országban végleg megtelepedjenek, jöllehet a hagyományokból és az emlékekből tudniok kellett azt, hány nép ment itt csak rövid néhány száz év alatt is előttük tönkre.

Az állandó megtelepedés ösztönös, majd tudattá vált elhatározásával a magyarság súlyos felelősséget vállalt és eljegyezte magát az állandó küzdelemmel a létért.

Első, de még mostan sem fenntartás nélkül követt észparanccsá vált az, hogy ezen a helyen a magyar nemzet csak abban az esetben maradhat meg, ha az európai népek közösségébe lép és saját nemzeti jellegének csorbulása nélkül, sőt sajátosságait kifejtve átveszi mindazokat a szellemi, gazdasági, politikai áramlatokat és elveket, amelyek időközönként az európai népek, újabban a fehér ember vezetésén vagy legalább elsőszülöttségén alapuló közösség közkincsévé váltak. Nagy államférfiaink Szent Istvántól kezdve rendre ezen a kitaposott nyomon járnak: az ösvénytől való letérés mindig veszedelmet, olykor összeomlást jelentett. Szent Istvántól Széchenyi Istvánig nagy államférfiaink között csak a korszellem szülte részletek tekintetében van különbség, a lényeg: az európai és

magyar érdekek kiegyeztetése, az általános emberiben a magyar sajátosságok érvényesítése mindig ugyanaz marad.

A másik létfeltételként tekinthető parancs az, hogy a Duna hajlásánál levő, a Kárpátok láncát legfeljebb ideiglenesen elveszítő magyarságnak az ütközőszerepet kell betöltenie a Kelet és a Nyugat küzdelmében, anélkül, hogy bármelyikbe beleolvadna.

Kelet és Nyugat euráziai viszonylatban sokkal nagyobb különbséget jelent, mint az Unióban Észak és Dél: a faji, vallásos, közjogi, műveltségi és gazdasági mozzanatoknak nemcsak a különbözőségét, de többnyire ellentétét is. Ezek az ellentétek olykor megtermékenyítőleg hatnak egymásra: elég ebben a tekintetben példaként utalni arra a keleti hatásra, amely Hohenstaufi II. Frigyes, a legtehetségesebb és legkevésbé germán német császár korai felvilágosult abszolutizmusában mutatható ki, vagy arra a nyugati hatásra, amely képessé tette a Romanov-család legnagyobb tagját az addig jóformán csak társadalmi szerkezetben élő orosz nép számára nemzeti állam alkotására. Ezek azonban szerencsés kivételek; a Kelet és Nyugat érintkezése rendszerint a nemzetekre súrlódást, háborút, az egyénekre züllést hozott. Szükség van olyan területre, ahol ezek a hatások kiegyenlítődnének. Ilyen terület volt a múltban Lengyelország is, amelynek visszaállítására éppen ez a szükséglet volt a döntő érv. A lengyelekben azonban nemcsak eredetük és faji jellegük miatt túlsók a keleti vonás, hanem azért is, mert a nyugati kultúrközösségből tulajdonképpen csak egy tényezőt: a vallást vették át, annak formáló ereje pedig korlátolt. Sokkal megfelelőbb ennek a kiegyenlítő szerepnek ellátására a magyar nemzet, amely az ezeréves vérkeveredés következtében sok nyugati elemet olvasztott magába és a nyugati

műveltségéből, szellemből, intézményekből jóval többet vett vagy hasonlított át, mint a lengyelek. Nem vélünk tévedni akkor, amikor Musztafa Kemal hősi elszántsága reformátori tevékenységében is a szentistváni gondolat visszfényét látjuk: a mai közlekedés mellett a világ-részek határai elmosódnak és érezte, hogy nemcsak az európai közösségbe tartozás külső és belső követelményeit kell elfogadtatnia népével, hanem szakítania kell a Kelethez tartozás merev szultáni elgondolásával is, szintén kiegyenlítő szerepre kell vállalkoznia a horvátok és bolgárok kivételével ilyen feladat teljesítésére merőben képtelen Balkán helyett is.

Az a követelmény azonban, hogy fenntartás nélkül egyik félhez se csatlakozzunk, hanem önállóságunkat őrizzük meg, nem változtat bizonyos adott tényeken.

Adott tény például az, hogy az intézményeiben, elgondolásában, célkitűzéseiben Európa nyugati feléhez csatlakozó magyarság megtelepedésének első évtizedeitől kezdve kelet felől állandó támadások tárgya. A támadók változtak, a támadás iránya és lényege nem. A besenyőktől a szovjetig, a tatároktól az imperialista Oroszorszáig minden keletről jövő támadásnak célja a hódítás volt, a nyugati művelődés és gazdasági berendezkedés várainak előbb kirablása, azután szétdúlása és a saját eszméje szerinti uralmi rendszer meghonosítása. Megdőbentő a hasonlatosság a mongolok és Szovjetoroszország kormányzati és hódító működése között: a Nagy Kán udvarában járt francia utazók és Szovjetoroszország leírói csak a berendezések technikai részének leírásában különböznek egymástól. Valamennyi keleti irányból jövő hódító népnek alapja a szektárius, mondjuk köznyelven, vallásos elfogultság. A mongol, a török, a pravoszláv és marxista orosz egyaránt csak saját világfelfogását tartja jogosultnak, saját értékítéleteit helyesnek, saját

rendszerét egyedül üdvözítőnek; nemcsak saját maga, nemzete vagy egyéb közössége iránti kötelességét véli tehát teljesíteni akkor, amikor másokra ezt a legszörnyűbb eszközökkel is rákényszeríti, hanem sziklaszilárd a meggyőződése, hogy ezzel az egyetemes jót szolgálja és végeredményben a meghódítottak boldogságát is előmozdítja.

Érthető és természetes tehát az a szívós, sokszor az utolsó lehelletig való ellenállás, amelyet a magyarság az évszázadok során a keletről jövő kun, besenyő, tatár, török és orosz támadásokkal szemben mindenkor tanúsított.

Ezzel az állandó, keletről jövő támadással szemben, illetőleg e mellett másik adott tény az, hogy hol barátságban, hol ellenségeskedésben, hol önként, hol fogcsikorgatva kilencszáz éve élünk bent a germán művelődési közösségben és megszakításokkal, de hosszú időn át és ismételten voltunk benne a germán politikai és gazdasági közösségben is. A németek minden politikai érzékhiányuk, saját maguk által is panaszolt rossz taktikájuk és modoruk mellett is ezeknek a küzdelmeknek és kapcsolatoknak ideje alatt sohasem törekedtek arra a mindent lenyűgöző, minden sajátos magyar értéket elpusztító uralomra, amely a keletről jövő támadásokat annyira jellemezte. Ennek a jelenségnek – mint minden történelmi jelenségnek – több összetett oka van, amelyeket talán teljesen csak a jövőben fog a történetírás új iránya kibogozni. Itt most csak néhányat említek. A németeket nagyobb műveltségük és felelősségérzetük is – legalább is vezetőosztályukban – bizonyos fokig mindig korlátok közé helyezte. Nagyobb műveltségük következtében tapasztalataikra visszaemlékeztek és minden elnyomási kísérlet folyamán rájöttek arra, hogy a magyarság keményebb dió, mint amilyeneket eddig megemész-

tettek. A magyarsággal közvetlen kapcsolatba a Habsburg-család uralomra kerülése, tehát a XIII. század vége óta az osztrákok, vagyis a legkevésbé erőszakos, kedélyességre hajló és nem expeditív egyéneket kedvelő német törzs került. A magyarság az első királyok, a XII. század óta, olykor tömegesen is, vett fel magába németeket, akik ha nyelvben nem is, de érzésben többnyire elmagyarosodtak és a nemzettestben a germán méreg ellenszerét alkották. (Gondoljunk csak arra, hogy az eperjesi véstörvényszéken nemcsak német nevű, de többnyire német nyelvű embereket végeztek ki a haza és vallásszabadság oltalmáért.) Művészetünk, irodalmunk, tudományos életünk művelői közül sok német nevelésben részesült, vagy német közvetítéssel kapta az eddigi eredményeket.

Mindez azt eredményezte, hogy az évszázadok során sokan és ismételten a németiséghez, különösen a keleti németiséghez való csatlakozásban keresték a védelmet a keletről jövő veszedelmekkel szemben.

A Nyugathoz, különösen a keleti németiséghez való csatlakozás gondolata a magyar nemzet szerencsés időszakában, mint magyar terjeszkedés, imperialista hódítás jelentkezett. Ennek nyomait látjuk már a nagy Árpád-királyok alatt és ez adja magyarázatát Hollós Mátyás sokak által annyira elítélt nyugati hódításainak. A XVII. század nagy nyugati uralkodóinak átfogó képességeivel bíró, a nemzet testéből sarjadt király, talán mindenkinél jobban ítélte meg a török hódító hatalom erejét és célját, és érezte, hogy az akkor Európa nagy nemzetei között helyet foglaló 4-5 millió tagot számláló magyar nép egymagában nem elegendő a világ legtökéletesebb katonai szervezetének és egy célra beállított társadalmi berendezésének ellensúlyozására.

Ezek o magyar imperialista megoldási lehetőségek csupán átmeneti sikerrel kecsegtethettek és hosszú időn át nem voltak fenntarthatók. Vissza kellett tehát lélni időközönként a másik lehetőséghez: a magyarságnak és a keleti németiségnek nem magyar hegemonia alatti kapcsolatához.

Ennek az utóbbi megoldásnak különösen a török veszedelem növekedése óta mindig voltak kifogástalan nemzeti érzésű és önfeláldozó szószólói is. Ezek körülbelül – mai elgondolás szerint – abból indulhattak ki, hogy a magyarság egymagában gyenge a bátyaszerepére, a keleti németiséget pedig nem tudja maga alá gyűrní, mert az megtámadtatása esetében nemcsak a középkorban és az újkor elején csupán ösztönösen sejtett nemzeti összetartozás érzését válthatja ki a birodalom németjeiből, hanem mint a vezető nagyhatalomnak – a Német-Római Birodalomnak, majd a Habsburg örökös császárságnak részese – olyan nemzetközi erőket vonultathatott fel a magyarság ellen, hogy annak a kettős nyomás alatt össze kell roppannia.

Nem tartozik ennek a könyvnek a programjába annak vizsgálata, hogy a keleti németiséggel való békés kapcsolathoz fűzött remények mennyiben váltak valóra. Csak a teljesség kedvéért emlékezem meg arról, hogy a Habsburg-család – igen ritka kivételektől eltekintve – nem fogta fel történelmi hivatását jól, a Duna medencéjének biztosítása és középeurópai vezetőszerep szerzése helyett időtlen-időig kergetett délibábokat nyugaton, mikor pedig végre elhatározta magát a dunai nagyhatalom szervezésére, nem számolt az itt már etnikailag kialakult népek, köz jogilag megszilárdult államok önállóságával, nem vette figyelembe azokat a különbségeket, amelyek pl. az egynyelvű és erőszakkal egyhitívét tett ösellenység: Franciaország

és a részben patrimoniális, részben közjogi alapon álló, uralmuk alá került itteni országok között fennállottak.

A tényállásnak ez a félreismerése, az erőszakos germanizálás és katolizálás természetesen lehetetlenné tette hosszú időközön át a keleti németiség és a magyarság békés együttműködését és teljesen soha át nem hidalható szakadékokat vert a két nemzet közé. Hogy ennek azután a magyar állameszme fejlődésére és az államtudat átalakulására milyen befolyása volt, arról a következő fejezetben emlékezem meg. Az osztrák, jobban mondva habsburgi imperializmus és központosítás azonban nemcsak a Nyugat felé húzó magyarok koncepcióját: a keleti erőknek nyugati segítséggel visszaverését hiúsította meg, hanem megakadályozta azt is, hogy a dunai nagyhatalom azt a hivatását teljesítse, amelyre a magyarok nélkül is köteles volt. Másfél századon át – és ezt semmiféle történelmi átértékelés sem változtathatja meg – tudatosan áldozta fel a magyarságot a túlnyomó török hatalommal való harcban, tudatosan gyengítette avégből, hogy annál könnyebben legyen beolvasztható. Történelmi okmányok bizonyítják, hogy időközönként a magyarság háttérbe szorítására, sőt pusztítására konkrét ajánlatokat tett a töröknek, egyezsége kívánt vele lépni. A török kiűzése csak akkor ment végbe, amikor a magyarság végelgyengülése valóban bekövetkezett és a törökök – nem tudván társadalmi és gazdasági életüket okszerűen átalakítani – belső szervezeti betegségekben ellenálló erejüket elveszítették.

Ezek a tapasztalatok gondolkodóba ejtették a nyugathoz tartozás tudatától áthatott magyarokat is; innen ered még az aulikus főurakból és főpapokból is időközönként kitörő keserűség vagy gúny Béccsel szemben. Innen ered az, hogy nemcsak Deák Ferenc

no m tartotta a kiegyezés művét tökéletesnek, – hiszen annak gyors megkötését azzal mentegette, hogy további ellenkezése esetében követői háta mögött tesznek olcsóbb ajánlatot – hanem Tisza István is szerencsétlennek nevezte közjogi viszonyunkat Ausztriával.

Mindezek a tényen nem változtatnak: elvitathatatlan, hogy 900 éve vagyunk közvetlen kapcsolatban a számunkra a Nyugatot közvetlenül jelentő német nemzettel és hol megértéssel, hol küzdelemben, de közösen érleltünk ki bizonyos eredményeket.

A harmadik adott és a történelemből megállapítható bizonyítható tény az, hogy a legrégebbi időktől kezdve nemzetünk vezetői a keletről és nyugatról egyaránt fenyegető nyomással szemben harmadik semleges tényezőnek segítségét próbálták megnyerni.

Ez a tényező eleinte a papság, a két kard-elmélet korában a császársággal egyenrangú, olykor annak fölébe kerekedő szellemi, bizonyos fokig anyagi hatalom is volt. Nem akarok sokat vitatott alkotmánytörténeti problémák útvesztőjében eltévedni, de ki kell emelnem azt, hogy a koronának a pápától kérése, a királyság intézményének a pápa által megerősítése feltétlenül nagyszabású ötlet volt és megmentette hazánkat attól, hogy a középkori nemzetközi közjog szerint a császár hűbérévé váljék. A pápák az Árpád-királyokkal többnyire mint kedves, olykor tékozló fiaikkal leveleznek; kivétel csak azokra a királyokra nézve áll fenn, akik az investitúra harc idején családi kapcsolatok miatt a császárhoz állnak. A pápák igen erélyesen védik Magyarország önállóságát, amelyet saját birtok-állagukhoz számítanak, elég bőkezűek a privilégiumokkal.

Mikor a pápai szék tekintélye csökkent, Habsburg Albert igényeivel szemben, némi kísérletezés után olasz főldről hoz a nemzet dinasztiát, az oly fényesen bevált

és történeti tudatunkban még mindig nem kellően méltatott Anjoukat.

Talán nem egészen véletlen, hogy Róbert Károly győzelme és a nemzet által elfogadtatása csupán pár évvel követi az Amalfiban lejátszódott incidenst és az avignoni fogság kezdetét. Az akkori diplomaták, főpapok és Olaszországban tanult tudósok révén elterjedhetett az a nézet, hogy most már a pápai szék meggyengült, attól védelmet várni nem lehet, viszont éppen ennek következtében az Anjouk sem tekinthetők tovább a pápa hűbéresének, nem állnak többé vele függőségi viszonyban. Ugyanez az elgondolás volt az alapja a többízben megisméltendő cseh kapcsolatnak is; a szintén rendi alapon álló, szabadszellemű cseh királyság – jóllehet tagja volt a Német-Római Szent Birodalomnak – alkalmasnak látszott arra, hogy a németség túlhatalma részéről fenyegető veszélyt bizonyos fokig ellensúlyozza.

A reformáció idejében a protestáns hatalmakhoz és a protestáns szellemi áramlatokhoz való kapcsolódás jelentette a támaszt. Hiszen csak legutóbb derítették ki teljesen annak az átfogó, látszólag következtelen, valójában nagyon is céltudatos diplomáciai működésnek a szövevényeit, amellyel Bethlen Gábor, mint az akkor egyedül lehető kismagyar megoldásnak képviselője, Erdélyt és a magyar protestantizmust a nyugati hatalmak érdekkapcsolatába bevonni törekedett. Utóda: I. Rákóczi György érkezett ugyan az aktív beavatkozáshoz, de a diplomáciai játék továbbfolytatására túl kényelmes volt. Hogy nem volt teljesen meddő törekvésük, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy még több mint két évszázad múlva is volt gyümölcse: a Thun-féle pátens visszavonását – amely nemcsak a protestantizmusra, de a magyarság egyetemére is felette sérelmes volt – a vesztfáliai

béke signatárius protestáns hatalmainak közbenjárása tette szükségessé.

Ennek a harmadik ellensúlyozó tényezőnek a keresése benne van minden nagy magyar ember elgondolásában: Széchenyi angol rokonszenvében és a széchenyieskedők angломániájában éppen úgy meglátjuk csíráját, mint abban a kissé naiv franciáimádatban, amely annyira jellemezte a negyvennyolcas fiatal-ságot. Idősebb Andrássy Gyula az alig enyhült osztrák-német ellentét kihasználásával a birodalmi és protestáns németiségben vélte az osztrákkal szemben az egyensúlyozó tényezőt megtalálni; a magyar parlamentben mindig voltak olyan hangok is, amelyek a francia kapcsolatokhoz való visszatérést sürgették; emlékezzünk csak az idősb Ugrón Gáborra.

Az Európa sorsát hosszú időre eldöntő, noha nézetem szerint csupán nemzetközi bonyodalmak egyik láncszemét alkotó világháború Európát és a magyarságot a következő helyzetben találta:

A Bismarck politikájától való eltérés az epigonok uralma az Európát két hatalmi csoportba osztotta, oly módon, ahogy ez már a történelem folytán többször végbement. A központi hatalmakkal szemben állottak a különben egymással oly sok érdekellentétben álló periferikus hatalmak. Ezek közé állott be Olaszország is, annak ellenére, hogy előbb évtizedekig a központi hatalmakkal szövetségi viszonyban állott. Németország és a kettős monarchia körülzárása 1906 óta nyilvánvaló volt; az algecirasi értekezleten beigazolódott.

Ezt a rossz külpolitikai helyzetet súlyosbította a kettős monarchia hol nemzetközinek, hol közjogi-nak minősített belső zavara. A kettős monarchia 1867-ben olyan szervezetet vett fel, amely az akkori viszonyoknak megfelelt, de már a századfordulón

többé-kevésbé anakronizmusnak tűnt fel, mert alapja: a magyar és osztrák-német hegemonia megdőlt az osztrák németiség természetes gyengülése és mesterséges gyengítése következtében. Míg ugyanis 1867-ben az osztrák-németiség vezetői, elsősorban Plener, részben negyvennyolcas emlékek hatása alatt, fenntartás nélkül fogadták el Magyarországra nézve a magyar megoldást és fenntartás nélkül mondtak le a Gemamt-Österreich eszméjéről, addig az uralkodóház, az arisztokrácia és a bécsi kormányzat tényezői ezt csupán átmeneti és visszavonható engedménynek tekintették. A magyarság érvényesülését azonban engedménynek tekintette az uralkodó is, aki Európa első gavallérja lévén, lelkiismeretes pontossággal követte a kiegyezési törvények betűszerinti rendelkezéseit, óvakodott azonban attól, hogy a változott viszonyok következtetéseit levonja és a mindinkább erősödő magyarság erőállagát növelje. Különösen megakadályozta azt, hogy a magyarok az államiság legtermészetesebb eszközéhez: az önálló hadsereghez hozzájussanak, amelynek segítségével a nem magyar ajkúak olykor állambontó törekvéseivel szemben bármikor felléphettek és amely a nem erőszakos magyarsítás legjobb eszköze lett volna.

Így azután az osztrák centralista elemek a németiség gyengítésével Ausztria szláv elemeinek kedveztek. Taaffe 14 esztendő kormányzata ebben a jegyben folyt le és a Serajevóban meggyilkolt trónörökös környezetete nyíltan hirdette a kettős monarchia federalizálásának, és ezzel együtt a történelmi Magyarország megszüntetésének szükségét.

Hogy ilyen körülmények között nemcsak Ausztriának és Magyarországnak a szomszédos, azonos összetételű nemzeti államokban támaszt találó és azok felé tájékozódó népei, hanem a magyarok sem nagyon

lelkesedtek ezért a rendszerért és a nagyhatalmi állás fenntartásával járó terhekért – az egész természetes.

Míg a magyarok nemzeti érzésének fejlődését minden tényező lekötötte és a reálpolitikusoknak mondott hivatalos tényezők valami nyugati értelemben vett, lényegében toleráns és csupán külsőségekben nyilatkozó, tyúkszemre lépő szólamos hazafiságot tettek közkeletűvé és ezzel a magyarság számára lekésettek azt az alkalmat, amikor a nemzeti érzés Keleteurópában döntő eszme lehetett – addig a szomszédos nemzeti államok nem sokat törődtek a nyugati mázzal, hanem önfeláldozó, egész a bombavetésig és öngyilkosságig menő hazafiságra nevelték polgáraikat. Minthogy pedig az ő eszméjüknek: a nemzeti egység megvalósításának a kettős monarchia állott útjában, amelyben benne volt a magyarság is, tehát a kettős monarchia és első-sorban a magyarság ellen fordultak.

Ilyen körülmények között szükségyszerűség volt a világháborúban német-osztrák oldalon való részvételünk. Abban a veszélyben forogtunk ugyan, hogy a kezdettől nem valószínű győzelem esetében teljesen beleesünk nemcsak a német művelődési körbe, hanem a német gazdasági önzés területébe is, sőt azzal is számolnunk kellett, hogy minden ígéretés, Rákóczi-induló és magyar szónoklat ellenére felélednek az utolsó fél évszázadban nem ismert mérvben az osztrák centralista törekvések is, azonban ez még mindig kisebb veszedelemnek látszott, mint a szerbeknek és románoknak bennünket közvetlenül fenyegető és az antant államok által támogatott törekvése. Körülbelül úgy voltunk, mint a Zrínyi Miklós által emlegetett magyar, akit az ördög a vállán vitt a pokolba és amikor valaki szánakozott rajta, azt mondotta, még rosszabbul is járhatott volna, mert esetleg neki kellene vinnie az ördögöt a vállán.

Az uralkodóháznak és a kellős monarchia központi inlézőségének elgondolására és érzésére jellemző különben az, hogy mikor Olaszországot végleg, vagy esetleg hosszabb időre semlegességre lehetett volna bírni területi engedmények árán, ezt nemcsak presztízs-kérdésből akadályozták meg, ahova sorolandó a szárazföldi államszövetség számára teljesen felesleges Trieszthez és a meddő fényűzésnek bizonyult hadiflottához való ragaszkodás, – hanem azért is, mert ezzel a két állam viszonyában Magyarország viszonylagosan erősödött volna. Ugyanez vezette őket akkor is, amikor Galíciát nem akarták átadni a háború derekán az új Lengyelországnak és nem követelték kellő eréllyel a némettől azt, hogy ugyanezt tegye Posenre vonatkozólag. Nyilvánvaló volt, hogy a lengyelek aktív beavatkozását a központi hatalmak mellett a Kongresszusi Lengyelország helyreállítása nem biztosítja, csupán az összes lengyeleknek független államban egyesítése. Egy azóta elhunyt nagy osztrák államférfi 1918 nyarán mindezt elismerte előttem, de mégis a magyar túlhatalomra való tekintettel Galícia kiadása ellen foglalt állást.

A túlhatalom, a nyersanyag-többlet végre is győzött és a győztes hatalmak a vesztesekre reá kényszerítették a karthagói békéket, amelyek azonban nem ókori, primitív viszonyokat visszatükröztető államoknak, hanem a huszadik század bonyolult közületeinek kérdéseit szabályozták. Ugyanakkor, amikor a leghatalmasabb materialista szekta: a teljes világképet adó és a vallásokkal versenyző marxizmus amúgy is döntő rohamra készült a kapitalista gazdasági rend ellen és kísérleti anyagnak megkapta Európa leghatalmasabb és természeti kincsekkel talán legjobban ellátott államát, a kapitalista alapon álló győztes államok dőre rövidlátással zavarták meg Európa

lobbi államainak termelési, fogyasztási és forgalmi rendjét.

A békekötés okozta zavarokat tetézte még több, előre nem várt, sőt előre nem is látható olyan baj, amely a háborúval csak közvetett kapcsolatban van.

A békekötésből ered például az, hogy több, mint száz millió fehér ember fogyasztóképessége a legkisebb mérvre szorult, ami nemcsak az illető államok gazdasági rendjét, hanem különösen az iparosított győztes államokat zavarta meg. A békeszerződésből erednek a jóvátételi terhek, amelyek a vesztes államokban nyomort idéztek elő, de a győztes államoknak sem váltak javára, mert a jóvátételi szolgáltatások nagyban hozzájárultak az árcsökkenéshez, a termelés korlátozásához és a munkanélküliséghez. A békeszerződésekből folyik nagyrészt egyes államokban egyes cikkekből a viszonylagos túltermelés és a viszonylagos hiány, amelynek kiegyenlítésén hiába tanácskoznak jó ebédekkel fűszerezett nemzetközi értekezleteken a bölcsek.

Nem a békeszerződésekre vezethető vissza azonban az, hogy a dolgok rendes menetét messze meghaladó ütemben lépett a termelés terére több olyan világrész, amely eddig vagy gazdasági autarchia volt, vagy Európának – legalább is gazdaságilag – gyarmata.

Valamelyest belejátszik ebbe is a háború. Az Unió hirtelen gazdagodásának és most megszűnő konjunktúrájának egyik oka mindenesetre az volt, hogy az Unió a legnagyobb hadiszállító és egyik legnagyobb hadihitelező volt, amely remek üzletekkel kötötte össze a világháborút, sőt saját háborúskodását is. Ugyancsak a háborúra is visszavezethető az, hogy a gabona-féleségek vetésterülete világszerte ugrásszerűen emelkedett. A periférikus hatalmak ugyanis – Oroszország kivételével – gabonaimportállamok és nem tudták, különösen eleinte, áttekinteni a német bűvárhajó-

harcnak a lehetőségeit, minden áron gondoskodni kívántak tehát saját – és hadseregeik ellátásáról. Ezért a tengerentúli országokat fokozott gabonatermesztésre serkentették. Minthogy pedig ezek termelés közben jöttek reá arra, hogy jóval olcsóbban tudnak termelni, mint Európa, a háború után sem voltak hajlandók ezzel a jó művelési ággal felhagyni. Baj csupán az Unióban és egy bizonyos fokig Kanadában állott elő, ahol az alacsonyabb földjáradék tételét bőven kiegyenlítette a magasabb életszínvonal által szükségessé tett nagyobb termelési költség; itt azonban politikai okokból az állam vállalta magára közvetett vagy közvetlen módon a különbözetet avégből, hogy a világszerte magasabb árat kapjon a termelő.

Ugyancsak megállapítható valamelyes kapcsolat a világháború és az ázsiai nemzeti, jobban mondva faji mozgalmak között. Ha a periférikus hatalmak, különösen Anglia nem vették volna igénybe oly mérvben a színesek katonai segítségét, ha Lloyd George nem tett volna ünnepélyes ígéretet a hinduknak, ha nem lettek volna reá utalva Japán szövetségére, akkor valószínű, hogy a Távolszél-Keleten, a Felkelő Nap Birodalma nagyobb mérsékletet tanúsítana és Gandhi mozgalma nem lépte volna túl azokat a kereteket, amelyek az eddigi hindu nacionalista mozgalmakat jellemezték.

Most a helyzet az, hogy a Csendes-Oceánon mind erősebbé válik a japán felsőbbtség. A benzin- és olajraktáraknak a földrengések alkalmával felrobbanása kitolta ugyan a flottaakciók lehetőségének időpontját, de San Franciskóban és Seattleben már a japán hajózási ügynökségek viszik el a pálmát.

Fokonként szűnik meg India kizsákmányolási lehetősége. A Simon-bizottság jelentésétől a kerekasztal konferenciáig és ettől a Gandhi-Lord Irwin-

egyezményig óriási fejlődés van; úgy látszik, Ó-Anglia máris legalább feleúton elébe ment Indiának. Ez a bölcs és megértő magatartás azonban – éppen az angol lapok szerint – nem sokat változtat a helyzeten. Minthogy a hinduk főpanasza az, hogy Anglia a XVIII. században éppen belső zavarok idején vetette meg lábát a félszigeten és ők angol beavatkozás nélkül nemcsak rendbejöttek, hanem a sajátosságaiknak megfelelő berendezéseket is létesíthettek volna, a hindu nemzeti mozgalom vezérei oda akarnak vissza menni, ahol őket a legendáshírű Lord Clive és Warren Hastings megzavarták. Abban az időben, India legvirágzóbb ipara a textilipar volt, amit az angol gyáripár teljesen tönkretett és ezzel döntő módon befolyásolta az elszegényedést. Ők tehát ezt az ipart akarják feleleveníteni és ezért – ha fel is függesztették az angol kötő-szövőipari termékek kifejezett bojkottját – vadban lehetőleg tartózkodnak ezek megvételeitől. Az eredmény: Lancashirében a rengeteg munkanélküli és Manchesterben a magyar lapokba is bekerült tüntetések.

Mindezekkel korántsem szándékozom a világ-részek külpolitikai bonyodalmaival tárgyalni, csupán szemléltetőül kívántam reámutatni néhány olyan külpolitikai nehézségre és azok gazdasági és szellemi okaikra, amelyek részben a világháborúból folynak, részben azzal csak laza oksági kapcsolatban vannak, de a hatalmak új csoportosítását döntően befolyásolják.

Ezen előzmények után foghatunk hozzá külpolitikai szemlénkhez, a mostani helyzet és jövőbeni lehetőségek tárgyilagos megállapításához és nemzetünknek külpolitikai elhelyezkedéséhez.

A magyar múltban volt már egyszer ilyen szemle: Kossuth 1848. évi július 11-i beszéde, amely bámulatra méltó tudással és mély államférfiúi belátással

tárgyalta Európa akkori helyzetét és arra a következtetésre jutott, hogy csak önmagunkban bízhatunk. Kossuth azonban integer Magyarországra és a reformkorszakban szellemiekben és anyagiakban hihetetlenül megerősödött magyar nemzetre támaszkodhatott; a mi szemlénknek nem kevésbé tárgyilagosnak kell lennie, de figyelembe kell vennünk az erőviszonyokban kárunkra beállott eltolódást is.

Szemlénk első megállapítása az, hogy a nemzetközi politika, – amint ezt már az előbbieken is kiemeltük – nem európai politika, hanem interkontinentális. Tulajdonképpen arról van szó a fehér faj és a többi fajok jövőjének meghatározásában, hogy a London-Washington-vonal, esetleg a London-Washington-Berlin háromszög lesz-e a döntő geometriai idom, vagy a Moszkva-Delhi-Tokió-háromszög, esetleg a Moszkva-Berlin-Delhi-Tokió szabálytalan négy szög. Amint az angol proletariátus nem lehet többé a gyarmatok proletárjainak arisztokráciája, éppen úgy Európa is megszűnt vezető közösség lenni.

Amerikában két áramlat küzd egymással. Az egyik a fehérek, különösen az angol-szászok szolidaritásának eszméje, a másik a pánamerikai gondolat. Az elsőnek a hívei arra hivatkoznak, hogy az angol-szász egység nemcsak békét, nyugalmat és szabad fejlődést biztosít a világnak, megőrzi a fehér faj vezetőszerpét, hanem intenzíven tudja bekapcsolni a javak forgalmába Amerikát és ezzel színessé teszi életét, gyarapítja hatalmát. A másik áramlat hívei viszont azt mondják, hogy Európa eljátszotta kis játékait, másodrendű világrésszé vált; Amerikának nem lehet hivatása az, hogy a veszni induló világrész magával rántsa; elég gondot okoznak neki saját bajai, amelyek anyagi megoldására is legjobb mód Észak- és Dél-Amerikának szoros együttműködése. Az amerikai angol-szászok

eleget tesznek az emberiség iránti kötelességüknek azzal, ha az európai műveltség eredményeit átveszik, továbbfejlesztik és Dél-Amerika korlátlan lehetőségeit az emberi nem fejlődésének szolgálatába állítják.

Ma még nem tudjuk, hogy Észak-Amerikában melyik áramlat fog felülkerekedni. Kétségtelen, hogy az érzelmi kapcsolatok az óhazával szorosabbak mint valaha, Anglia szokásaiban rohamosan amerikanizálódik és a külvilág előtt több alkalommal, így a tengeri leszerelési konferencián is, a két angol-szász nagyhatalom azonos álláspontot foglalt el. Kétségtelen azonban az is, hogy a pánamerikai gondolat híveinek tábora folyton nő és különösen az ifjúság körében rohamosan hódít ez az eszme.

Amennyiben az angol-szász egység nem jönne létre és különösen, ha nem sikerül a legnagyobb angol imperialistának, az öreg Chamberlainnak elgondolása és állandóan követett elve szerint ezt az összeműködést a szintén germán németekkel kiegészíteniök, akkor az emberiség sorsára körülbelül a keleti három-, esetleg négyeszőg fogja rányomni a döntőbélyeget.

Egymásnak meglehetősen ellentmondók azok a hírek és képek, amelyeket az átlagember Szovjet-Oroszországról kap. Azt azonban ezekből az egymásnak ellentmondó adatokból is megállapíthatjuk, hogy Szovjet-Oroszország ezzel a gazdasági és politikai rendszerrel 14 éve él, a kormányzati rendszerrel szemben az ellenállás fokozatosan csökken és – bármilyen belső áldozatok árán is – a nemzetközi piacon kivitelével ismét fellépett, az áralakulást sok tekintetben döntő módon befolyásolja.

Ugyancsak nincs még tiszta képünk a hindu mozgalomról sem, amellyel már az előbb foglalkoztam. A jelek mindenestre arra vallanak, hogy sokkal komolyabb és nagyobb méretű, mint bármi más, ami

a mohácsi csatával ugyanazon évben történt török betörés és hódítás óta India területén végbement. Úgy látszik, ennek a mozgalomnak nemcsak a különböző vallások és nemzetek közötti ellentéteket sikerült enyhítenie, hanem a hinduk között a kasztellentéteket is, ami sokkal nehezebb feladat volt. India lakosainak óriási száma és szegénységük mellett is fennálló fogyasztóképességük igen könnyen lehet levezető csatornája az orosz termésfeleslegnek.

A Távol-Keleten levő és ősi kultúráját a modern technikával összeházasító, túlnépes és ezért tömeges kivándorlására, hódításra szoruló birodalom ezidőszert szöges ellentétben áll Szovjet-Oroszországgal. Ki tudja azonban, mi történik akkor, amikor a szovjet-rendszer merevségéből és kegyetlenségéből esetleg, engedni fog és a japánok egy esetleges orosz-hindu együttműködésének imperialista és a zsákmányból erős részt bekebelező részesei lehetnek. Ne felejtsük el, hogy Japánnak a kapitalizmus éppen olyan idegen, mint a szocializmus, és ha el tudta fogadni pár év, legfeljebb pár évtized alatt az egyiket és be tudta olvasztani nemzeti rendszerébe, éppen úgy megteheti a másikkal is. Mindabból, amit Japánról tudunk, megállapíthatjuk azt, hogy a népszellem nem kapitalista jellegű.

Ha Németországot a politikai megalázások és a jóvátételi terhek esztelen fenntartása továbbra is sújtja, nem igen marad más választása, mint az, hogy ehhez a valószínűleg kialakuló csoporthoz csatlakozzék. Hajlamai és rendeltetése az angol-szászokhoz vonná, hogy mint ezidőszert második legerősebb kontinentális hatalom, a katonailag legerősebb Franciaországot tengeri hatalmak segítségével törje le, vagy legalább ellensúlyozza. Ez felelne meg a régi angol politikának is. Ha azonban angol-szász segítséggel

sem tud mostani rettenetes helyzetéből kimenekülni, akkor logikusan csak a kapitalista fehér front cserbenhagyására gondolhat. A német nemzet utóvégre különböző államokban élő százmilliós nép; Európának kétségkívül legműveltebb népe, amely érzi erejét és jövőjét biztosítani akarja. Százmilliós nemzet kísérletezhet; legfeljebb vérveszteségei lesznek, vagy néhány évet, évtizedet veszít a sokszázéves jövőből. E mellett nem szabad elfelejtkeznünk arról sem, hogy a német lélek a legösszetettebb jelenség a földön: abban minden véglét megvan és a porosz Drill, az egyéniségnek a közérdek alá rendelése, a közérdek szolgálatának nemzeti erénnyé tétele, nagy tömegek marxista nevelése közéletét elég közel hozzák máris a szovjethez. Ennek veszedelmével ők annál inkább kacérkodhatnak, mert tudósaik, vezetőik és bölcselőik tudják, hogy annak nyersségét nagyobb műveltségükkel, erkölcsi érzékükkel, rendszerező készségükkel átalakíthatják úgy, hogy a németekre nézve bántó vagy sérelmes tulajdonságait lefaraghatják. Ebben a keleti kapcsolatban előbb-utóbb kétségkívül a németeké lenne a vezetőszerep: a japánok oly messze vannak, hogy érdekösszeütközés alig állna elő, az uralmi osztózás lehetséges. A keleti kapcsolatban a német nemcsak mint katonai és ipari szervező szerepelhet, hanem mint az orosz mezőgazdasági termékek fogyasztója, és az angolnál, esetleg az orosznál is olcsóbban termelő iparos. Egyáltalában nem látszik tehát kizártnak az angolszász-germán egység megghiúsulása esetében ennek a keleti csoportnak a kialakulása és ez nem várt körülmények, a világgazdasági válság, a nemzetek idegessége következtében sokkal hamarabb kirobbanhat, mint ahogy ezt a legtöbb ember gondolja.

Annak hangsúlyozása után, hogy már a közeljövőben is világpolitikai, világrész közötti kérdések

fogják meghatározni földrészünk, nemzetünk és államunk sorsát is, második külpolitikai megállapításunk az, hogy az európai hatalmak háborús csoportosulása már évekkel ezelőtt megszűnt, egykori szövetségesek ellenségekként, egykori ellenségek szövetségesekként vagy legalább jóindulatú semlegesekként állanak egymással szemközt, vagy egymás mellett.

Az antant alkalmi egyesülés volt, amelynek célja a német hegemoniának megghiúsítása. Oroszország bolsevizálása nélkül is éppen úgy széjjel kellett volna szakadniuk a Szövetséges és Társult Hatalmaknak, mint ahogy felbomlott pl. a spanyol örökösödési háborúnak nagy koalíciója, mihelyt célját elérte.

Az antant létrehozatala és azután a nagy szövetség kialakulása a németek elleni védekezés tudatos vagy ösztönös érzésén felül a francia diplomáciának diadala, mesterséges eredmény volt. A nem egészen negyvenmilliós, meddő, Európa egyik legszebb, természeti kincsekben bővelkedő nagy országát elfoglaló és gyönyörű gyarmatbirodalmat szerzett francia nemzet sem ritkán lakott európai területének egyrészéről, sem IV. Henrik és követői által szerzett vezető nagyhatalmi állásáról lemondani nem akar. Minthogy ezeket természetes eszközökkel nem tarthatja meg, mesterségeseket vesz igénybe. Másokat állított érdekeinek szolgálatába és azokkal győzette le a németeket, akik szegényebb és kisebb területen élnek, akiknek állammá sűrűsödését éppen a franciák akadályozták meg, és akik ezért a gyarmatfoglalások terén is megkéstek.

Franciaország azt várta, hogy összes szövetségesei további áldozatokat is hozzanak az ő birtokállagáért és vezető pozíciójáért. Rendkívül ügyes fikcióval a kialakult helyzetet joggá emelte és ezt a jogot örökérvényűnek kívánta nyilváníthatni. Ezt a célt szolgálja a Nemzetek Szövetségének egyezségokmánya és a

Nemzetek Szövetségének egész, lényegében francia vezetés alatt álló szervezete.

A fikció hatóereje csak addig tartott, amíg a francia szövetségeseknél a háborús lelkiállapot. Az angolok szemben találták magukat a háború alatt felmerült új világbirodalmi problémákkal, amelyek között nem utolsó volt az európai fogyasztóképesség lehető gyors helyreállítása; ez azonban szükségessé tette volna a legyőzött államok és nemzetek gazdasági talpraállítását, amit a franciák lehetőleg ki akartak tolni. Az olaszok pedig – elérvén végre a Mazzini és Cavour által megjelölt célt: a francia birtokba került Savoya kivételével valamennyi olasz egyesítését – csakhamar belátták, hogy ugyanabban a helyzetben vannak, amely a németeket a háború előtt sújtotta. Túlnépes és szegény ország, késés a gyarmatszerzési lehetőségeket illetőleg. Mihelyt tehát belső válságukat megoldották és állandónak látszó kormányzat alakult ki, azonnal kirobbant az ellentét, amely odáig fajult, hogy legutóbb éppen ez az ellentét buktatta meg a tengeri leszerelési törekvéseket. Az olasz magatartásra úgy a franciákkal szembefordulás, mint a gyökeres megoldás mellőzését illetőleg, döntő befolyással van Anglia viselkedése is, amely Olaszországnak hitelezője, szénszállítója és amely a nyílt olasz kikötők bombázásával bármikor mérhetetlen károkat okozhat.

A széteső antant helyébe a franciák részint saját megerősítésüket, részint a kisántantot helyezték. Az a körülmény, hogy Franciaország relative néptelen, közgazdasági élete csodásan arányos és kiegyensúlyozott, gazdagsága, különösen aranykészlete az utóbbi években is nőtt, lehetővé tette azt, hogy a háborút követő 13 év alatt katonai felszerelésre hihetetlen összegeket költsön. Minthogy ösztönösen érzi, hogy a sűrűn lakott Németország és Olaszország erkölcsileg

és gazdaságilag teljesen indokolható európai területi igényekkel is léphetnek fel vele szemben, a szakértők szerint eddig utói nem ért tökéletességű erődövet létesített a keleti határon, illetőleg az egész határt a tengertől a tengerig megerősítette. Óriási légi flottát fejlesztett ki, hogy ezzel Angliát bármikor fenyegethesse; de nem enged a tengeri flotta tekintetében sem, hogy a színes csapatok szállítását – amelyekbe most már lehet, hogy meglehetősen alaptalanul korlátlan bizalmát helyezi – minden eshetőségre biztosítsa.

A másik eszköz a kisántánt megerősítése, számára korlátlan kölcsönök biztosítása és a német veszedelemmel szintén fenyegetett, Szovjet-Oroszország részéről is veszélyeztetett Lengyelországnak a kisántánt mellé állítása. Ez adja magyarázatát annak, hogy a hivatalos francia álláspont merőben összeegyeztetetlen a békeszerződések bárminemű megváltoztatásával. Ez így is marad, mert a megváltoztatott álláspont megfosztaná egyetlen külső szövetségesétől, a lengyeleket is magába foglaló kisántánttól. A hivatalos Franciaország csak abban az esetben karolhatná fel a békeszerződések megváltoztatásának eszméjét, ha a francia közvélemény megbarátkoznék a vezető pozíció feladásával és a jövőbeli esetleges területi engedményekkel.

Összegezve tehát szemlénket, megállapíthatjuk, hogy a háborús csoportosulás megszűnt, de legalább is az átlag ember számára észrevehetően – új csoportosulások még nem jöttek létre, vagy legalább is nem szilárdultak meg.

Külpolitikai vizsgálódásnak harmadik eredménye az, hogy a Britbirodalom feltétlenül elkívánja kerülni a zavart és az ellentétek erőszakos háborús megoldását és ezen az állásponton megmarad mindaddig, amíg a birodalom egyes részeinek egymáshoz és az egészhez való viszonya véglegesen vagy legalább hosszú

időre nem rendeződik és az angol hitelélet és nagyipar válsága nem enyhül. Az angol közvélemény pl. most már határozottan kedvező a békeszerződések megváltoztatása nézőpontjából; az utolsó évtizedben angol hivatalos tényezők is nem egyszer adtak kifejezést annak, hogy angol vér és angol tőke nem hajlandó további áldozatokra az öt létalapjában is veszélyeztető francia politikai és pénzügyi hegemoniáért. Ennél tovább azonban Anglia a mondott okokból nem megy: megvárja a domíniumok kérdésének rendezését, a hindu mozgalomnak valamilyen megegyezéssel levezetését, a hatalmi csoportosulások kialakulását. Amikor azután ez végbemegy, döntő súllyal és talán hirtelen fog az események kialakulásába beavatkozni.

Az angol nemzet éppen úgy, mint a német, hosszú, évszázadokra szóló olyan program alapján áll, amelyet minden angol ember elfogad és amely tekintetében az egymással szembenálló politikai pártok, sőt Ó-Anglia és a domíniumok angolélmű lakossága között is csupán jelentéktelen részletekre nézve van eltérés. Anglia nemcsak önmagára nézve teszi kötelezővé ezt a várakozási álláspontot, hanem a tőle függő államokra is, elsősorban Olaszországra.

Itáliának az érdeke a gyors leszámolás lenne. Az olaszok számára az lenne előnyös, ha addig tudnák háborúra vinni a dolgot, amíg a francia védelmi be rendezések nem tökéletesednek és amíg a fasizmus átütő ereje hat. Itália túlsókká nem bírhatja a kettős hadsereg, kettős igazgatás, és nem mindig jó befektetésnek látszó közmunkáknak részben a munkanélküliség leküzdésére és a tengerentúli kivándorlás eltiltásának ellensúlyozására hozott áldozatát. Az olaszok lélekzete sokkal rövidebb, mint angol pártfogóiké, vagy a nemzeti egységet és nagyhatalmi állást annak idején évtizedeken át előkészítő németekéi. Anglia a

döntő tényező abban, hogy Olaszország, napi érdekei ellenére, nem borítja fel a helyzetet.

Három megállapításunk mellett sem feledkezhetünk meg azonban arról, – és ez a negyedik megállapításom – hogy a békeszerződések egyoldalú terhei egyes nemzetek számára teljesen tűrhetetlenné teszik a helyzetet. Ilyen pl. a helyzet újabban a németeknél, akiknek egyik állama Ausztria, teljesen életképtelenné vált. A németek kivárási politikáját, amelynek Rathenau és Stresemann voltak a szószólói, nagyon erősen zavarja meg a náluk mindinkább fokozódó tömegnyomor és az a körülmény, hogy a franciák is idegességükben megtagadták a locarnói és Thoiryban betetőződő irányt, amivel nemcsak a sohasem valószínű német-francia megegyezés lehetőségét zárták ki teljesen, de a német kivárási politika helyébe is a német közvéleményben az erőszakos ellenrendszabályok hasznosságába vetett hitet erősítették meg.

Ennek az új és talán még időelőtti iránynak volt kísérleti léggömbje az «Anschluss-terv», amely természetes szükségesség, amelynek elodázásába azonban az érdekelt két állam az egyelőre túlnagy ellenzés miatt belenyugodott.

A francia diplomácia a német egység, német megerősödés és így előbb-utóbb bekövetkező francia vereség ellensúlyozására két eszközzel kísérletezett.

Az egyik a Briand-féle Pán-Európa-terv. Ez út lenne az európai Egyesült-Államok fele, lényegileg nem más, mint az olaszok és angolok félreállása következtében most már nemcsak francia vezetés alá kerül, hanem befolyásban és tekintélyben jóformán teljesen tönkrement Nemzetek Szövetségének új életrekelteése, impériummal, államok feletti elsőbbséggel felruházása. Ez a terv fogantatása percében megbukott, mert alapfeltétele a mai birtokállag sérthetetlensége, amit nem-

csak a legyőzött nemzetek, hanem az angolok és olaszok sem fogadhatnak el.

A másik terv a cseh vezetés alatt álló dunai konföderáció, illetőleg ennek megdőltevel a magyar-osztrák Habsburg-restauráció.

A dunai konföderáció, akár monarchista, akár köztársasági formában létesülne is, kétségkívül hatalmas és önmagában tökéletes gazdasági egységet jelentene és nemcsak a franciák számára volna becsesebb szövetséges a gyűrűalakú kisántánt-szövetségnél, hanem Európa és az érdekelt népek számára is számos előnyt jelentene. Mégis keresztülvihetetlen, mert a cseh hegemonia kátyúba vinné: a csehek ügyesek voltak a robbantásban, de merőben képtelenek nagyobb konstruktív feladatok megoldására; a magyarok és valószínűleg az osztrákok sem mehetnek bele olyan megoldásba, amely német, illetőleg magyar nyelvű tömegeket továbbra is zsarnokoskodó idegen állam kötelékében hagy és e mellett az is valószínű, hogy a mai kisántánt-államok között is a természetes érdeellentétek azonnal jelentkeznének, mihelyt a magyarok elleni közös védekezés, illetőleg a zsákmány megtartásának szüksége nem fűzné őket össze.

A kevésbbé jelszavaktól vezetett és a viszonyokkal jobban ismerős franciák ennek következtében a magyar-osztrák perszonálunió gondolatát vetik fel és ezzel próbálják a katolikus délnémeteknek osztrák törzsét visszatartani a német egységtől.

A következő fejezetben foglalkozom a magyar-osztrák viszonyoknak államéletünkre gyakorolt kedvezőtlen hatásával. Itt csak azt állapítom meg, hogy nemcsak nálunk van igen erős Habsburg-ellenes hangulat, hanem Ausztriában is, ahol – legalább a külszín szerint – a monarchisták törpe kisebbséget alkotnak és e mellett még velünk szemben is ellenségesek,

a centralista Bécs hagyományait képviselik. Meglepetés, hogy ennek a tervnek legutóbb olasz szószólója is akadt.

Úgy látszik, a franciák a magyar-osztrák perszonálunió mellett fenntartanak a kisántánt rendszert is, ami az ő érdekkörükbe tartozó államok belső vetelkedését jelentené, a restauráció és perszonálunió pedig saját államaiban csakhamar elveszítene a talajt, mert az emberek azt várnák, hogy a helyzeten javítson, területeket visszaszerezzen, amely törekvés éppen a francia pártfogók ellenállásán szenvedne hajótörést.

Ilyen körülmények között fel kell vetnünk a kérdést, mit tegyünk és mit tehetünk külpolitikai téren?

Azt tudnunk kell, hogy a nemzetközi politikában a rokonszenvek igen hasznosak akkor, amikor érdeken alapuló külpolitikai népszerűsítésről van szó de önmagukban semmit sem érnek. Ezt már Deák Ferenc megállapította a lengyel kérdésben tartott szűzbeszédével. A magyar közvélemény, sőt még hivatalos magyar tényezők is ebben a tekintetben végzetesen és gyermekesen naivak.

Sokkal gyengébb tényező vagyunk, semhogy az események kialakulásába döntően beavatkozhassunk, de geopolitikai helyzetünk és nemzetünk katonai ereinei következtében, adott esetben és megfelelő időpontban szívesen látott tagjai lehetünk valamelyik érdekközösségnek. Állásfoglalásunkban a történeti tanúságoknak és tárgyilagos külpolitikai szemlének tényeinek kell minket befolyásolniuk.

A keleti, a szláv veszedelem elnyeléssel fenyeget minden formájában. Reánk nézve még a pravoszláviához visszatért orosz is éppen olyan veszedelmes, mint a bolseviki, a cseh-szerb olló éppen olyan, mint az orosz henger. Számolnunk kell továbbá azzal, hogy

a német nemzet, úgy látszik, ismét visszatér a hosszú időszakok szemléletéhez és ezen a réven éri el előbb-utóbb a meg nem akasztható folyamatot: a német egységet. A vallásos és törzsi ellentétek ugyanis sokkal kisebbek, mint a nemzeti faji, egységnek és a világtörténeti hivatásnak a tudata. Ez a megerősödő németiség máris veszélyezteteti helyzetünket a csonka országban is; azzal a veszedelemmel jár, hogy megizmosodása esetében kultúrformák között ugyan és egyéni üldözések nélkül kétségessé teszi nyelvi állagunkat, népi sajátosságainkat, nemzeti fejlődésünket. Viszont, ha szembehelyezkedünk vele és megakadályozzuk, vagy hosszú időre kitoljuk az egység megvalósítását azzal, hogy Habsburg-restaurációval kísérletezünk és belemegyünk a számunkra anyagi előnyt nem jelentő, érzelmi áldozattal járó magyar-osztrák perszónalunióba, úgy az előbb-utóbb mégis megvalósuló német egység órájában a szembehelyezkedésért kegyetlen büntetést kapnánk. Ez különösen abban az esetben következne be, ha a Németbirodalom a franciák merevsége és konoksága miatt a keleti csoporthoz csatlakoznék és az oroszsal való megegyezés által döntené el az érdekkör kérdéseket.

Óvakodnunk kell tehát attól, hogy a németekkel szembehelyezkedjünk, sőt a művelődési, társadalmi és – ha lehet – gazdasági kapcsolatokat a Németbirodalommal és a birodalmi németekkel minden módon erősíteniünk kell.

Minthogy azonban öncélúságunk azt követeli, hogy mindkét veszedelemtől lehetőleg meneküljünk, a régi nyomon gondoskodnunk kell az egyensúlyozó harmadik tényezőről, és olyan hatalmak barátságát kell keresnünk, amelyeknek érdeke az, hogy a német és orosz, illetőleg germán és szláv ne tegyen túl hatalmas, de ne is érintkezzék közvet-

lenül egymással, amiből előbb-utóbb súrlódások állhatnak elő.

Ez a harmadik tényező Franciaország nem lehel. Franciaországot a németgyűlölet vezeti, minket a németekkel való megegyezés és csak biztonság kedvéért kívánunk vele szemben is ellensúlyozó tényezőt. E mellett azt sem felejthetjük el, hogy a franciák mindig cserben hagytak bennünket. XIV. Lajos a bujdosókat és Rákóczit, a második köztársaság: Kossuthékat, akik különben nem is nagyon bíztak benne.

Nekünk nem marad más hátra, minthogy Angliához és Olaszországhoz csatlakozzunk és ezek órájához igazítsuk a mienket. Az a körülmény, hogy Anglia türelmesen vár, Itália pedig siettetné az események kibontakozását, javunkra válik: így legalább úgy a teljesen meddő, kényelmes szemlélődő és végül tunyaságot előidéző szenvedőleges magatartástól, mint a hebehurgya és kockázatos lépésektől egyaránt távol tartjuk magunkat.

A külpolitikai program tehát: óvakodás a szlávoktól; megértés a németekkel szemben; elkerülése minden olyan lépésnek, így az osztrák-magyar perszónálunióknak is, amellyel őket izgathatnók; óvatosság a franciákkal szemben; lehető bekapcsolódás az angol-olasz érdekkörbe.

Ettől a programtól csak abban az esetben volna szabad eltérnünk és elhatározó lépést tennünk, ha az azonnal és biztosíték mellett előnyt jelentene és olyan anyagi támogatást jelentene, hogy a bekövetkező esetleges fegyveres leszámolást nemcsak katonailag felkészülten, de anyagilag is megerősödöttén kockáztathatnók meg.

II.

A beteg állam.

Jogász koromban úgy tanultuk, hogy az állam a nemzeti társadalmaknak hatalmi szervezete, jogi kifejezési módja. Tudtuk, hogy vannak államok, amelyekben az állam és nemzet fogalma nem fedik egymást. Ha saját, szomorú, és a politikai elméleteknek, valamint tételes közjogi rendünknek meg nem felelő helyzetünkről el akartunk felejtkezni, akkor arra mutattunk rá, hogy ugyanaz a nemzet több államban is élhet, több államot is alkothat, mint ahogy azt a németek, angolok vagy a szintén külön nemzetként szereplő északamerikaiak teszik és ugyanabban az államban is lehet több nemzet, amire iskolapéldaként állították eléink a svájci szövetséget, amelyben mindhárom népi jogainak elismerésén felül a nemzeti lét magaslatára emelkedett.

Az állam volt érdeklődésem tárgya, a közélet tengelye. Ez nemcsak azért volt így, mert már akkor

erők gyengülési folyamatának menete és állami beavatkozások sorozatának bevezetése, hanem azért is, mert az állam a nemzet fogalmát is háttérbe szorította. A nemzet és a nemzeti érzés valami lírai ötvözetet kapott, különösen nálunk és főleg a kiegyezés korában, amikor a nemzeti érdek százszázalékos érvényesülésé-

ről szó sem lehetett és ennek a tudata elégikus hangulatot váltott ki a hatvanhetes rendszernek még olyan irodalmi védelmezőiből is, mint aminő pl. a legnagyobb magyar anekdotázó: Mikszáth Kálmán volt.

Ha ma vizsgáljuk közéletünket, a békés emberek gondolkozását, azt a jelszó- és szólamtömeget, amely körülöttünk hömpölyög, – ha foglalkozunk egyedenként a fiatal nemzedék tagjaival – úgy azt kell megállapítanunk, hogy az állami, közjogi mozzanatok és értékelések teljesen háttérbe szorulnak a politikai, erkölcsi, művelődési, főleg azonban az etnikai és gazdasági mozzanatokkal szemben. A fiatalurak látják és érzik az állam irtózatot, most már a magánélet viszonyait mindenben meghatározó, az egyéni boldogulást osztó vagy megtagadó hatalmát, de ezzel mint adott tényezővel számolnak, úgy tekintik, mint a téli fagyot, a májusi esőt vagy nyári hőséget, amelyek megérkezésének csupán időpontja bizonytalan és amelyek egyeseknek előnyt, másoknak hátrányt jelentenek, legfeljebb arról lehet szó, hogy mikor és hány embernek okoznak előnyt vagy hátrányt.

A mai nemzedéket – igen kevés kivételtől eltekintve és eltérően a 10 év előtti fiatalemberektől – nemcsak a legitizmus és szabad királyválasztás ellentéte hagyja már hidegen, hanem pl. az államforma kérdése is. Nem foglalnak irányt egyik vagy másik irányban: teljesen közömbösek. Ugyanezt a jelenséget látjuk akkor is, ha vizsgálódásunkat nemcsak a műveltebb osztályok fiatalságára terjesztjük ki, hanem az őstermelő- vagy iparososztályra. Sőt mindazok, akik a néppel többé-kevésbé közvetlenül érintkezünk, nagyon jól tudjuk azt, hogy az utolsó évtizedben ez a magatartás mennyire és milyen fokozatosan terjedt el az idősebb korosztályokban is. Faluhelyen, ahol a plébános vagy a tekintéllyel bíró, esetleg népszerű

földbirtokos legitimista, udvariasságból és opportunizmusból annak mondják magukat az emberek; nem ismerek azonban Magyarországon falut, amely a trónfosztott királyi családért Vendée szerepét és szenvedéseit vállalná. Ahol a tiszteletes úr vagy a főszolgabíró Habsburg-ellenes, az emberek is azok, de forradalmat azért nem indítanának restauráció esetében, csupán nem azonosítanák magukat az új uralommal, idegenkednének, akadályokat gördítenének és peturbános kirohanásokkal, a magyarnak amúgy is nagyon kedves passzív rezisztenciával könnyítenének lelkükön.

Nem akarom, hogy ennek a könyvnek jelentékeny része történeti visszapillantásokat tartalmazzon és eltérjek attól a célkitűzésemről, hogy a mostani viszsászasságokból nézetem szerint kivezető ösvényeket megjelöljem. Lehetetlen azonban ezt megtennem anélkül, hogy az állami tudat és az államhoz tartozás érzésének gyengülését történeti okokkal is ne magyarázzam.

Nem lehet azt mondanom, hogy ez csupán a trianoni békekötésre vezethető vissza. Általában le kell szoknunk arról a gyáva és defetista módról, hogy a bennünk rejlő hibákért és az 1919-es összeomlás által legfeljebb súlyosbított viszsászasságokért Trianont tegyük felelőssé.

Kétségtelen, hogy a magyar nemzetben az állami tudatot felette gyengíti a nemzet egyrészének idegen, sőt ellenséges államokba helyezése. Azt sem tagadhatjuk, hogy a régi, részben idegen vezetés alatt álló és idegen érdekeket is szolgáló, éppen ezért nem népszerű állam nemcsak kifelé keltette a nagyhatalom látszatát, de befelé, az állampolgárokkal szemben is magyar viszonyokat meghaladó tekintélynek látszott, míg a kis trianoni Magyarországról a legegyszerűbb ember is tudhatja, tapasztalatból, hogy mennyire gyenge, mily kevés nyomatéka van már a

határállomásokon és milyen sértő ellenőrzést kellett eltűrnie az új határokon belől is.

Nem ezen van a döntő súly nézetem szerint, hanem azon a már érintett körülményen, hogy a magyar évszázadok óta és kis megszakításokkal évszázadokon át fegyveres hadban vagy törvényes formák közötti ellenkezésben volt az államhatalmat leginkább megtestesítő uralkodóval, akit nemcsak tényleg, hanem a magyar közjog szerint is a végrehajtó hatalom telje illetett meg 1848-ig és lényegében ugyanez maradt a helyzet 1867 után is. Kalmár Antalt annakidején szabadságvesztés büntetésre ítélték ismételten azért, mert a valódi, az életben érvényesülő és nem a közjogi tankönyveknek papirosszakaszokra támaszkodó közjogát írta meg. Magyarország egész az összeomlásig csupán a papíron és a jogszabályokban szerepelt alkotmányos királyságként, valójában éppen úgy prezidenciális kormányformában élt, mint pl. az amerikai Egyesült Államok. Az államfőt illette nemcsak a végrehajtóhatalom, hanem tulajdonképpen még a törvényhozás joga is. A végrehajtóhatalmat tulajdonképpen a felelős minisztérium útján kellett volna gyakorolnia, a felelős minisztérium azonban mindent megtett, amit az uralkodó akart. Mikor 1905-ben a nemzet félre nem érthetően fejezte ki kívánságát és véleményét, az uralkodó a parlamentarizmus íratlan törvényein és erkölcsi megkötöttségén túltéve magát, parlamentenkívüli kormányt nevezett ki és a többségnek mindaddig nem adta át a kormányt, amíg az elveinek törvényhozási és kormányzati eszközökkel való érvényesítéséről le-nem mondott.

Megállapítottuk már, hogy népünk közjogi szempontból közömbössé vált. Ennek az évszázados ellentétnek, az ismételt és ok nélküli kegyetlenkedéseknek, a XVII. század óta állandóan érvényesülő gazdasági

elnyomásnak – amely hol Kollonich zsarolásában, hol Mária Terézia vámrendszerében, hol az annabergi csatlakozás megtagadásában jelentkezett – a magyar nemzeti igények és magyar érzékenység állandó sértegetésének mégis megvolt az a hatása, hogy közöny, olykor gyűlölet támadt magával az állammal szemben is. Még ma is él agy velőnknek valamely rejtett zugában őseinknek az az érzése, amellyel elbujtatták a zsandár elől a társadalmi rendet is veszélyeztető betyárt és virtusnak tekintették az adómegtagadást.

Éppen ez a döntő nehézsége a Habsburg-restaurációnak is, különösen osztrák-magyar perszonálúnió alakjában. Eltekintve az előbbi fejezetben fejtegetett nemzetközi következményektől, restauráció esetén számolnunk kellene azzal a körülménnyel, hogy nemcsak a hajlamai és neveltetése következtében kurucgondolkodású középosztály, hanem a tömegek is újból és még jobban az állam ellen fordulnának, holott – amint láttuk – egyéb okok is gyengítik a közjogi kapcsolatokat. Hasztalan érvelnek a legitimisták, kétségkívül helytálló erkölcsi és jogi érvekkel; a nép nagy tömegeiben, különösen a protestánsokban lévő ellenérzést éppen olyan kevéssé tudják ellensúlyozni, mint ahogy szintén történeti okokból nem járhatott tartós sikerrel annakidején a Stuartok és Bourbonok restaurációja sem. Ezen az ellenérzésen nem változtatna az a körülmény sem, ha kísérlet sem történnék a centralista hagyományok felújítására – amely feltételnek betartása különben korántsem biztos – vagy Bécsnek központtá emelésére. Ezt az ellenszenvet nem csökkentené az sem, ha a Habsburg-háznak az államfői tisztet átvevő tagja nagyon demokratikus és szociális tartalommal igyekeznék megtölteni uralkodását. Habsburg-ház a nagybirtokos-osztályra, a főpapságra, újabban a nagytőkére támaszkodott és engedte, hogy

a befelé háromszínű, felfelé sárga-fekete állam sokban ezek egyoldalú osztályérdekeinek kiszolgálója legyen, kézenfeküdne tehát az a gyanú, hogy a demokratikus külszín alatt és a szociális máz ellenére előbb-utóbb, ezeknek a feltétlenül dinasztiai vagy legalább oppor-
 tunista elemeknek fog kedvezni. E mellett azt sem felejthetjük el, hogy a Habsburg-ház, amikor szociális reformokat vagy demokratikus tömegmozgalmakat vezetett be – Mária Terézia és II. József, Ferenc József (császársága első évében) Ferenc Ferdinánd – úgy ezL mindig a magyarság ellen és nem a társadalmi igazság kedvéért tette; ez volt az oka annak, hogy az egyéni és vallásszabadság tekintetében oly sokat tett II. József még azoknál sem hagyott kedvező emléket maga után, akik annyit köszönhetek neki.

Minden uralmi rendszer tartósan csak akkor ma-
 radhat meg, ha jellege, iránya és a hatalom gyakorlá-
 sának módszere az uralma alatt állók túlnyomó többségének megfelel, azok számára lelki kielégülés és anyagi haszon. Messze vagyunk már attól, hogy egyetlen államformában vagy kormányformában lássuk a tökélyt. Ha a franciák túlnyomó többségének a forradalmak zsarnoksága és a nemzeti lét veszélyeztetése után Napóleon kellett, éppen úgy igazuk volt, mint azoknak, akik az abszolút monarchiák önkényével szemben az önállósuló nemzettagoknak – akár forradalmak árán is – politikai szabadságot vívtak ki. Lehet a diktatúra is népszerű és szükséges, amint ezt napjainkban is látjuk; nem lehet ellenben megállapodott az a rendszer, amely már megindulása pillanatában bizalmatlanságot és közönyt vált ki a többségből, ellenállást egy kisebbségből és legfeljebb az uralmi rendszert meghonosító ügyes, jól elhelyezkedő érdekeltség-nél számíthat odaadásra, érdeken vagy meggyőződésen alapuló áldozatkészségre.

Talán kissé hosszasan foglalkoztam az államfői kérdéssel, azonban ezt meg kellett tennem, mert államfő nélkül nincs állam és az államfő kérdését valahogy rendeznünk kell, ha az állami életnek nemcsak külső formáit akarjuk betartani, hanem az államtudatot a legegyszerűbb ember agysejtjeibe is be akarjuk ültetni.

Éppen a közjogi kérdések iránti érdeklődés hanyatlása és az egyén és állam érzelmi kapcsolatának gyengülése veti fel azt a kérdést, hogy az államforma – és így az államfői kérdést is nem kellene-e rendezni célszerűségi nézőpontok szerint és alkalmazkodva az általános fejlődés felismerhető irányához.

A monarchikus elv – talán örökre, talán csak hosszú időre – halálos sebet kapott. Európában alig maradt monarchia és amelyek megmaradtak is – Anglia és Olaszország kivételével – a nemzetközi mérlegen igen könnyűek. Az is kétségtelen, hogyha Magyarország 1919-ben fenntartás nélkül köztársaságnak vallja magát, nemcsak rokonszenvvel találkozott volna több helyen, különösen Amerikában, – aminek ugyan az első fejezetben kifejtettek szerint túl nagy jelentőséget nem tulajdonítok – hanem könnyebben kapcsolódhatott volna bele, ha nem is bizonyos érdekkörökbe, de bizonyos alkalmi csoportosulásokba.

A mai helyzetet illetően a megoldás sem a szélső legitimistákat nem elégti ki, sem azokat, akik a valóban idegen nyomásra létrejött trónfosztó törvény erejében nem bízva, a Habsburg-ház visszatérésétől és az ezzel járó külpolitikai nehézségektől és társadalmi káros tünetektől tartanak. A mai helyzet, a királynélküli királyság veszedelmesen emlékeztet az Anatole Francé által leírt «Pinguinek szigetére», amelyet hivatalosan nem volt szabad szigetnek, csupán vízzel körülvett szárazföldnek nevezni.

Nagyon sok ész-ok szól tehát amellet, hogy Magyarország köztársasággá alakuljon át – többek között a demokratikus érzésű és magukat magyaroknak feltüntető, arisztokráciájuktól megszabadult szlovákokkal és horvátokkal való könnyebb együttműködés lehetősége is. Ezek az ész-okok még akkor is hatnak ránk, ha az ezeréves királyság és jogfolytonosság esztétikai és lírai felöntésén túl meglátjuk az abban rejlő erkölcsi és jogi tényezőket is.

Valószínűnek látszik, hogy a fejlődés iránya ez is lesz. Nemcsak a mélyebb erkölcsi érzésekre képtelen és tisztán célszerűségi, hasznossági mozzanatokra ügyelő soffőr-embertípus, hanem éppen a gondolkodó és embertársai javával törődő, bajait átérző egyének a most még monarchista államokban is mind nyíltabban kerülnek ellentétbe a monarchista elvvel. Éppen a jó és okos emberek szemében nehezen elfogadható jelenség már a nagy földbirtoknak is érdemnélküli átörökítése az utódra: különböző földbirtokpolitikai szabályokkal, örökösödési illetékekkel már rég áttörték a nemzetek az abszolút magánjog elveit. Még nehezebben fogadják el azt, hogy az állami főhatalom, a nemzet egyéniségének megtestesítése, a háború és béke, élet és halál tekintetében való döntés a születés ostoba véletlenére legyen korlátozva, és esetleg jóindulatú, művelt, de esetleg rosszindulatú és degenerált család körében maradjon. Ezen az elgondoláson, vagy jobban mondva áramlaton nem sokat változtat az, hogy erejükből mindinkább veszítő társadalmi osztályok osztályérdekből, az egyházak, jobban mondva, vezetőik egyrésze egyházi érdekből, vagy elmúlt idők hazafiassági kategóriái alapján álló, valódi vagy vélt hazafias szellemből egyes olyan államokban is a monarchikus elv mellé állanak, amelyekben hosszú idő óta, vagy újabban már köztársasági rendszert vezettek be.

A monarchikus elv gyengeségét mi sem bizonyítja 'óbban, minthogy nálunk sincsenek az elvnek feltétlen hívei, mártírságra vállalkozó követői. A be nem vallott osztály- vagy rendi érdek mellett a legjobb legitimisták célszerűségi okokra: az uralkodóház nyújtotta belső biztonságra, a zavarok csökkentésére és a meglehetősen problematikus, sőt, mint láttuk, negatív külpolitikai előnyökre utalnak. Azoknál pedig, akik a legitimista megoldást elvetve, a királyság intézményéhez mereven ragaszkodnak, többnyire a meggyőződés hiányát látjuk, bizonytalanságot a jelen idők jelenségeinek megítélésében és a jövő útjának meghatározásával; náluk a királyság részben azt a lírai és esztétikai kielégítést jelenti, amelyről már beszéltünk, részben a királyságtól el nem vonatkoztatott nemzeti eszmének és múltnak tiszteletéből ered, főleg és elsősorban azonban arra vezethető vissza, hogy nem akarnak sem a tömegek, sem a felsőbb osztályok előtt forradalmároknak feltűnni és megtámadtások elől akarnak a királysághoz való hűség hangoztatása által kitérni.

Ha ma megszavaztatnók az államforma kérdésében a 18. évüket meghaladott lakosokat és lehetővé tennők a fehér lappal való szavazást, valószínűnek látszik az, hogy a többség azzal szavazna, a tudatos kisebbség a köztársaságra és elenyésző töredék a királyságra. Akik az ellenkezőt állítják, éppen olyan tévedésbe hajszolják magukat és olvasóikat vagy hallgatóikat, mint akik pl. azt állítgatják, hogy a magyar földművesnek nem kell több föld, vagy nem hajlandó a falujából való elvándorlásra. Ha csak a magasabb értelmiségűeket szavaztatnék meg és valóban titkos lenne a szavazás, – olyan, amely minden befolyásolást kizár – az óriási többség a köztársaság mellett nyilatkoznék, még azok a fiatalok is, akiknek

számára az államforma közömbös. Még ezek is valahogy szabadabb emberhez alkalmasabb keretnek tartanak a köztársaságot, amelyben az alkalmatlan államfő eltávolítása időszakonként és forradalom nélkül is lehetséges, és amelyben talán a társadalmi erőknek nagyobb hatása van az államügyek intézésében, de viszont az államfőnek a kormányzásba való beavatkozása – a prezidenciális rendszert kivéve – teljesen elképzelhetetlen, tehát a kormányzást szabadon végezheti a többségre vagy legalább ügyesebb és jobban érvényesülő részre támaszkodó polgár.

Elképzelhetetlennek tartom az államforma kérdésében a népszavazást, pedig az őszinteség és a nemzet valódi akaratának megfelelő megoldás – mint minden tekintetben, itt is – sok haszonnal járna. Meg tudom érteni, hogy még azok a felelős tényezők is elodázzák az államforma-kérdést, amelyeket nem vezet egyoldalú elfogultság és bebizonyították azt, hogy a nemzet érdekét elébe helyezték a volt uralkodóházának és magasabb nézőpontok szerint ítélik meg a jövő fejlődését.

Amint számításba kell vennie mindenkinek azt, hogy a Nemzet jelentékeny részében évszázados tapasztalatok során beidegződött bizalmatlanság, sőt gyűlölet van a Habsburg-házzal szemben, és az ezzel a házzal azonosult királyság intézményét is abból a nézőpontból is bírálat tárgyává teszik, hogy egyes társadalmi osztályoknak, rendeknek túlzottan, a korszellem által már nem indokoltan kedvezményeket adott – addig arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az örökös főurak, a nagybirtokosok nagyrésze, a főpapok csaknem kivétel nélkül, egyéni vagy osztályérdekből, avagy a közjónak általuk így értett követelményéből, ezidőszerint legitimisták és különösen az utóbbi csoportnak a lelkészkedő papság révén bizo-

nyos – ha nem is túlbecsülhető – hatása van a dunántúli egykori labanc vármegyék népére is. A teljesség kedvéért megemlékezhetem még arról is, hogy az 1919. utáni évek külsőleg erősen keresztény, de bizonyos fokig antiszemita idejében a mindennemű erőszakosságtól visszahúzódó nagytőke és az intellektuális, valamint iparforgalmi pályákon elhelyezkedett zsidók is erősen legitimisták voltak, mert a Habsburgok visszatérése esetén érdekeik jobb kielégítését remélték. Amilyen mértékben csökkent ez az olykor provokáló keresztény irányzat, csökkent a minden megszilárduló hatalommal összebékélő nagy- és kistőke legitimista iránya is, de azért ily áramlatoktól ma sem idegen.

Mindezeket számba véve, megállapítom, hogy az államforma kérdésének erőszakos felvetése ezeket a talán ma már nem is olyan nagy befolyást gyakorló, de mégis a nemzettestbe belenőtt és másokra is hatással bíró elemeket a nemzeti érdek rovására hajtaná át pártoskodó ellenzékeskedésbe, a kifelé egységes front megbontásába. Az államforma kérdésének és – a királyság elfogadása esetében – az uralkodóház problémájának felvetése csak abban az esetben lenne indokolt, ha előre nem látott külpolitikai események következnenek be és a döntés számunkra azonnal elérhető, nemzetközi előnyöket jelentene.

Nem marad más hátra, minthogy megmaradjunk az eddigi ideiglenesnek minősített megoldás mellett. Ezt megkönnyíti az államfő személye és őrző szaglása is. Nem a köteles tisztelet, hanem a meggyőződés téteti velem azt a megállapítást, hogy ő talán az egyetlen egyén ma Magyarországon, aki mindenkinek osztatlan ragaszkodását és becsülését élvez.

Ideiglenesnek minősített megoldásoknak azonban sok hátrányuk van és az ideiglenes berendezést – éppen átmeneti volta miatt – az emberek hajlandók

kevésbé tisztelni. Gondoskodni kell tehát arról, hogy az átmenetinek szánt, valóban már hosszú időre szóin és talán véglegessé váló berendezést ne tegyük ki ennek a veszélynek, hanem lássuk el mindazokkal a belső és külső kellékekkel, amelyek szabad nemzet legmagasabbrendű állami szervezését és irányítását jellemzik.

Ebből a nézőpontból tekintve a dolgokat, – jóllehet a XX. században a valódi és álműveltség, divat és szokások nivelláló hatása mellett anakronizmusnak tartom a cifra külsőségeket, címeket és rendjeleket – mégis csak helyeselhetem azt a külföldiekre is ható keretet, amelyben az ország Kormányzóját helyeztük.

A királyi várban lakás, a gödöllői nyári székhely, a kabinetiroda és a testőrségek éppen úgy *hozzátartoznak* ehhez az elgondoláshoz, mint az, hogy az Államfőt ne vegyük túl gyakran igénybe, és apró alkalmakon ne szerepeltessük. Thukidydes szerint Perikies nagyságának titka abban rejlett, hogy amint államhajó ritkán evezett ki a tengerre, úgy ő is ritkán jelent meg az agorán. Kedélyeskedésre és inkognito sétákra azoknak az államfőknek van szükségük, akik a hanyatló monarchiák ridegségén egyéni szeretetreméltósággal akarnak enyhíteni.

Ezen külsőségeken felül is szükség van azonban az Államfő helyzetének erősítésére.

Viszonya a törvényhozással kb. az, ami jogilag vagy gyakorlatilag ma az európai monarcháké. Hiány azonban az, hogy megbízatásának természetét és tartamát nem határoztuk meg. A lefolyt 11 év tanúságai alapján gondoskodni kellene minden esetleges bírálat és ellenzés előzetes elnémitásáról, a megbízás élethossziglan való megállapításáról és arról is, hogyan történjék az utód megbízatása. Amennyiben ugyanis a Kormányzó személyében bármilyen okból változás

állna be, ezt az alkalmat úgy a legitimisták, mint a társadalmi rend szélsőbaloldali támadói puccs-kísérletre használhatják fel. Gondoskodni kell tehát arról, hogy ebben az esetben ki veszi át az uralkodói jog gyakorlását, ki tartja fenn a rendet, kik választják meg az új Államfőt. Esetleg már most meg lehetne választani azt, aki a kormányzói szék megüresedésekor automatikusan veszi át a kormányzói jogokat és kötelességeket.

Ez a rendezés általános megnyugvást keltene, megszilárdítaná az állami élet zavartalan menetét és a nagy erkölcsi erő mellett nagy jogi biztonságot nyújtana nemcsak a Kormányzónak és helyettesének, hanem az egész országnak is.

Talán kissé hosszasan foglalkoztam az államfői kérdéssel, azonban ez szükséges volt. Mi magyarok úgy kerülgetjük ezt a kérdést, mint a forró kását: gyávák vagyunk arra, hogy szembenézzünk a valósággal és lehetőségekkel. Megnyugszunk abban, hogy egy kivételesen becsületes, kötelességtudó és igaz ember gyakorolja az államfői jogokat; ezzel megállapodunk és tovább nem megyünk. Elfelejtkezünk arról, hogy a legkiválóbb embernek is keret kell és biztos alap, nem vesszük figyelembe azt, hogy az Államfő nemcsak az állam személyi öntudatának kifejezője, hanem célszerűségi kérdés, hanem érzésbeni követelmény is: a tömegnek kell valaki iránt fordulnia ragaszkodásával vagy valakivel szembefordulni a bírálattal. Ez a magyarázata annak, hogy az intézményeiben és gyakorlatában tulajdonképpen köztársasági Angliában oly nagy a loyaltás és az amerikai elnök helyei foglal minden diák szívében. Az államtudat elhomályosulásának megakadályozására tehát erősíteniünk kell az Államfő méltóságát, növelniünk azt a tiszteletet, amely őt körülveszi.

Az Államfő azonban még nem az állam és bármily rossz hatással voltak is uralkodóink a magyar államiság fejlődésére, mindent rovásukra nem írhatunk. Ha – amint láttuk – ők is hozzájárultak ahhoz, hogy a nemzeti érzés fejlődése és nemzeti kívánságok teljesítése terén zavarok álljanak elő, mégis csak a kormányok, a szervezetlen társadalom felelősek azért a lagymatag, jelszavakban és kicsinyes tüntetésekben kimérlő hazafiságért, amely a kiegyezés korát annyira szembeállítja a reform-évtizedek és 48. korával. Az elnyomatás évei és a gazdasági válságok megtörték a nemzeti műveltség és öntudat hordozóinak a gerincét és nem voltak alkalmasak arra, hogy a túlnyomó részében nyelvében is idegen, az udvar kegyében sütkérező főnemességből pótlásukat neveljék ki. Ez egy ízben vállalt az uralkodóházzal szemben nem kockázatot, csupán frondörösködést: 1905-1906-ban. Hogy ebben mennyi része volt a hazafiságnak, és mennyi az általuk gyűlölt, soraikba nézetük szerint illetéktelenül került Tisza Istvánnal szemben táplált ellenszenvnek és a Ferenc Ferdinánd-Kristóffy által hangoztatott demokratikus és szociális reformoknak – azt ma már nem és még nem lehet megállapítani. Bele kell nyugodnunk abba, hogy akkor, amikor határainkon túl lobogó lánggal égett az önfeláldozó és tettekre serkentő hazafiság tüze, nálunk a műveltséggel, kormányképességgel volt ellenkezésben a nemzeti érzés erős ápolása és kifejezése. Az erős nemzeti érzésű embereket a közvéleményben, sajtóban kigúnyolták, nem vették teljes értékűeknek; a régi függetlenségi politikusok a politikai aréna szükséges és mulatságos marionetté alakjaivá váltak, pedig egyedül bennük volt meg annyira-amennyire az események sejtése és a nagy tömegek igényeinek az ismerete.

1919 után – megfelelő előkészítés hiányában –

A forradalmak és ellenséges megszállás ellenhatásaként a nemzeti érzés lármásan és olykor bántó külsőségek között jelentkezett. Nemcsak a Hazánkban elkerülhetetlen szólam- és szónoklat áradat indult meg, és a darutollas tömegek, pártás és pruszlikos lányokkal bővített ünnepélyek szegélyezték a nemzeti megújodás útját, hanem valami naiv, az erőtenyezőket figyelembe nem vevő magabizakodás is, amely az európai és belső viszonyok teljes félreismerésével, tisztán a nemzeti eszme szolgálata révén gondolta az eredmények elérését. Amint azonban az időnkivüliség akkor is tragikuma volt a magyar nemzeti eszmének, amikor elaltattuk, éppen úgy nehézséggel járt 1919 után is, amikor – amint már utaltunk rá – a kielégített nemzetek biztosított igényeiket pacifista népszövetségi köpeny ég alá rejtették. Végzetes reánk nézve, hogy Európa, különösen Kelet-Európa ütemétől ebben a tekintetben teljesen elszakadtunk.

Ettől a szegénylegénykedő hazafiságtól – amelynek egyik legszebb eredménye különben Sopron megtartása volt – el kellett tekintenünk. E mellett csak akkor maradhattunk volna meg, ha valóban égett volna vezetőinkben Mazzini és Pasics mindenre elszántsága és a díszmagyaros szavalók hajlandók lettek volna még a bombavetésre és a börtönben való néma elpusztulásra is. Ez azonban az üldözött, de nemzeti államban élő magyarságtól merőben idegen volt, Vezetőink nem öncélú államok balkáni színezetű vakmerő játszmáinak megnyerésére, tömegeink nem a minden nélkülözéssel és kockázattal járó elszántságra készültek, pedig utóbb mégis csak bele kellett sodródniuk olyan szenvedésekbe és nélkülözésekbe, amelyeknél nagyobbat a balkáni esélyek vállalása sem jelentett volna.

1919 a magyarságot megosztotta.

A trianoni határokon túli rész szögesen fordult szembe új államaival, azonban – balkáni színezetű ellenállásra nem kapván segítséget sem tőlünk, sem külföldről – ilyenmű törekvéseit csakhamar abba hagyta, mártírokat termelt továbbra is, de nemzeti erejének megőrzésére a hőstermelésről lemondott. Alkalmazkodott az utódállamok rendszeréhez, kifejlesztette önmagában a tipikusan kisebbségi erényeket: a tűrést, az összetartást, a részletmunkára való hajlalmot és igyekszik egyéni és népi érdekeinek a megadott kereteken belől érvényesítésére. Várja és reméli a többi magyarsággal való egyesülést, de nem szivárvány-hídon jár és nem ejti tévedésbe a délibáb. Ez az egyetlen jó taktika a csonka ország nézőpontjából is.

Másként áll a dolog a csonka ország lakosaival. Itt arra kellett törekednünk, hogy az üres sallangok, a bántó külsőségek elhagyása után mind erősebb és élénkebb nemzeti érzést fejlesszünk ki, a szalmalángot állandó meleget adó égési anyaggal cseréljük fel, pótoljuk azokat a mulasztásokat, amelyeket a kiegyezés korában államfő, kormány és társadalom együtt és egymást tetézve követtek el.

Ez a feladat nem könnyű. Meg kellett és meg kell küzdenünk a mondott előítélettel, a nemzeti érzésnek, a nevetségesség határáig való lefokozásával; túl kell tennünk magunkat a bürokrácia nehézségein; szemben áll velünk Budapestnek és a Pestet utánzó városoknak nagyrészt idegen szellemű, gúnyolódásra hajló lelkisége; akadályokat gördít a munka sikere elé az évtizedekig elhanyagolt magyar falusi ember bizalmatlansága.

Mégis dicsekedhetünk már sikerekkel is.

Ezek a sikerek részben külsőségesek és kevésbbé értékesek, noha külföldieknek éppen ezek tűnnek fel elsősorban. A világirodalomban is feldolgozott: »Nem,

nem soha», a falusi összejöveteleken is bevezetésként elmondott magyar Hiszekegy, amelynek szövegét a budapesti közúti kocsikon is látják, az országzászló előtti tiszteletadás mind erre vallanak. Minthogy ezek a külsőségek tömegnevelő hatással vannak és gyakori ismétlésük a belső folyamatot is megindítja vagy erősíti, még messzebb mehetnénk, mindaddig, amíg a jóízlés határait át nem lépjük. Pl. társadalmi mozgalmat kellene indítanunk arra, hogy főleg az iskolás gyermekek, de lehetőleg mindenki üdvözölje a nemzeti zászlót és a kivonuló katonai csapatot. Ezt egyáltalában nem nehéz a köztudatba belevinni: hiszen az ország többségét tevő katolikusok minden templom és keresztfa előtt leveszik kalapjukat. A zászló és katonai csapatok tiszteletadásra pedig szükség lenne, mert a nemzeti zászló hosszú ideig tiltott dolog volt, a hivatalos sárga-fekete lobogó gyűlölt, a katonaság pedig az elnyomó hatalomnak szerve; a tiszteletadásra való neveléssel éreztetethetők át az egyszerűbb emberekkel és a gyermekekkel is azt, hogy ezek most önálló állami életünk kifejezői. Az iskolákban el lehetne magyarázni azt is, hogy minden nyomorúságunk mellett miért kell örülnünk a saját lobogónak és saját hadseregünknek.

Átvehetnők az angoloktól azt a szokást, hogy a színi és egyéb előadások a Himnusszal kezdődjenek vagy végződjenek. Az nem vonna le nemzeti imádságunkból, hogy utána szórakoztató műsor jön, esetleg a könnyű múzsa szolgálata; a lényeg az, hogy az emberek megszoknak: tömeges együttlét nem lehet a Himnusz nélkül.

Ezeknél a külsőségeknél sokkal fontosabb a nemzeti érzés belső erősítése és fejlesztése.

Ebben a tekintetben megbecsülhetetlen szolgálatot tesz a levante-intézmény és a cserkészlet.

A levente-intézmény és a cserkészzet sokban külön, böznek egymástól: az első kötelező, az utóbbi olyan önkéntes társulás, amelybe való felvétel dicsőséget, amelyből kizárás szégyent jelent. A levente-csapatok inkább az alsóbb osztályokból újoncozódnak; a cserkészzet a közép- és szakiskolai tanulók köréből szedi főleg újoncait, igaz, hogy nem kivétel nélkül és tekintet nélkül a társadalmi osztályokra. A leventéknél kicsit több a katonás fegyelem, a cserkészeknél az egyéni szabadság. Közös azonban a tő, amelyből hajtának és a cél, amelyre törnek. A tevékeny emberes hazaszeretet, az egyéni önzés legyőzése, a közösségbe való illeszkedés mindkettőnek a vezérelvei és a testi ügyesség, lelki erények fejlesztése mindkettőnek a módszere.

A cserkészzet igen rövid idő alatt külföldön alig ismert mértékben terjedt el és az egyetemes világmozgalomba beilleszkedés mellett olyan nemzeti sajátosságokat tudott kifejteni, amelyek nemzetközi viszonylatban is feltűnnek. Külföldi cserkész szakértők szerint is a magyar cserkészt a komolyság, fokozott felelősségérzet és a hivatásra való előkészület tudata jellemzik. Minden cserkész-ünnepen, minden táborozáson állandó megbeszélés tárgya a nemzeti élet, a mai problémák, az elszakított területek. Minden táborozás, minden «munka» tulajdonképpen a fegyelmezett és céltudatos hazaszeretetnek az iskolája.

Nehezebben vert gyökeret a levente-intézmény. Meg kellett küzdenie a fiaik munkaerejére féltékeny szülők önzésével, a falvak és tanyák széttagoltságában rejlő helyi nehézségekkel, a forradalmak alatt teljesen felszabadult és elvadult fiatalságnak a fegyelemtől való irtózásával. Kísértett a régi K. u. K. Armeedrilljével és az annak emlékével szemben táplált ellenszenv is; ez különösen erős tápot kapott abban, hogy

eleinte a levante-oktatók egyrésze – szerencsére kisebbsége – nem állott feladata magaslatán, azt hitte, régi módszerű újonckiképzést kell végeznie és nem nemzetmentő szociálpedagógiai munkát. Az indokolatlan szigor, sőt durvaság, a szórakoztató és művelődési mozzanatok távoltartása nem tartoztak a ritkaságok közé.

Szerencsére ez a múlté; az utóbbi években ezek a nehézségek elsimultak és a levante-csapatok csaknem kivétel nélkül a lakosság kedvenceivé, a fiúk sóvárgása tárgyává váltak. Még az oly nehéz terepet jelentő Budapestet is bevették a levanték; erről mindenki meggyőződhetik, aki bármelyik székesfővárosi levante-ünnepélyt végignézte.

Akkor tehát, amikor a gyöngye államtudat erősítéséről és az államnak a nemzeti érzés által fokozásáról beszélünk, elsősorban ezekre a bevált intézményekre gondolunk; semmiféle áldozat sem elég nagy arra, hogy a cserkészek és levanték számára gondtalan működést, az amúgy is nagy terheket vállaló cserkészparancsnokok és levante-oktatók számára bizonyos könnyítéseket biztosítsunk. Még intenzívebbé kell tenni a cserkész- és levante-életet: ha már felső osztályaink áldozatkészsége annyira hiányzik, az állam és az önkormányzati közületek egyéb szükségletek rovására is építsenek levante- és cserkész-otthonokat, lássák el azokat könyvtárakkal, gondoskodjanak a szegényebb tagok egyenruhájáról és főleg támogassák a nemzetnevelési nézőpontból elsősorban fontos, a közösség érzését leginkább kidomborító táborozásokat. Egyetemes nemzeti, sőt művelődési nézőpontból is helyesebb lett volna a pécsi és szegedi egyetemre fordított millióknak erre a célra való felhasználása.

A nemzeti érzés erősítésére, az államhoz való tartozás tudatának kifejlesztésére rendkívül fontos tényező az iskolai és iskolán kívüli népművelés is.

Sajnos, – amint erre reá fogok mutatni – úgy a nép-, mint a középiskola most is sokkal inkább ismeretszerzési tényező és kevésbé nevelési szervezet. Különösen áll ez a falusi iskolákra, amelyekben a nevelés mozzanatának érvényesítése tulajdonképpen a tanszemélyzettől függ, az ismerettömeg pedig számos olyan elemet tartalmaz, amelyet a falusi gyermek sem megemészteni, sem felhasználni nem tud.

Ennek ellenére ezen a téren is javulást látunk, éppen a személyi tényezőknek: a tanszemélyzetnek természetszerű kicserélődése és az új nemzedék színvonalának emelkedése következtében. Az iskolában állandóan, szünet nélkül és minden ismeretközléssel kapcsolatban arra kell nevelni a gyermeket, hogy első és legszentebb kötelesség a nemzettel szemben terheli, őt és hogy nemzet, állam nélkül nem élhet boldog életet. Nem fontos, hogy a gyermek a katekizmus kérdéseire felelni tudjon, de az elkerülhetetlen, hogy az államról szemléletet kapjon, az államban helyét, az egyén kötelességeit és jogait ismerje és tudja azt, hogy nemcsak nemzeti érzésből, de saját érdekéből is áldozatokat kell hoznia a nemzeti életet biztosító államnak. Nem elég, ha iskolai ünnepélyeken hangzanak el hazafias énekek és szavatok, vagy a földrajzi órán történik az elszakított részekre utalás; ennek kell lennie a tanítás és nevelés tengelyének. A cserkészetbe vagy levente-intézménybe, valamint az idővel a falvakban is kialakítandó és a célszerűtlen magyar háztartások átalakításának előkészítésére is hivatott leányegyesületekbe izzó nemzeti érzéssel kell belépniök a fiúknak és leányoknak. Ez az izzó nemzeti érzés, az állameszmének öntudatos ismerete azonban ne legyen sovén és korlátolt túlzás. Ugyanezt követelhetjük meg a német és szlovák ajkú tanulóktól és iskoláktól is; bármennyire csekély kisebbséget alkot-

nak is Csonkamagyarországon, a közös múlt, a közös kivédések és a közös intézmények összefogják őket a magyarsággal. Amint joguk van anyanyelvük ápolására és az ismereteknek anyanyelvükön való megszerzésére, éppen úgy kötelessége a magyar nyelvű többségnek ennek eltűrése. Viszont nemcsak kötelességük, hanem joguk is, hogy ugyanolyan jó magyaroknak érezzék magukat és a nemzethez tartozás, államhűség tekintetében ugyanazt a próbát tegyék le.

Nehezebb a felnőtteknek átgyúrása. Az idegen ténvezőktől függő, olykor idegen érdekeket megvalósító állam eszméje túlerősen rögződött beléjük. Még művelt, iskolázott embernek is nehéz volt az áttétel, pl. nekem is bizonyos idő kellett ahhoz, hogy hadseregünkben ne a fekete-sárga, Kossuth-Hundozó-Armadia utódját lássam, hanem Rákóczi és Görgey nemzeti munkájának folytatóját. A nép körében az állami tudat, a közhatalomhoz tartozás érzése még ott is gyenge, ahol a nemzeti érzés legszebb virágait hajtja; az említett történeti okokon felül – amelyek nálunk és egyes új államokban találhatók fel – szerepet játszik az a körülmény is, hogy az állam és a vidéken a közhatalmat központi és járási szerveivel gyakorló vármegye elkerülhetetlenül bizonyos osztályszempontokat is érvényesít, valójában vagy látszólagosan a társadalom egyes rétegeinek kedvez. Azok a széles rétegek, amelyek nem tartoznak a kedvezményezett közé, és amelyek az államot és megyét a velük érintkező tisztviselő személyétől nem tudják megkülönböztetni, a dolog természete szerint bizonyos fókig bizalmatlanok maradnak és ezekben a közületekben nem az egyéni érdekek összefogóját, a nemzeti élet összefoglalását látják, hanem olykor valódi, többnyire vélt elnyomóikat.

A felnőtteket illetőleg tehát a nemzeti érzés és

államtudat gyarapítására legjobb eszköz az, ha tor«vényhozás, kormányzat és közigazgatás nemcsak a lehető legpártatlanabb, hanem mindent megtesz az alsóbb néposztályok jogos vagy legalább méltányos érdekeinek kielégítésére, velők szemben nem szigorúbb, hanem enyhébb mértékkel mér. Azokban az esetekben, amikor a közhatalom gyakorlóit jogszabályok kötik, legalább a modorban, bánásmódban menjenek el a végső határig és ezzel feleddessék annyira-amennyire a jelenlegi gazdasági és társadalmi rendszer senki által kétségbe nem vont igazságtalanságait. Az alsóbb osztályokkal lakóhely szerint vagy hivatás-szerűleg kapcsolatban levő felsőbb osztálybeliek ragadják meg az érintkezés minden lehetőségét és saját egyéni érdekeik rovására is tegyenek egyes esetekben apróbb engedményeket. Természetes, hogy öntudatos és művelt ipari munkásokkal szemben ez nehezebb; ebben a vonatkozásban sincs azonban akadálya annak, hogy a munkaadó és az okleveles munkavezető a munkásság ünnepélyeiben, mulatozásaiban résztvegyenek, egyes munkások bajaival foglalkozzanak, a munkásoknak lakásigényeik kielégítése, üdülés terén áldozatokat hozzanak, amint erre számos példát látunk is.

Sokkal könnyebb a falusi földbirtokosnak, gazdatisztnek vagy akár a falun élő tisztviselőnek a helyzete. Falun az egymásrautaltság sokkal nagyobb és a nagy- és kistermelőket, sőt még a belőlük élő fogyasztókat is bizonyos közös termelési érdekek összefűzik. Ha a kabátosok nem különülnek el a csizmásoktól, sőt a mezítlásásoktól sem, eljárnak a képviselőtestületi ülésekre, olvasókörbe, gazdakörbe, tapintatosan intézik el az apróbb panaszokat, jóindulatúak, vagy legalább tárgyilagosak a mezőrendőri kihágások és a vadkárok ügyében (amely utóbbiak sokkal nagyobb szerepet játszanak az erdőmenti falvakban, mint ahogy

gondolnók) lei mészéiben adnak segítséget a bajba jutottaknak és mindezt a nemzeti összetartás, az egymásrautaltság folytonos hangoztatásával teszik, minden egyéb tényezőnél erősebb állampolgári nevelést végeznek.

Sokat tehet ebben a tekintetben a hivatalos iskolánkívüli népművelés is, amely előadók tekintetében főleg úgyis a falun élő szellemi foglalkozásúakra, művelt birtokosokra és gazdatisztekre van utalva, külön előadói kar csak a városokban áll rendelkezésre.

Nagyon kevésbé kiaknázott terület és felhasznált tényező a vallásos élet, amellyel később is kívánok foglalkozni; itt csak azt említem meg, hogy különösen újabban a hazaszeretet és államhűség kérdése inkább csak nemzeti ünnepek egyházi beszédeiben szerepel és úgy az egyházi beszédekben, mint a papok egyéb tevékenységében túlsók szó esik a felekezetek egymásközötti viszonyáról és felekezeti ellentétekről, ami a nemzeti érzés egységének és az állam megerősödésének nézőpontjából határozottan aggályos. Különösen bizonyos oldalról igen erős ismét az a törekvés, hogy az egyház elsőbbségét az állammal szemben hangsúlyozza, jóllehet az állam saját területén az állami célok tekintetében elsőbbséget nem ismerhet és a magyar állam úgyis oly messze megy az egyházakat illetőleg saját főhatalma korlátozásában és az egyházak számára nemcsak a szabadság biztosításában, hanem az erős anyagi támogatásban is, hogy erre most példát külföldön alig látunk. Minden egyház tehát saját érdekét is védi, amikor a magyar állam- eszmét, öncélúságot és nemzeti érzést minden rendelkezésére álló eszközzel szolgálni törekszik. Nem becsülöm túl azt a hatást, melyet a lelkész és a templom még vidéken is az emberekre gyakorol. Más írásaimban tapasztalataim és sok szakértő egybehangzó nézete

szerint állapítottam meg azt, hogy a vallásosság nálunk nagyon sok helyen és társadalmunk legtöbb rétegére nézve inkább megszokás és külsőség. Nem tagadom azonban, hogy sokakra nagy hatással van az, amit a szószékről hallanak, amire a gyóntatószékben vagy beszélgetésben a lelkész figyelmezteti őket és teljesen még azok sem mentesülnek a hatás alól, akiket semmiféle szorosabb kapcsolat sem fűz össze a pappal. Arra kell tehát törekednünk, hogy minden egyházi főhatóság a legerélyesebben tiltsa el papjait a nemzeti egységet és érzést veszélyeztető egyházak közötti torzsalakodástól és adjon oly értelmű utasítást, hogy úgy a szószékről gyakran, mint a szószéken kívül is állandóan a papok híveiket a feltétlen nemzeti érzésre, az államnak hozandó áldozatokra buzdítsák. Példát vehetnének a román és szerb görögkeleti papoktól ebben a tekintetben.

Csakis ilyen erős és céltudatos nemzetnevelés egészítheti ki az állami főhatalom rendezésének munkáját és gyógyíthatja meg a mai beteg államot, erősítheti meg a mai gyenge állameszmét.

III.

A mindenható állam.

Az előző fejezetben megállapítottam, hogy főleg történeti okok következtében az állami tudat, az államhoz tartozás érzése az egyes állampolgároknál elég gyenge. Ebből arra lehetne következtetni, hogy az állami beavatkozás köre is szűk és az állam erőhatalmi megnyilatkozásai ritkák.

Éppen az ellenkezőt látjuk. Hazánkban egymásután őrlődtek fel az egyes társadalmi osztályok és élethivatási rendek; a kormányzat és a törvényhozás ezt a folyamatot már a 80-as évektől kezdődőleg siettette és – eltekintve néhány élénk kísérlettől, aminők például Darányi agrárpolitikai kezdeményezései – a társadalmi tényezők újból megerősítése helyett, tudatosan törtek azok gyöngítésére és az állami omnipotencia erősítésére. Legelőször és legjobban ezt a függetlenségi gondolattal telített középosztállyal szemben tették meg, amelynek gyakorlati pályákra való terelése és a kezdet nehézségein átsegítése helyett, derűre-borúra szerveztük a tisztviselői állásokat. Ma már a nagybirtokos, a gyáros, a nagybank éppen úgy függ az államtól mint a kisgazda vagy kisiparos, akit a kedvezményes hitel-, vetőmagakciók fosztanak meg önállóságától.

A magyar állam tulajdonképpen úgy a szocialista,

mini az individualista állameszméből csak a kedvezőtlen tüneteket, hátrányokat vette át. A szocialista államból, jobban mondva a társadalom marxista elgondolásából átvette az egyéni tetterő lekötését, az egyének a korlátozását, azonban nem gondoskodott egyáltalán arról, hogy úgy az egyes egyének, főleg azonban az egyes társadalmi rétegek helyzetükkel vissza ne éljenek, nem biztosította a valamennyi állampolgár, vagy a többség érdekével azonos, abból folyó közérdeknek érvényesülését befolyásos egyénekkel, osztályokkal vagy élethivatásokkal szemben. Ezzel szemben nagyon hangsúlyozza a magyar állam is az egyéni szabadságot és meglehetősen hipokrita módon tiltakozik az ellen, hogy kényszerítő szükség nélkül is belenyúl az egyéni érdek- és munkakörbe, azonban nem vagy legalább nem elegendő módon gondoskodik arról, hogy az egyének csoportosulásai a szabadságot valóban élvezhessék, annak hasznát láthassák. Lépten-nyomon ott van a tilalom, a kényszer, amely még a politikai véleménynyilvánításra is kiterjed.

Ha azt vizsgáljuk, hogy melyik az az állami szerv, amelynek a kezében a hatalom van és amelyből az állami élet minden megnyilvánulására kiterjed, akkor azt kell megállapítanunk, hogy ez a valami a kormány.

A politikai elmélet jámbor tudósai igen szépen magyarázhatják és védhetik az államhatalmak egyensúlyának szellemes és valóban, megvalósítás esetében igen üdvös elvét, az élet azonban Montesquieu-nek az angol alkotmányból levont következtetéseit már régen meghaladta. Különösen áll ez nálunk, ahol – amint már kifejtettem – 1918 előtt sem volt meg tulajdonképpen a hatalmak egyensúlya, az uralkodó túlhatalma lényegében prezidenciális rendszert vezetett be. Amint ez a nagyhatalmú uralkodó kiesett az állami gépezetből, a dolog természete szerint a befolyás és érvénye-

sokkal könnyebben válhatott a kormány osztályrészévé, mint a nagy taglétszámú, meglehetősen félnék és a Constituante felelősségteljes szerepének eljátszása nem vállalkozó nemzetgyűlése. Az államfő hatalmának bizonyos fokú korlátozása a kormány és a törvényhozótestület közötti nyílt kérdéssé tette a hatalmi egyensúly vagy túlsúly megvalósítását. A kormány kisebb létszámán, az elgyengült társadalom feletti uralom könnyű megszerezhetőségén felül a kormány túlsúlyának biztosításába az a körülmény is döntően befolyt, hogy a hatalmi egyensúlyhoz nem szoktunk hozzá, az számunkra merőben új dolog lett volna.

Vizsgáljuk a kormánynak hatását a másik két államhatalomra és arra a szervezetre, amely a kormány vezetése és felelőssége mellett látja el a végrehajtóhatalom gyakorlati tennivalóit: a közigazgatásra.

A kormánynak igen erős a befolyása az államfőre. Az államfőnek kétségkívül megvan a joga arra, hogy ha nem ért egyet a kormány ténykedésével, azt elbocsássa és arra bízza az ország kormányzását, aki az ő megítélése szerint arra legalkalmasabb, a közérdeket legjobban valósítja meg. Bizonyos korlátok között módja van arra, hogy az országgyűlést feloszlassa és a kormánnyal való nézeteltérést az országos választások útján a nemzeti közvélemény ítélőszéke elé bocsássa. Ezzel az eszközzel azonban az államfők jóformán soha sem élnek: ha elbocsátják a parlamenti többség vagy a nemzetben legerősebb mozgalom vezetőjét és választás alá bocsátják a kérdést, logikusan és helyesen le kell vonniuk magukra nézve a számukra kedvezőtlen döntés következményeit is. Erre legutóbb is láttunk példát: XIII. Alfonz nemzetének érdekében talán helytelenül cselekedett, hogy otthagya uralkodói de nem tehetett mást, mert a nemzet többsége

szembefordult az általa megkísérelt ügy parlamenti, mint parlamenten kívüli megoldással.

Ilyen körülmények között az államfők nem igen tehetnek egyebet, minthogy elfogadják az általuk személy szerint talán nem is kedvelt kormányelnökök előterjesztéseit, a kormány javaslataihoz megadják az előzetes szentesítést és a gyakorlatban lemondanak a vétő-jog gyakorlásáról is. Megvan hozzá a kényelmes lehetőségük: a «The king cannot do wrong» elve alapján úgysis a kormány felelős az ő járulékos uralkodói tényeikért is és így legrosszabb esetben, ha elég ügyesek, mindenért a kormányra hárítják a felelőséget.

Még jobban megnőtt a kormány befolyása a törvényhozásra.

A törvény kezdeményezés joga teljesen a kormányra szállt; hazánkban nem fordult elő már hosszabb idő óta az, hogy a képviselők, különösen ellenzéki képviselők, törvénykezdeményezési jogukkal éltek volna. Igaz, hogy nem is állanak rendelkezésükre anyaggyűjtemények, a munkatársak és azok a technikai berendezések, amelyekkel a kormány szinte korlátlanul rendelkezik. A parlament szerepe hovatovább a kormány javaslatainak dicsérésében vagy bírálatában merül ki, az egyes képviselők pártállása szerint. Hogy a törvénykezdeményezést illetőleg is mily kevésbé vannak az országgyűlés tagjai hivatásuk tudatában, azt legjobban jellemzi az a legutóbbi eset, amikor a csekélyszámú ellenzék a kormány gazdasági politikáját erősen bírálva, a volt miniszterelnök felszólította az ellenzékot, hogy meddő bírálat helyett álljanak elő a válság enyhítésére vonatkozólag konkrét javaslatokkal, amelyeket hajlandó jóakarattal a legbehatóbb tárgyalás alá venni. Erre az ellenzéki berkekből böszült hangok tiltakoztak és egész naivan kijelentették egyesek, hogy

A terv meghatározása, program készítése nem az ő feladatuk, hanem a kormányé; az ő hivatásuk a kormány javaslatainak a bírálata csupán.

Mint hogy minden tárgyalásnál óriási előnyben van az, akinek határozott, lehetőleg írásbafoglalt terve van, ez' a körülmény már magábanvéve is előre meghatározza a parlamenti csaták sorsát. Mint hogy ily módon a kormánytól függ az, ad-e anyagot a parlamentnek és milyent, tulajdonképpen a kormány határozza meg azt is, hogy valamely ülészak vagy ciklus eredményes vagy meddő legyen, ebből a nézőpontból népszerűséget szerezzen-e vagy elveszítse a választók becsülését, ilyen vagy olyan érdekkörre tegyen-e kedvező hatást. Ha a kormány nem nyújt be törvényjavaslatot, a t. Háznak üres szalmát kell csépelnie vagy össze sem ül.

Döntő hatással van a kormánynak az országgyűlés párt és személyi összetételére is.

Azt hiszem, a parlamentáris kormányrendszernek a 40-es években előharcosai: Eötvös József, legnagyobb állambölcseink; Kemény Zsigmond, akinek első munkája a korteskedés ellenszereiről szólt; Csenyery és Szalay, akik egyedül a parlamenttől várták az államfő és a tőle függő kormány ellensúlyozását és ezért még a megyei rendszert is feláldozták volna – erősen forognának sírjukban, ha valamely mostani választási hadjáratba betekinthetnének. Igen csodálkoznának, ha nemcsak ellenzéki lapokban – jellemző különben, hogy a parlamentben olyan kicsi ellenzéki majdnem az egész napi sajtó – hanem a kormány sajtószerveiben is egész nyíltan emlegetnek hivatalos jelölteket és megírják, hogy nem is a kormány, hanem a közigazgatás X úrral szemben Y urat pártolja. Amikor nyíltan beszélnek arról, hogy a kormánypárti jelöltek reverzálist adnak minden lehetőségre és ezzel szemben erkölcsi és anyagi támogatást élveznek, akkor a válasz-

tási rendszert inkább külszínnek tekinthetjük és talán nem merész az az állításom, hogy míg a megyei tisztviselők választása vagy kinevezése körüli harc legalább is hosszabb időre elült a választási elv győzelmével, addig úgy a képviselőházi, mint a felsőházi választásokra vonatkozólag a választás külszíne alatt tulajdonképpen a kinevezési rendszer győzedelmeskedett. Ettől eltérés legfeljebb a titkosan választókerületekben van vagy abban a néhány kivételes nyíltszavazású kerületben, amelyben valamely nagyon népszerű ellenzéki, avagy nem hivatalos kormánypárti jelölt aránylag független választók tömegére támaszkodhatik. A kormánynak a törvényhozók személyének kiválasztására gyakorolt hatása annyira döntő, hogy – a parlamentarizmusnak legalább külszínét fenntartandó – egyes ellenzéki politikusokat szintén kinevez, amennyiben nem állít fel velük szemben hivatalos jelöltet és a nem hivatalos ellenjelöltet nem részesíti a szokásos támogatásban, így azután a kormány által kinevezett ellenzék alakul ki, úgy mint Midhád pasa 1876-os torok parlamentjében. Ilyen kinevezett ellenzékiek többnyire országos jelentőséggel bíró kiváló egyének, a mostani választásnál ezenfelül néhány legitimista vezér.

Ez az eljárás magábanvéve nem lenne veszélyes. Elérkezett már annak az ideje, hogy a parlamentarizmus bálványképét is levegyük az oltárról és megállapítsuk, hogy ez sem abszolút orvosság minden bajnak, csupán egyik, ezidőszerint még mindig legtökéletesebbnek látszó kormányzati rendszer. Arra is rá kell mutatnia minden lelkiismeretes ismertetőnek, hogy a parlamentáris rendszer Angliában különleges körülmények között, az ottani néplélekből és szükségérzetből fakadva lépett életbe, a kontinensen azonban vagy nem váltotta be teljesen a hozzáfűzött reménye-

kel vagy a (hasonult a befogadó nemzeti államok sajátosságaihoz.

Amennyiben azonban elfogadjuk a parlamenti kormányzati rendszert, el kell fogadnunk annak velejáróit is: a választások tisztaságát, a képviselők összeférhetetlenségét, a pártok közötti békés együttműködést és a váltógazdaság lehetőségét. Ha ezt nem tesszük, akkor abban a veszedelemben forgunk, hogy ennek a rendszernek külszíne és külső keretei nemcsak a rendszer előnyeinek kibontakozását és számkra élvezetét teszik lehetetlenné, hanem azoknak a korrektívumoknak a használatát is, amelyeket más rendszerekben közéleti visszaélésekkel szemben igénybe vehetnénk.

A parlamentarizmusnak úgyszólván veszélye a kormányon lévő párt egyeduralmi törekvése. Úgyszólván észleljük mindenütt azt, hogy a kormányon lévő párt önmagát az állammal, programját a nemzet közjával azonosítja és uralmának meghosszabbításáért hajlandó erkölcsileg és politikailag elítélendő eszközök igénybevételére is. Ezeknek az eszközöknek igen nagy a változatossága: a választójog anyagi feltételeinek, a választási eljárásnak, a választókerületi beosztásnak egyoldalú szabályozásától a választási visszaélésekig, a saját párthíveiknek juttatott anyagi és közéleti előnyöktől a más pártállású emberek elnyomásáig és előnyökből való kizárásáig, saját megbízható párthíveik pártolásától a gondolkodó emberek üldözéséig és a vak eszközként jelentkező szürke közepszerűségek előtérbe helyezéseiig szinte kimeríthetetlen változat van.

Ezeknek az eszközöknek az igénybevételét korlátozza és mérsékleltre kényszeríti az, ha erős ellenzék van, amelytől a nemzeti élet nagy érdekeit nem kell féltetni és amely élénk ellenőrzést gyakorol, amely esetleg a következő választáson többségbe kerülhet és

így az eszélyesség is visszatartja a kormányt az ilyen ellenzék ok nélküli vagy túlzott kihívásától.

Ott, ahol az ellenzék az érvényesülésből kizártnak látszik, nemcsak a politikai légkör válik mérgezetté és az ellenzék forradalmi irányúvá, hanem a pártabszolutizmus is az előbb említett eszközök alkalmazásán felül könnyen nyílt erkölcstelenségbe, korrupcióba tévedhet. Ennek a korrupciónak azután számos, nyilvánosság előtti és még több titkos jelensége lehet; a döntő lényeg az, hogy az állami vagyont, a közjövödelmeket meg nem engedett egyéni célokra vagy kis csoportok javára használják fel, ha ezt az eredményt tetszetős külső mázzal vonják is be.

A mai kormányzati rendszernek legöszintébb védöi sem tagadhatják azt, hogy sok és szomorú jelenséget észlelünk ebben a tekintetben. Valamit tehát tennünk kell, ha állami életünk egészségét és tekintélyét helyre akarjuk állítani.

Nézetem szerint két megoldás lehetséges.

Lehetséges a parlamentarizmussal való szakítás. Feltehető, hogy a nemzet többsége vagy legalább színejava belenyugszik abba, hogy ilyen válságos idökben valóban szükséges a kormánynak a parlamentarizmus lényegével és szellemével össze nem egyeztethető túlhatalma. Azoknak, akik ennek a megoldásnak a hívei, hivatkozniok lehet arra is, hogy nálunk a közszabadságok és az állampolgároknak a közhatalom gyakorlásában való közremüködése nézőpontjáról régi és sajátlagosan magyar önkormányzat is áll rendelkezésre, az országgyűlés tehát nem szükségképpen az egyedüli szervezet, amely a kormány ellenörzésére és a község kifejezésére képes; az önkormányzati testületeknek átszervezése, új tartalommal megtöltése nem is tartozik a leküzdhetetlen feladatok közé.

Ebben az esetben azonban az esetleg az önkor-

zati testületekre támaszkodó kormánynak nyíltan kell szakítani a parlamentarizmussal, valóban a mártok felett kell állania és minden, a nemzet egyetemes érdekeivel ellentétben nem álló áramlatot egyformán kell felkarolnia és felhasználnia. Ily módon valóban nemzeti kormány lehet, nem szorul rá egy bizonyos párt vagy érdekkör különös hozzáállására, nem kell kedvezményeket nyújtania senki számára, elvégezheti egyének, csoportok, jelenségek átértékelését, helyreállíthatja a közéleti erkölcsöt.

Ha a helyzet kulcsát kezében tartó kormánynak ez a megoldás nem felel meg, akkor viszont nem marad más hátra, mint az, hogy visszatérjünk a parlamentarizmus tiszta formájához és kissé elkésve ugyan, de még mindig nem túl későn kövessük a parlamentarizmus nyugati fejlődésének állomásait. Csak így érhetjük el az életképes, kormányképes, felelősségtől áthatott ellenzék kialakulását és azt az üdvös hatást, amelyet az ilyen ellenzék ellenőrzése a kormányra gyakorol, azt a valóban pártok feletti eredményeket, amelyeket a kormánypártnak és ellenzéknek a nagy kérdésekben való megegyezése jelent.

Ehhez azonban feltétlenül szükséges a gyökeres parlamenti reform. Végre egyszer szakítanunk kell Tisza Istvánnak 1918. előtt sem bevált választójogi taktikájával, amelyet az új viszonyokhoz való alkalmazkodásra teljesen képtelen és a közéletben mártírhaltalt halt nagy vezérük és társadalmi helyzetük révén ismét vezetőszerpet játszó tanítványai most is mindenáron követni akarnak. A választójog terén a konzervatív elv nem az engedmények kicsikartatása lehet, hanem az események kiformalása és a bajok megelőzése, amint ezt 1867 óta az angol konzervatív párt állandóan teszi.

A közhatalomtól függés korában és országában

nevetséges dolog nyílt választásról beszélni, vagy annak eredményére hivatkozni. A titkos szavazást nem külföldi kizárólagos érvényesülése teszi szükségessé, és mindenki ismeri az azzal járó veszélyeket is, most azonban adott helyzet, hogy másként az egyes állampolgárok szavazatai útján nemzeti akarat nem alakulhat ki, az egyesek és tömegek nézeteiről másképp tudomást nem szerezhethünk.

Feltétlenül szükséges továbbá az igazságos választókerületi beosztás, amely teljesen egyenlőszámú lakosból és lehetőleg egyenlőszámú választóból álló választókerületeken alapul. Ezzel kapcsolatban végrehajthatjuk a választókerületeknek takarékosági szempontból is szükséges összevonását. Csonkamagyarországnak legfeljebb 180 képviselőre van szüksége, ezek azonban teljesítsék kötelességüket. A Ház üléséről való távolmaradás nemcsak a visszaállítandó napidíj rend szer következtében könnyen ellenőrizhető napidíj elvesztését vonja maga után, hanem többszöri ismétlés esetében mandátumfosztást is állapítson meg az illetőre vonatkozólag, abszolút kizárási okot a következő választáson is.

Ez maga után vonná nemcsak a később bővebben kifejthető kijárási rendszer megszűnését és kiemelné a képviselőt a mai szégyenteljes helyzetből, amikor voksérdekből nem a kerületet képviseli, csak választóinak ügynöke – hanem szükségessé tenné az összeférhetlenségi törvény erős szigorítását is. A leg súlyosabb büntetéssel kell sújtani azt a képviselőt vagy felsőházi tagot, aki hatóságnál magánügyben eljár. Minthogy a törvényhozói tisztség, különösen a képviselőség, állandó munkát és tanulmányt igényel, a képviselőknél ne legyen szabad nagy elfoglaltsággal járó más hivatást gyakorolniok: képviselő ne lehessen pénzügyet, vállalatok igazgatója, alkalmazottja,

képviselőségének tartama alatt ne gyakorolhassa orvosi vagy ügyvédi hivatását, ne folytathasson kereskedelmet.

Az összeférhetetlenség szigorítására sokan azt mondják, hogy így a törvényhozás alsó háza sok értékes szakértőt veszítene el, és különösen a képviselőség gazdag embereknek vagy megvesztegethető embereknek a zsákmányává válnék. Szakértők ma sem tolonganak a Házban; a szigorítás után csak bizonyos anyagi vagy nagy erkölcsi függetlenséggel bíró egyének lehetnének képviselők. Hála Istennek, társadalmunk függősége és elszegényedése mellett sem lenne nehéz 180 ilyen egyénnek a kiválogatása.

A pártabszolútizmusnak komoly ellenszere a két kamarás országgyűlési rendszer továbbfejlesztése és a felsőháznak a pártérdekektől független nemzeti eszme szolgálatába állítása.

Nem tagadhatjuk, hogy ezen a téren a legutóbbi felsőházi reform jelentős haladást mutat. Kétségtelen, hogy a mai felsőház nemcsak a régi és teljesen tehetetlen főrendiházhoz képest tüntet fel igen előnyös eltérést, hanem a tanácskozások komolysága és színvonala tekintetében többnyire a képviselőházat is felülmúlja.

Mindennek elismerése mellett sem tekinthetjük a felsőházat tökéletes intézménynek, sőt olyanak sem, amely a mai idők szükségleteinek megfelelne. Ha magvas felszólalások hangzanak is el a felsőház bizottsági és teljes ülésein és alapos szakbírálatra mód nyílik ott, akkor sem szabad elhallgatnunk azt, hogy a felsőház ülései a tagoknak talán még nagyobb részvétlenségével folynak le, mint a képviselőházéi. A felsőház ülésein nagy átlagban nincs több jelenlevő, mint volt a főrendiházban és ha vizsgáljuk azt, hogy a felsőház munkájában, tárgyalásainak előkészítésében és folyta-

tásában milyen elemek vesznek részi, akkor arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy jóformán kivétel nélkül az érdekképviselési és a kinevezett tagokra hárul a teher, a többiekre legfeljebb a díszmagyaros felvonulásokban való részvétel dicsősége esik.

Akkor tehát, amikor a felsőházban, annak komolyságában és szakértelmében is keresünk biztosítékot a nemzeti akarat lehető legjobb kialakítására és a hatalmi egyensúly helyreállítására, a kormány komoly ellenőrzésére, akkor önként kínálkozik az a megoldás, hogy a felsőház komoly, értékes és munkaképes elemeit szaporítsuk, az egyéb elemeket pedig onnan távolítsuk el. Bántó anakronizmus pl. az, hogy a bizonyos adót fizető hercegek, grófok és bárók önmaguk közül, mint zárt testület, jobban mondvá érdekképviselőt meglehetősen nagyszámú tagot küldhetnek ki a felsőházba. A főnemesi cím birtoklása – még ha eredetét és az alapjául szolgáló érdemeket nem is tesszük külön-külön vizsgálat tárgyává – érdekképviselési alap nem lehet: a főnemes nagybirtokosnak a nagybirtokosok között van a helye, a vagyontalan főnemesnek a vagyontalan értelmiség ^körében. Külön törvényhozási nyomatókban részesítésük annál kevésbé indokolt, mert felsőházi tagsági jogaikat igen lanyhán gyakorolják, onnan jóformán teljesen távol maradnak. Ugyancsak nincs értelme annak, hogy a bandériális rendszer alkonya után évszázadokkal a pusztaság címmé vált zászlós uraság felsőházi tagságra képesítsen. Az illető egyénekkal szemben érzett minden egyéni tisztelettel sem bírom megérteni, hogy hatályban lévő törvénnyel trónfosztásra ítélt családnak tagjai ezen minőségükből kifolyólag hogyan lehetnek felsőházi tagok. Veszedelmes az egyház-nagyok felsőházi tagsága is; lesz még alkalmam utalni arra, hogy a legnagyobb egyház – amelyhez

én is tartozom – szolgálai mennyire függenek országúnon kívül lévő világnatalomtól; valamennyi egyházi képviselőre áll az a telet, hogy nagyon hajlamosak különleges érdekeknek, egyoldalú ítéleteknek képviselőtére. Az egyházi szervezetek képviseltetésének elve végül azzal a logikus következménnyel járt, hogy az agresszív kereszténynek minősített csonka ország a zsidóknak is juttatott felsőházi képviseltetést, akikre nézve még történelmi okok és előzmények sem forogtak fenn. Mindezen okokra való tekintettel jó lenne az egyházi képviseltetések megszüntetése is. De ugyancsak szakítanunk kellene a törvényhatóságok képviseltetésével is: a székesfővárosban a pártok megegyezése révén történt a választás, a vidéki törvényhatóságokban pedig – amelyekben a jelenlegi összeállítás a kormány feltétlen többségét biztosítja – a főispán és a körülötte csoportosuló notabilitások nevezték ki a felsőházi tagokat, amihez a közgyűlés egyszerűen hozzájárult. Egyetlen olyan vármegyéről tudok, ahol a hivatalos jelöltek helyett másokat választottak meg. Ha pedig demokratizálódik a megyei közgyűlés összetétele, a felsőházi tagválasztások a pártok éles összecsapását jelenthetik és teljesen felforgathatják az önkormányzati élet menetét.

Nem szeretném, ha a felsőházat illetőleg tett megállapításaimat félreértenék.

Kívánságaimmal nem sértem pl. a főnemesek igaz érdekeit. Kívánom, hogy az érdekképviselői elv szélesebbkörű alkalmazása révén mint nagybirtokosok súlyukhoz mértén érvényesüljenek; csak azt kifogásolom, hogy megszűnván rend voltuk, mint külön osztály szerepeljenek és ne a nekik megfelelő körbe, a nagybirtokosokéba olvadjanak be. Az örökös főrendiség elvének a cenzussal összekötetésbe hozzálogikai ellentmondás: vagy a leszármazáson van a

súly vagy a vagyonon. A kettőnek a vegyítése a kitenyésztés ellen szól: pl. Kemény Zsigmond, Eötvös József, Teleki László egyénileg szegény emberek voltak. A főnemesek akkor is nagy előnnyel indulnak az élet versenyfutásában, ha előjogaik nincsenek; az előjogok elpuhítják őket és megakadályozzák azt, hogy esetleges jó tulajdonságaikat, erényeiket a nemzet javára kifejlesszék.

A zászlósúruk kihagyása sem jelenti a hagyományok megcsúfolását, csupán a való étellel számolást. Ha az államfő adományozni akarja a zászlós úri címet mint kitüntetést, az ellen senkinek sem lehet kifogása, csupán az aggályos, hogy valaki komoly funkció teljesítése nélkül közéleti előjogokat gyakoroljon.

Lesz alkalmam arra is, hogy az egyházak állam- és társadalomalkotó szerepét megfelelően méltassam és igazoljam azt, hogy a velem egyformán gondolkozókkal együtt igazán nem vagyunk egyházelleneseknek minősíthetők. Éppen az egyházak érdekében kívánjuk azonban azt, hogy a politikától az egyház tartsa magát távol. Végül nem a törvényhatóságok kisebbitése az, ha a felsőházi képviselőtől – ami különben is egészen újkeletű dolog – megfosztanék ötét, hanem annak a helyes iránynak a felismerése, hogy az állam irányának meghatározása: a kormányzás és a konkrét közszükségletek kielégítése: a közigazgatás egymástól teljesen különálló félgömbök, összevegyítésük csak zavar keltesére alkalmas.

Ennek a kérdésnek az érintésével azonban már átsiklottunk tulajdonképpen a kormány és a közigazgatás viszonyának vizsgálatára is.

Ha igaz az a megállapításom, hogy a kormánynak nagy befolyása van az államfőre és döntő módon határozza meg az országgyűlés összetételét, működését és sok tekintetben a gyakorlatban kétségessé teszi ezek-

nek az államhatalmaknak a jogait, úgy még fokozottabb mértékben áll ez a közigazgatásra.

A közigazgatás elvileg úgy sem különíthető el teljesen a kormányzástól: mindkettő a végrehajtó hatalomnak, mint államhatalomnak, többnyire ugyanazon szervek által végrehajtott cselekvése. Ali ez különösen nálunk, ahol a központi kormány szervei, a miniszterek, a kormányzási tennivalókon felül nagyon sok igazgatási ügyet is intéznek közvetlenül és első fokon, és még többet feljebbviteli hatóságként. Az önkormányzati élet elsorvasztásában, a hatalommal szemben való vak engedelmesség kifejlésében egyik döntő tényező kétségtől az, hogy a feljebbviteli hatóság egyszerűen felügyeleti hatóság és hozzá olyan, amely pártpolitikai célokat is szolgál, tetszés szerint keverheti a kétféle hatáskört és felügyeleti megtorlással élhet a feljebbvitel körében is, a felügyeleti hatáskörben pedig igen gyakran feljebbviteli mozzanatokot érvényesít.

Ma a kormány jóformán feltétlenül és korlátlanul rendelkezik a közigazgatással. Ott, ahol közvetlen beavatkozási joga nincs, a felügyelet pallosát suhogtatja meg és ezzel gyakorol erkölcsi nyomást.

Ennek a hatásnak erejét és jelentőségét főleg akkor értjük meg, ha figyelembe vesszük azt, hogy az önkormányzati testületek közül a törvényhatóságok összetétele még az 1929-es reform után is meglehetősen mesterséges egyensúlyozó bűvészetet tükröztet vissza és nem a lakosság túlnyomó többségének közigazgatási keretben való kifejezője. E mellett ismét hivatkoznunk kell arra a többször érintett körülményre, hogy az önkormányzati életben nemcsak a Gneist értelmében vett ingyenszolgáltatásra, közügyekkel való foglalkozásra képes és hajlandó elemeknek csaknem teljes hiányát látjuk, hanem általában alig látunk olyan egyént vagy éppen társadalmi csoportot, amely közvetve avagy közvetle-

nül ne az állam kegyétől függne. Végül nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy éppen a társadalmi erők gyengesége, közömbössége, természetes visszafejlődése és mesterséges visszafejlesztése maga után vonta a tisztviselői igazgatás 100%-os érvényesülését.

A tisztviselők számbeli és társadalmi túltengése, a Tisza Kálmán-korszak elhibázott középosztálypolitikája, amíg egyrészt mértéktelenül duzzasztotta meg a tisztviselők számát, ellátásukkal a többi társadalmi tényezőt más államokhoz viszonyítva aránytalanul terhelte, addig a tisztviselőknek a kormánytól és a kormánynak a tisztviselőktől függését illetőleg teljesen paradox helyzetet teremtett.

A kormány tudja, hogy a tisztviselők száma jóval nagyobb, mint amennyire a közszolgálat ellátására szükség lenne. Érti azt, hogy a tisztviselők – bármennyit ellenzékieskednek is a suba alatt – benne láthatják egyetlen támaszukat, létalapjuknak biztosítóját. Ezért azután munkaadói helyzetével visszaél: a sok tisztviselőt rosszul fizeti, a munkaképes tisztviselők munkajét kizsarolja, szabad mozgásukat 'annyira gátolja, hogy legnagyobb részüknek még szolgálati pragmatikát és független fegyelmi bíróságot sem engedélyez. A tisztviselők politikai, sőt szakvéleménynyilvánítási szabadsága is kétséges: a szolgálati felsőség műveltségétől, belátásától, jóérzésétől függ. Különösen vidéken ma sem elszigetelt eset az, hogy a hivatalfőnök egyszerűen kirendeli a tisztviselőket az országos vagy önkormányzati választásra.

A tőle függő tisztviselők révén a kormány tetszés szerinti központosítást vihet végre, az önálló gondolkodásra és felelősségre nem nevelt tisztviselők a saját hatáskörükbe tartozó ügyekben is felülről kérnek utasítást és így az alsóbb hatóságoknak, önkormányzati

testületeknek még azt a megmaradt törvényes hatáskörét is kétségessé teszik, amelyet az éppen a központosító tisztviselők segítségével, részben sugalmazására létrejött újabb törvények még meghagytak.

Azért mondtam paradoxnak a helyzetet, mert nemcsak a kormánynak van a tisztviselők révén óriási befolyása a közigazgatásra, hanem a tisztviselőknek is befolyásuk van a kormányra.

A magyar tisztviselői kar, ha nem is származásban, de funkcióban, erényekben és hibákban a régi nemesi középosztály életének szürkébb keretek között folytatója. Társadalmilag ugyanabból a rétegből került ki, mint csaknem kivétel nélkül a kormány és túlnyomó többségükben a törvényhozó testületek tagjai. A tisztviselők látják azt, hogy az állami és közjogi gondolkodás csökkenése ellenére a magyar közéletben mennyire uralkodik a pártpolitika: ők is alkalmazkodnak tehát ehhez, sokan szolgálatába is állanak; számolnak azzal, hogy a kormány az államhatalmak legerősebbike és ezért eltűrik annak mégoly szigorú felügyeletét is. Külön érdekvédelmükről jogilag nem gondoskodnak. Minthogy azonban társadalmilag azonosak a kormánnyal és a törvényhozó testülettel, az osztályösszetartás erejét használják fel minden olyan törekvéssel szemben, amely akár a tisztviselői kar önállósítását, a kormánytól függetlenítését, akár a tisztviselői kar mai kereteinek, munkakörének, munkáütemének és munkamódjának megváltoztatását tűzi ki zászlójára.

A tisztviselők túlnyomó többségének nem ideálja a jobb munkás érvényesülése, a szakszerűség diadalra-juttatása, a közigazgatás jósága és olcsósága, az egyszerű, áttekinthető ügyvitel. A többség azt érzi, hogy az ezeket a célokat megvalósító reformok őket egyénileg, baráti körükben, rokoni kapcsolataikban zavarják, veszélyeztetik azt a teljesen bizonytalan helyet is,

amelyet a társadalomban elfoglalnak, azt az úri külszíni, amellyel jövedelemhiányukat a beavatatlanok előtt palástolni törekcsenek. A Lisztviselői kar tehát nem veszi át az ügyrendi és ügyviteli reformokat, amint ezt legutóbb is láttuk; nemcsak a többség kisebb szakműveltségéből eredő maradiságból, hanem tudatos vagy ösztönszerű kasztszellemből is helyezkedik velők szembe.

A társadalmi osztályazonosság lehetetlenné teszi a kormány számára azt, hogy ebben a tekintetben akarátát még abban az esetben is keresztülvigye, ha esetleg egészében vagy egyes részleteiben a közigazgatás és benne a tisztviselők szerepét helyesen látja, a közigazgatást egyszerűsíteni akarja és önmaga is megijedvén a közigazgatásra gyakorolt hatásától, úgy a központosítás csökkentése, mint az eljárás és ügyvitel egyszerűsítése terén üdvös kezdeményezésekkel áll elő. A tisztviselők féltik megszokott kényelmüket vagy legalább megszokottságukat, állásukat és amerikáznak; a kormány pedig belefárad a küzdelembe és arra az állápontra helyezkedik, amit egy volt miniszter reformtörekvések tárgyalásakor úgy fejezett ki: nem vagyok bolond, hogy az egész atyafiságomat magamra haragítsam. A társadalmi osztályazonosság itt éppen olyan szerepet játszik, mint a fegyelmi gyakorlatban, ahol súlyos visszaélések esetében is előkelő állású, vagy előkelő társadalmi állású tisztviselőkkel szemben feltűnően enyhe ítéleteket látunk.

A hatalmi egyensúly helyreállítására tehát két eszköz igénybevétele látszik szükségesnek: az önkormányzati életnek új erővel felfrissítése és ezzel kapcsolatban az ügyi szétponosítás erőteljes keresztülvitele, a kormány felügyeleti jogkörének a szükséges mértékre csökkentése, másrészt a tisztviselői kérdés rendezése. Mindkettő nemcsak nemzetpolitikai néző-

pontból járna igen kedvező következményekkel, hanem a közigazgatás tartalmi javulását, a közszükségletek 'őbb kielégítését is nagy mértékben mozdítaná elő.

Az önkormányzati élet felélénkítése és az ügyi szétponosítás megvalósításának nézőpontjából első lépés legyen a kis- és nagyközségek önállóságának fejlesztése. Falvaink ma annyi önállóságot sem élveznek, mint 1870-ben, jóllehet a falusi lakosok elhibázott kultúrpolitikánk ellenére tudás, belátás, politikai iskolázottság tekintetében messze meghaladják azt a színvonalat, amelyben 1870-ben a megyék vezetőrétege állott. A falvakat legújabban már nemcsak a megye és kihelyezett szerve, a főszolgabíró alá rendeljük, hanem a szakhatóságok és hivatalok alá is, sőt eddig megyei jóváhagyást igénylő ügyeiben most kormányhatósági beavatkozást teszünk szükségessé, úgyhogy a falvak vezetői most a megyétől és a főszolgabírótól kérnek védelmet igen gyakran a kormánnyal és a szakhatóságokkal szemben. A falvak elég művelt, politikailag is nagykorú állampolgárok közületei, akikre bátran rá lehet bízni azt, hogy saját ügyeiket saját felelősségükre intézzék. Az előzetes jóváhagyást tehát lehetőleg teljesen meg kell szüntetni és a feljebbvitel, utólagos jóváhagyás körét is szűkíteni.

A községre, illetőleg a községekre kell bízni azt, hogy szabadon, a felsőbb hatóság kijelölése nélkül válasszák meg a polgármesteri hatáskörrel felruházandó jegyzőt, akivel szemben a felügyeleti hatóságnak legfeljebb visszautasítás! joga legyen. Az már részletkérdés, hogy megmaradjon-e a járási szervezet vagy – ahogy pl. én is jónak látom – angol és olasz példára takarékosági és célszerűségi okokból teljesen megszűnjék.

A mai kormányhatósági fellebbviteli és felügyeleti jogkör jóformán teljesen rábízható a megyére, amely-

nek azonban – ha erőt akar kifejteni – gyökeresen át kell alakulnia.

Az a mesterkélt elgondolás, amely az 1929: XXX. t.-c.-ben visszatükröződik, az életben nem válik be. Jó eredményt csak úgy érhetünk el, ha a megye valamennyi lakosát lehetőleg egyenlően vonjuk be a megyei közéletbe, ellenben sokkal jobban megrostáljuk a bizottsági tagokat. Az, hogy a kisgyűlés mellett még mindig fenntartunk több száz taglétszámú közgyűlést, már történelmi okokkal is alig magyarázható. 30-40 tagból álló törvényhatósági bizottság munkaképes lenne és a megyének – esetleg közvetett választás és az érdekképviselési elv, de semmiesetre sem a virilizmus alkalmazásával – valóban a vezetésre a legalkalmasabb, legjobb embereit összesítené, szakbizottságaival pedig a szakértelemnek is érvényesülést engedne. Ugy a kormány hatalmának korlátozására, mint a közigazgatás pártatlanságának megóvására és színvonalának emelésére meg kellene szüntetni a törvényhatóságok politikai jogkörét és a főispánból a törvényhatósági bizottság szabadon választott elnökét, a törvényhatósági önkormányzat megtestesítőjét formálni, míg az alispán, polgármester szigorúan tisztviselő, az igazgatás főnöke maradna. Természetes ugyanis, hogy a törvényhatósági városoknak ugyanazt az önállóságot kell megadni, amit a megyék részére kívánok; nem a kormánynak mindenbe beavatkozása, hanem a műveltebb polgárság éber ellenőrzése és a visszaéléseknek független bíróság által való kíméletlen megtorlása veheti csak elejét, vagy veheti végét a visszaéléseknek.

Az így megerősített, hatáskörében tágult önkormányzati testület valóban alkalmas arra, hogy a kormányt ellensúlyozza, a közérdeket szolgálja és az ügyek lehető nagy részét önállóan intézze, A kor-

csak végső veszedelem esetére kell beavatkozási jogot biztosítani.

Ez az önkormányzat azután elég erős arra is, hog v a saját és a területén lévő állami tisztviselőkkel ls rendelkezék, azok esetleges kasztszellemét megszüntesse, őket a közösség összhangjába állítsa. Az erős önkormányzatok, az általuk ellenőrzött, de közérdekű munkájában rájuk bizton számító kormány azután megfelelően rendezhetik a tisztviselőkérdést is.

Nem tehetek róla, a tisztviselő-kérdést illetőleg teljesen egyetértek a nálunk legerősebben Gaál Gaszton által elfoglalt, külföldön azonban a legnevesebb közigazgatási szakértők és államférfiak által is támogatott állásponttal: a kevés, jól képzett és jól fizetett tisztviselő alkalmazásával, akik azután éppen saját jól felfogott érdekükben és magasabb szakműveltségükkel előkészítik a szervezetet és megvalósítják az ügyvitel és eljárás egyszerűsítését is.

Ennek a nézetemnek már hosszú évekkel ezelőtt a szak- és napisajtóban igen erős kifejezést adtam. Meglehetősen éles ellenhatást is váltottam ki, a kérdés további feszegetésétől azonban nem ezért állottam el, hanem azért, mert a keresztény mozgalmak egyik akkori nagytudású vezére meggyőződött azzal, hogy nem fababákról, hanem élő emberekről és családokról van szó és hozzá olyanokról, akik egyedül pótolják annyira-amennyire a nálunk hiányzó középosztályt.

Az azóta eltelt évtized nekem adott igazat. Bekövetkeztek részleges, nem a közigazgatás egyszerűsítéséből, hanem az államháztartás helyzetéből folyó létszámcsökkentések, amelyek rengeteg fájdalmat okoztak a cél biztosítása nélkül. Ma ismét az a helyzet, hogy még mindig túlsók a közalkalmazott; mindenestre jóval több, mint amennyi célszerű, átgondolt reform megvalósítása esetében, a természetes józan ész

követve, a legegyszerűbb megoldásokat választva, a közfeladatok megoldására elég lenne. Minthogy azonban minden egyszerűsítési törekvés ellenére az ismertett okokból komoly reform nem mehetett végbe, a sok közalkalmazott ellenére egyes szolgálati ágakban és fokozatokban a mai rendszer által szükségessé tett elfoglaltsághoz – és nem munkához – képest viszonylagos létszámhiány állott elő. Nézetem szerint tehát elsősorban meg kellene állapítani azt, milyen egyszerűsítéseket kíván a törvényhozás és kormány a szervezetben, eljárásban és ügyvitelben. Ehhez kellene azután viszonyítani a végleges létszámot, amelynek megállapítása ne a normáltstátus tárgyalások példájára menjen végbe, amikor is minden kormányzati ág és minden hatóság reszortelfoglaltságból és ál-humanizmusból védte embereit, anélkül, hogy gondolt volna arra, melyek azok a legegyszerűbb eszközök, amelyeknek segítségével a legkevesebb, de legjobb ember oldhatja meg feladatait.

Csak példaképpen idézem, hogy a pénzügyi igazgatásban pl. az adófőkönyveknek egyetlen kartotéklappal helyettesítésére senki sem gondol, jóllehet ez több külföldi államban bevált rendszer és a postatakarékpénztári csekkforgalomra áttérést úgy oldották meg, hogy az nem munkacsökkentést, hanem munkaszaporulatot jelent.

A megmaradó csekélyszámú tisztviselőt és egyéb alkalmazottat azután jól kell fizetni, úgy, hogy egész tudásukat és munkaerejüket – és nem a megbeszélések és uzonnázások következtében napi 4-5 órát – szentelhessék a közszolgálatnak.

Az újabb létszámcsökkentéssel és a megmaradó alkalmazottak kiválogatásával kapcsolatban azt az ellenérvet szokták emlegetni, hogy a mi viszonyaink közepette nem a legkiválóbb alkalmazottak maradná-

nak a jövőben jobban fizetett állásokban, hanem azok, akiknek legnagyobb a protekciójuk vagy legjobban hízelegnek főnökeiknek, legjobban vállalkoznak szabálytalanságokra is. Kétségtelen, hogy ezek az aggodalmak nem teljesen alaptalanok: bármennyire bizalmatlan vagyok is azonban, mégsem tudom elképzelni azt, hogyha egyszer a törvényhozás és a kormány magukat erre az előbb-utóbb feltétlenül szükségessé váló lépésre elhatározzák, ne találják meg akaratuk keresztülvitelére a megfelelő embereket és ne legyenek bizonyos tárgyilagos ismérvek is felállíthatók a kiválogatás emberileg lehető pártatlanságának biztosítására.

A megtartandó és kiváló tisztviselők nem is törekednének arra, hogy akár a kormánnyal szemben az osztályazonosság ütőkártyáját játsszák ki, akár a közönséggel szemben a ma annyira káros és ellenszenves hatalomfitogtatásra, felsőbbbségi mozzanatok kidomborítására vetemedjenek. Őket nem is kellene tulajdonképpen intézményesen a közönség, az önkormányzat alá rendelni; éppen magasabb általános és szakműveltségük, szélesebb látókörük következtében azonban nemcsak nem lázadnának fel az ellen, hanem természetesnek tartanák, ha az impérium lehetőleg teljesen átmenne a tisztviselők kezéből az önkormányzatra. Erre külföldi bevált rendszerektől eltekintve, ragyogó példa a székesfővárosi, tisztán önkormányzati elemekből álló tanács, amely sokkal jobban működik, akár mint a régi tanács, akár a régi közigazgatási bizottság. A szakigazgatás egységének és a szakfelügyelet érintetlenségének épségben tartásával az önkormányzatnak kell rendelkeznie a szakhivatalokkal és szakhatóságokkal is.

A mindenható állam ugyanis csak akkor válik segítő és megértő baráttá, mindannyiunk összefogó-

jává, ha nem saját, a társadalomtól való elszakadásra hajlamos közegei, hanem a polgárok egyetemét lehetőleg igazságosan és egyenlően megtestesítő önkormányzat gyakorolja a hatalmat. Ha már bele kell nyugodnunk, hogy nem vagyunk angyalok, és sok feladat megoldása meghaladja anyagi vagy szellemi erőnket, avagy meg nem engedett hatalmat biztosítana polgártársaink felett, akkor még mindig jobb, ha ezek a szükségletek még országos vonatkozásokban is az önkormányzat hatalmi körébe mennek át és nem egyenesen az államéba.

Ezeknek a fejtegetéseknek végén azonban meg kell emlékezni arról, hogy a hivatalokból kiszorulókról is gondoskodni kell, hiszen valóban nem fababákról, hanem önhibájukon kívül félszeg helyzetbe sodródott, múltak bűneit vezeklő tízezrekről, családtagokkal százezrekről van szó.

Ezelőtt egy emberöltővel semmi nehézség sem lett volna abban, hogy mindezeket ú. n. gyakorlati pályákra tereljük, esetleg nagy részüket a mezőgazdaságban is elhelyezzük. Az olcsó pénzzel könnyen lebonyolítható hitelműveletek az állam részéről és bizonyos előítéletekről való lemondás a tisztviselők és más alkalmazottak részéről gyökerében oldhatták volna meg a kérdést. Természetesen sikerre csak úgy lett volna kilátás, ha ezek az elemek legalább egy nemzedék életére elvetik az úri külszíni és a gazdálkodást, pl. nem a homokfutóval, Winchester-puskával és névestéssel, a kereskedői tevékenységet nem egyenesen barikigazgatói külsőségekkel kapcsolták volna össze.

Most, amikor valamennyi termelési ág válságban van és nem is látszik valószínűnek az, hogy belátható időn belül gyökeres javulás álljon elő, olcsó bölcsestégnél nem egyéb a régi középosztály egyoldalú tisztviselői tájékozódásán, a fixjövedelem pszichózisén

való siránkozás. Ma valóban csak kis számban és kivételesen alkalmas egyéneknek sikerülhet a gyakorlati termelőpályákon való elhelyezkedés.

Milyen megoldást válasszunk tehát? Közalkalmazottakkal mégsem bánhatunk el úgy, mint ahogy lettek Claude Farrère egyik regényében a munkagépek ellen fellázadó munkásokkal a gyárosok: új találmányú robbanószerrel egyszerűen megsemmisítették őket. A közszolgálatból kiváló tömegeket nemcsak emberieségből és politikai előrelátásból kell a végromlástól megóvnunk, hanem azért is, mert leromlottságukban is nem jelentéktelen erkölcsi és értelmi erőt jelentenek.

Nem marad más megoldás, minthogy az elbocsátandók számára jelenlegi illetményeiket a lehetőség szerint nyugellátásként biztosítsuk. Természetesen itt bizonyos korrekciókra sor kerül: meg kell állapítanunk pl. azt, hogy mi az a legmagasabb összeg, amelyet az ilymódon elbocsátott közalkalmazott évente kaphat; ez az összeg semmiesetre sem haladhatja meg az átlag tisztviselő mostani leszállított életszínvonalának fenntartására szükséges mérvet. Fel kell továbbá függeszteni azok számára a nyugellátás folyósítását, akik más címen is kapnak közpénztárból ellátást vagy hasznot hajtó jogosítványok engedélyesei, vagy olyan magánvagyonuk van, amelynek jövedelme a tisztviselői létminimumot eléri. Végül csökkenteni kell azoknak az ellátását, akik magánkereseti tevékenységgel is segíthetnek magukon.

Ennek a megoldásnak a jogosultság látszatával azt lehet ellene vetni, hogy ilymódon elérhetnék talán a tisztviselői létszám csökkentését, a jobb közigazgatást, a tisztviselők hatalmaskodásának megszüntetését, sőt a kormány túlzott hatalmának a csökkentését is, de nem enyhítettünk az állam és az önkormányzati

testületek terhein, nem csökkentettük személyi kiadásait.

Ez az ellenvetés csak látszólag helyes.

Elsősorban figyelembe kell vennünk azt, hogy az előadott megszorítások következtében az elbocsátott tisztviselők évi ellátása jóval kisebb összeg lesz, mint aminő mai illetményeik végösszege. Másodsorban – és ez döntő jelentőségű, a sok gyengébb tisztviselő nem okoz dologi kiadást, nem törekszik arra, hogy hozzá nem értésből vagy nélkülözhetetlenségének bizonyítására bonyolítsa az ügymenetet, megakadályozza az igazi takarékossgal járó radikális egyszerűsítéseket. Végül, jelentékeny tétel az is, hogy az eddigi nyugellátásoknál ugyanezeket a követeléseket kellene érvényesíteni. A közszolgálati nyugdíj nem életjáradék-biztosítás. Ez nemcsak a közszolgálati viszonyal állana ellentétben, hanem abba az akadályba is ütközik, hogy a befizetett szolgálati díjak, nyugdíjjárulékok a nyugdíjtehernek csupán elenyésző kis részére nyújtanak fedezetet. A nyugellátás az államnak a közszolgálati viszonyból eredő abból a kötelezettségéből folyik, hogy alkalmazottait szolgálatképtelenség vagy nem az alkalmazott hibájából történő elbocsátás esetében is megmentse a nélkülözéstől. Aki tehát nem szorul rá a nyugellátásra, e nélkül sem szűkölködik, azzal szemben a közhatalom mint munkaadó jogosan és erkölcsösen élhet nehéz időkben a felfüggesztés, sőt a megszüntetés eszközével is.

IV.

A hazug társadalom.

Azok a kavarodások, amelyek a magyar társadalomrajz első kísérletei körül keletkeztek, arra vallanak, hogy a magyar társadalom egyes rétegei az önismeretnek még csekély fokára jutottak el, a bírálatot nem igen bírják, de nagyjában és egészében megvan bennük a hajlam a saját problémájukkal való foglalkozásra.

Ez bátorít fel arra, hogy ezúttal a magyar társadalom jelenségeinek részletes ismertetése helyett, társadalmunk leglényegesebb alapvető tulajdonságával: a hazugsággal foglalkozzam.

A múlt század hetvenes éveinek értelmében vett nyájas olvasó erre a merésznek látszó megállapításra felriad és sietve tiltakozik az ellen, hogy olyan társadalomnak lenne részese, amelynek ezidőszerint legjellegzetesebb tulajdonsága a hazugság és még erősebben tiltakozik az ellen, hogy ő egyénileg is a hazugok sorába tartoznék. Nem Bernard Shaw babérjaira pályázom az ő írói képességei nélkül, hanem a szomorú valóságot ragadom meg és némi lehiggadtság, megfontolás és ennek a fejezetnek a végigolvasása után a többé már nem nyájas olvasó is igazat fog nekem adni.

A magyar társadalmat az jellemzi, hogy minden réteg és igen kevés kivétellel minden egyén többnek akar látszani, mint amennyi.

Ez a túlméretezés, rossz magyar szóval nagyzolás már állami életünk külső megnyilvánulásain is végig, vonul. Csodaszép palotát építettünk annak az uralkodóháznak, amelynek tagjai abban csupán néhány napot töltöttek (közéleti hipokrizisünket mi sem jellemzi jobban, mint az az állítás, hogy a királyi palotát Ferenc József építette; a civillistából épült ugyan, de azt erre tekintettel 2 millió aranykoronával felemelték). Gyönyörű gótikus országházat teremtettünk a Duna partjára olyant, amely veri a történelmi levegőjű Westminstert és a Palais Bourbont, szóval azt a hitet kelti, mintha nagy hatalom lennénk, pedig 1914 előtt is igen kis hatalom voltunk. A nem egész 9 milliós ország fenntart kilenc minisztériumot, amelyek mindegyike egy vagy több óriás palotát foglal el és annyi alkalmazottat foglal magában, amennyivel a Brit világbirodalom is kormányozható lenne. Megyegyűléseink országgyűlést utánoznak, a járási hatóságok nem ritkán kiskirályokat. Derűre-borúra adományoztuk a magasabb állások, katonai rendfokozatok címét; a dél-amerikai államokat kivéve, sehol sincs annyi kegyelmes úr, minden második kabátos ember méltóságos és lépten-nyomon ütődünk be a vörös nadrágpaszományos tábornokokba, akik esetleg mint alezredek mentek nyugdíjba.

Kis városaink, ha nincs is törvényhatóságuk, görcsösen ragaszkodnak a régi sz. kir. jelzőhöz.

Ugyanezt látjuk a társadalmi osztályoknál és azok egymáshoz való viszonyánál is. Amint egész állami és társadalmi berendezésünket bizonyos, a valóságnak meg nem felelő, mert kellő anyagi és szellemi alappal nem bíró úri mártással hígítottuk fel, éppen úgy visszatükröződik ez az érintkezésben és elhelyezkedésben. Mindenki tegeződik egymással, azt a látszatot keltve, mintha valamennyien ugyanannak a bécsieskedő és

nyeglészkodó társadalmi körnek lennénk a tagjai. Kölsönösen kegyetlenül lenézzük egymást, rétegekre, klikkekre ösziünk, de a külszint megórizzuk: ezt a külszint magukra nézve kötelezőnek ismerik el még a ksigazda vagy iparososztály feltörekvő tagjai is és boldogok annak a hazugságnak a köpenye alatt, hogy az ő körüknél sok tekintetben értéktelenebb úritársaságnak tagjaivá váltak vagy legalább annak látszanak.

Szeretünk színházba járni és utazni, de lehetőleg elsőosztályon és páholyba vagy zsöllyeszékre. Mint-hogy erre nem telik, a legkülönbözőbb címeken rohamozzuk meg a vasúti és hajózási vállalatokat, színházakat, szabadjegyekért. Sehol sincsen annyi szabadjegy, mint nálunk és az elsőosztályú vasúti, földszinti színházi közönség túlnyomó nagy részét tulajdonképpen a vasúti harmadosztály, a színházi karzat illetné meg. Jellemző különben az is, hogy a legtöbbben, különösen a nők, az utazáshoz kiöltöznek, jóllehet egészséges társadalmi viszonyokat visszatükröztető államokban utazáshoz mindenki a dolog természete szerint legrosszabb ruháját veszi fel. A szegény magyar ember – és majdnem minden magyar ember szegény – azt reméli, hogy nemcsak ő felejtí el az utazás óráira, Mikszáth gavallérjait követve, saját nyomorúságát, hanem talán sikerül másokat is saját társadalmi helyzetét és anyagi viszonyait illetőleg tévedésbe ejteni.

Az öltözködés általában gyenge oldala társadalmunk tagjainak. Már háború előtt csodálkoztak külföldiek azon, hogy mennyi lakkcipőt lehet Budapesten az utcán és villamoson látni, holott a lakkcipő zárt helyiségbe való és a zárthelyiségű alkalomig kifejezetten kocsit igénylő alkalmatosság. Ha ma leül valaki valamely Budapest belterületén lévő kirándulóhely, jobb vendéglő elé, végigsétál valamely vidéki város korzóján vagy megáll a faluban istentisztelet után a

templomajtóban, azt a benyomást kaphatja, hogy megnyertük és nem veszítettük el a háborút és az anyagi nehézségeket egyáltalában nem ismerjük. A kabátos emberek körében a téli félévben sokkal elterjedtebb az estélyi ruha, mint Angliát kivéve, bárhol; nőink alkalmi ruha- és cipőfényűzése azt a hitet kelti, hogy amerikai dollárhercegnők márcsak itt találhatók; a falusi legények jól szabott sötétkék zakkókban vagy bőrkabátban, bricsesz nadrágban járnak, a falusi lányok nem sajnálják a sártól a magassarkú, világos vagy lakkcipőt és a selyemharisnyát. Ugyanakkor – a legfelsőbb osztályok egyes betegeken zsugori és takarékos tagjaitól eltekintve – valamennyi rétegnél hiányos a táplálkozás, rossz a lakás és a hatósági orvosok a legszomorúbb jelentéseket teszik a gyermekek hiányosan táplált voltáról, gyengeségéről.

Legjobban jellemzi talán társadalmunkat a súlyos megélhetési válsággal küzdő szegedi külterület szélén lévő központba helyezett, ritka fényűzésű tér és épületei, amelyeket összességükben Milotay oly találóan nevezett magyar Szent Márk-térnek.

Nemcsak az ilyen könnyen értékelhető jelenségek tekintetében érvényesül a hazugság; nemcsak ezeknél kell a külszint megvakarni, hogy előttünk álljon a meztelen és szomorú való. Ugyanezt látjuk összefüggő, lényegbevágó irányoknál, általános tulajdonságoknál, értékeknél is.

Most is termelünk a műveltség terén úgy kimagasló, mint tömegértékeket. Vannak világhírű tudósaink, társadalmunk középső rétegének ismeretköre a világtárlagnál nagyobb és az alsó osztályok körében erős művelődési hajlam van. Mindez azonban együttesen sem teremt egyetemes és magas műveltséget. 48 előtti nagy tudósaink világviszonylatban éppen olyan jelentékenyek voltak; a 48 előtti

középosztály műveltsége egyetemesebb, alaposabb és mélyebb volt és a népműveltséget illetőleg ma is csak arra támaszkodhatunk, amire akkor: a magyar földműves és iparos természetes eszére, östehetségére és tanulási vágyára.

Műveltségünk számos vonatkozása az általános művelődésre igen gyenge hatást gyakorló szobatudóság lett; egyetemi és főiskolai oktatásunk diplomagyártás; középiskoláinkkal addig kísérleteztünk, míg végre elértük azt, hogy a diák sok mindent tanul, de sem azt a híres általános műveltséget nem szerzi meg, sem a főiskolai tanulmányokhoz az alapot; népiskoláink, a legújabb időtől eltekintve, ismereteket közölnek, mégpedig olyanokat, amelyekre szüksége sincs az illetőnek, de nem adják meg az alapot annak ifi akiben nincs erő az önművelődésre, nem ébresztik fel a vágyat. A dilettantizmus és felszínesség uralkodói; műveltségünk valahol a kabarék és Wallace-regények legfeljebb az újságok vasárnapi mellékleteinek színvonalát kezdi magára öltetni.

Hazugság azonban a vagyon is.

Csonkamagyarországon azért nagyon nehéz szociális reformok érdekében sikraszállani, mert hiányzik tulajdonképpen az a vagyonos osztály, amelynek terhére és költségére a reformok megvalósíthatók lennének.

Nemzeti vagyonunknak kétségtelenül legerősebb tétele a földtulajdon, de az is bizonyos, hogy most már nem indokolható történeti okok miatt mammutbirtokok, Európában nem ismert nagyságú uradalmak alkotják jelentékeny részét. A földtulajdonnal kapcsolatban nem szabad azonban elfeledkeznünk, hogy a mezőgazdasági válság következtében – lehet, hogy csak átmenetileg, de lehet, hogy véglegesen – fokozatosan veszti az értékét. Különben sem szabad elfeled-

keznünk arról sem, hogy a magyar földtulajdon értékét szakértői becslések is magasabban állapították meg, mint ahogy ez indokolt volna. A sok kötött és korlátoltforgalmú birtok miatt ugyanis a háború élt) évente kis földterület vált eladóvá, amelynek árát a földéhes kisemberek felhajtották. Ebből az egészségtelen áralakulásból vontak azután következtetést a föld értékére.

Nem irigylésreméltó azonban az uradalmak tulajdonosainak helyzete sem – hiszen, amint majd kifejtem – ez könnyíti meg majd a földkérdés gyökeres megoldását is. A legkevesebb nagybirtokos rendelkezik olyan forgótőkével, amely számára lehetővé tenné az intenzív, gazdaságos földművelést. Marad tehát az extenzív, szemtermelésnél, amelyet ideig-óráig – amíg a nagybirtokosoknak politikai befolyásuk van és ebben a kérdésben maguk mellé tudják állítani a kiscgazdákat is – a búzaprémium lehetővé tesz, vagy pedig igénybeveszik a drága hitelt, amely lassan, de biztosan ássa alá állásaikat.

Nem sokkal jobban állunk azonban az ingótőkével sem. Az ingó tőke jórészt egész lelkiismeretlenül külföldre tolták, ahol tezaurálták, tulajdonosának tehát jövedelmet alig vagy egyáltalában nem hoz. Csak közbevetőleg jegyzem meg, hogy a világválság egyik okát éppen a francia tőkének a vállalkozástól való visszahúzódásában és a Svájcban, Hollandiában tezaurált tőkében látom; ha ezek valami produktív célra, pl. az Amazon-medence rendbehozatalára vagy Kelet-Afrika telepítésére megmozdulnának, úgy a munkanélküliségnek, mint a fogyasztási válságnak egyszerre vége lenne.

Az itthon maradt tőke szintén nem jelent jelentékeny vagyont. A betéti kamatláb ugyan elég magas, az értékpapírpiacon azonban ingadozásnak van alávetve,

az ipari vállalatok sorsa bizonytalan, egymás után állítanak le gyárat. Éppen ezért aránylag bizonytalan annak az ingó tőkének a sorsa is, amelynek tulajdonosai a legjobban fogták fel a tőke termelési kötelességét és iparvállalatokba fektették.

Egyes gazdag embereink vannak, gazdag osztály nincs; vagyonként szerepelnek olyan tömegek, amelyeknek cselekvő volta legalább is kétséges és gazdagságnak számít az, ami külföldön jómódnak is alig lenne tekinthető. Minthogy azonban gazdagság látszatát kelti, kiváltja tulajdonosából is a gazdag embernek őt meg nem illető életigényeit, életszemléletét és beleviszi a számára tulajdonképpen tilos életformákba.

Amint álműveltségről és álvagyonról beszélhetünk sok tekintetben, éppen úgy lépten-nyomon beleütődünk álhagyományokba is.

Nem szeretném, ha félreértenének. Senki sem tiszteli nálam jobban az igaz, nemes nemzeti és emberi hagyományokat, amelyekben nemzedékek hosszú sorának tapasztalatai és áldozatai tükröződnek vissza és amelyek a keretértékeken felül álló javakat védnek. Ilyen hagyomány pl. a magyaroknál az újabb kritikai irányok által is elismert és a legnagyobb áldozatokra is képes hazaszeretet, a bölcs megértés, könnyen lobbanó természetünk ellenére a hirtelen jött eseményekkel szemben bizonyos bizalmatlanság. Nem az tolu azonban élénk mint hagyomány, hanem sokszor olyasvalami, ami legfeljebb pár évtizedes. Pl. a vidéki úritársaság hagyományosnak mondott modora, könynyelműsége, cigányozása, kártyacsatái legfeljebb a Bach-korszakra vihetik vissza eredetüket; az Alföld hagyományosnak mondott tanyai települési módja szintén legfeljebb ebben az időszakban lépett fel.

Borzasztó büszkék vagyunk arra, hogy a liberalizmust és demokráciát a nyugati nagy nemzetektől át-

vettük és az jóformán velők egyszerre virágzott jq nálunk. Ez ellen legfeljebb 1919. után volt némi visszahatás. Kétségtelen, hogy erős liberalizmusunk volt: megvalósítottuk a szabadversenyt a megfelelő előfeltételek nélkül és a gyengék legázolásával. Ugyanakkor azonban nem valósítottuk meg azt a demokráciát, amely a társadalmi osztályokat egyenrangúsította és a gyengébbek számára a szervezkedés előnyét biztosította volna; hiszen a mezőgazdasági munkásnak pl. most is tilos még a szervezkedés. Átvettünk demokratikus jelszavakat és bizonyos demokratikus jogintézményeket; ugyanakkor nemcsak közjogunk és közigazgatásunk maradt határozottan arisztokratikus, hanem társadalmi értékelésünkben is sok ilyen elemet ápoltunk, sőt csempésztünk be utólag. Ez röviden, pár mondatban a legnagyobb hazugságon: a hangoztatott, de meg nem valósított állami önállóságon alapuló kiegyezési korszak története.

Ebben a hazug társadalomban természetesen nemcsak a később bővebben kifejtendő közéleti és magán erkölcsi eltérések burjánzottak fel, hanem a legszorosabban vett társadalmi bajok is.

Az első ilyen baj a munkanélküliség.

Szinte hallom azoknak szavát, akik azt mondják, hogy ez igazán nem magyar különlegesség, amikor az újságok tele vannak az évek óta tartó angol munkaválsággal, az amerikai ipari pangással és a német munkapiac nehézségeivel. Bizonyos, hogy nem különleges magyar baj, hanem világjelenség. Állítom azonban, hogy a magyar munkanélküliség mégis tényleges magyar betegség, amely a mi beteg társadalmi szervezetünkől folyik, a külföldi munkanélküliség pedig az illető nemzeti társadalmak kórokozóiból, amelyeket azonban ezek az erős testek könnyűszerrel leküzdének. A német munkanélküliség abban a percben megszűnik,

mikor a jóvátételi terheket megszüntetik vagy legalább csökkentik, vagy Németország valamelyik érdekkörébe belekapcsolódik. Az angol munkanélküliség nem probléma többé, ha sikerül a megegyezés Indiával; legrosszabb esetben Anglia segíthet magán nagyarányú újabb gyarmatosítással. Amerika túlméretezte egyes termelési ágait és egyes cikkek fogyasztását: az egyensúly egy-két éven belül helyreáll és erre a válságra éppen úgy fognak visszaemlékezni, mint a 90-es éveknek a Far West gyarmatosítását megelőző válságra; ezzel szemben mi itt állunk, meg nem oldható kérdéssel. Az egyesek által tagadott, valójában azonban állandóan meglevő negyedmillió mezőgazdasági munkanélkülit nem a trianoni békeszerződés okozta vagy legfeljebb csak igen kis mértékben. Ezek a mezőgazdasági munkások akkor sem jutnának munkához, ha valami isteni csoda következtében az integer Magyarország máról-holnapra helyreállana. Azokat az uradalmakat, amelyeken sokak szerint ők azelőtt élelmüket megkeresték, rég felosztották és most legfeljebb arról lehetne szó, hogy visszaküldjük a szerb és oláh telepeseket és a mi emberfeleslegünket ültessük helyükbe. A mezőgazdasági munkanélküliséget egyrészt az egészségtelen birtokviszonyok okozzák, másrészt a természetes szaporodás megmaradása és a kivándorlás hiánya. Nagybirtokrendszerrel csak úgy lehet sok embert eltartani, ha általában erős ipart fejlesztünk és a nagybirtokot erősen iparosítjuk, a legintenzívebben kezeljük; ez a legkevesebb magyar nagybirtokon történik és történhet meg. Ha pedig ez nem válhat valóra és nem osztjuk fel a nagybirtokokat, hogy kertészkedő, állattenyésztő, sok munkaegységet igénylő kisbirtokokra osszuk, akkor automatikusan jelentkezik a munkanélküliség. Eddig is volt munkanélküliség és főlöszleg: ezt csökkentette a kötelező katonai szolgálat

és levezettük Amerikába. Az utóbbi öngyilkosságra most abban az esetben sem gondolhatnánk, ha Amerika kapuit nem zárta volna be. Elég vérvesztése a magyar nemzetnek úgyis a Dél-Amerikában elkallódó sok tízezer, talán több százezer magyar.

A mezőgazdasági munkanélküliség mellett szinte eltörpül az ipari munkanélküliség, amelyről folyton beszélnek. Csak ezt mutatják ki hivatalos kiadványaink, ez szökik szemünkbe, mert drámái előttünk, a városokban játszódnak le. Az ipari munkanélküliség kérdése szintén a mezőgazdaság színvonalának emelkedésével, a mezőgazdasági lakosság fogyasztóképességének helyreállításával és a mezőgazdasági munkanélküliség megszüntetésével függ össze. Amint ezek bekövetkeznek, csökken, majd megszűnik az ipari munkanélküliség is.

Az a társadalom, amely nem tud munkaképes és munkára hajlandó tagjainak munkát adni, szervezeti bajokkal küzd. Nagy nemzetek szervezeti bajaitak könnyebben viselik el, mint mi, akik elgyengültünk.

A sok szervezeti baj közé tartozik a jövedelem-, vagyon-, különösen ingatlanvagyonmegoszlás egészségtelen volta.

Teljesen egyetértek azokkal, akik elsősorban szegénységünket emlegetik. Ha 500 millió pengővel nagyobb lenne évente nemzeti jövedelmünk, nagyon sok nehézségen túl tehetnénk magunkat; egy milliárd többlet minden valószínűség szerint eloszlana a bajokat.

A próféták és csodák kora azonban lejárt. Nem valószínű, hogy nemzeti jövedelmünk egyik évről a másikra ilyen hirtelen emelkedjék. Azokon a módokon kell tehát gondolkoznunk és azokban az eszközökben válogatnunk, amelyekkel a megadott nemzeti jövedelem keretén belül jobb eredményt biztosíthatunk, az

igazságtalanságokat megszüntethetjük, a nyomort és a munkanélküliséget csökkenthetjük és a jobb termelést, zel a jövedelem gyarapítását előmozdíthatjuk.

Teljesen elismerem azt a tételt, hogy a közhatalom a javak forgalmába csak akkor avatkozzék bele, amikor okvetlenül szükséges. Sem a szó politikai, sem a szó gazdasági értelmében nem vagyok liberális; azt azonban minden józan eszű embernek be kell látnia, hogy a közhatalom sokkal lassúbb és nehezkesebb, mint a magán-tevékenység és ha megmozdul, rendszerint nem a visszaélőket fogja meg, hanem az ártatlanoknak okoz nehézségeket.

Ennek ellenére fel kell vetnem azt a kérdést, hogy a helyesebb és igazságosabb jövedelemmegoszlás megvalósítására nem lehetne-e megakadályozni egyes spekulatív úton, termelőmunka nélkül létrejött jövedelemhalmozásokat, illetőleg a nemzeti jövedelemből spekuláció útján és céljára jelentős összegeknek az elvonását, amelyek azután továbbra sem szolgálnak termelési célokat. Fejlett államban a tőzsdejáték tilalmazásáról nézetem szerint szó sem lehet; a tőzsde árszabályozó és árkiegyenlítő hatását egyelőre mással nem pótolhatjuk és a háborús tapasztalás azt mutatta, hogy azok az elemek, amelyeknek megrendszabályozásáról volt szó, egyszerűen kisajátították maguknak a háborús gazdaság közhatalmi szerveit és azokon belől bonyolították le üzleteiket. Ez többé-kevésbé az összes hadviselő államokban így volt; nálunk még nem is volt legrosszabb a helyzet. Mindezt tudva, valami túlságos reményt nem táplálok az iránt, hogy a spekuláció megfékezése és a nemzeti jövedelemből spekulatív célokra elvont összegek megkötése teljes mértékben sikerül; valamit azonban ezen a téren is elérhetünk. Nem tiltó rendszabályokra van elsősorban szükség, hanem arra, noşy az állam a spekulálókat ne segítse, sőt velük

szemben közvetett rendszabályokat alkalmazzon. A Viktória-malomnak és a Magyar-Német Banknak szaná-lása olyan összegeket vett igénybe, amelyekkel valami produktív beruházás, termelési célokra irányuló munka-alkalom a közgazdasági élet által érezhető mérvben létesült volna. A legveszedelmesebb, nemcsak az állam-hitel, de a kisemberek megkárosításával is járó speku-láció hőseit nemcsak büntetés nem éri, hanem azok társadalmi állásukat megtartják, utána közéleti súlyuk esetleg még növekedik is.

További lépés a kartelek kinövéseinek ellen-súlyozása. Vitatható, hogy az új karteltörvény ennek a célnak megfelel-e; én is azok közé tartozom, akik a kartelt a gazdasági élet mai fejlettségi fokán elkerülhetetlennek, a tervszerű termelés és gazdálkodás előfeltételének tartom. Más helyen adok kifejezést annak a nézetemnek, hogy a kartelnek egyedüli ellen-szere, belátásra kényszerítése a fogyasztók megfelelő erős szervezése és a termelőkkel lehetőleg közvetlen kapcsolatbahozatala; itten a jövedelemmegoszlás néző-pontjából utalok arra, hogy egyes kartelek, különösen az élelmiszerkartelek, pl. a tej kartel, illetéktelenül von-nak el a nemzeti jövedelemből részt és ezzel a jövedelem-megoszlás igazságtalanságát tetézik. A 16, sőt sokszor 12 filléres termelői és 36 filléres fogyasztói tejár között nagyobb a különbség, mint amennyi józan ésszel meg-érthető és megítélhető.

A birtokmegoszlás igazságtalanságáról és arányta-lanságáról már beszéltem. Az ország területének körül-belül egyharmada ma is ezernél kevesebb tulajdonos kezében van.

Ugyancsak nagy és igazságtalan az aránytalanság az ipar és forgalom tekintetében is. Nincs olyan ma-gyar pénzintézet vagy vállalat, amely több, olykor sok százezer pengőt, egyes esetekben még ennél is

nagyobb fixfizetéseket megbírna. A kiváló vezetőtehetség méltányos díjazásán felüli összeg bátran lenne (tisztviselők és munkások bármilyen kisirányú illetményjavítására felhasználható.

A társadalmi hazugságok megszüntetésére kétségkívül első és leghelyesebb lépés a vagyoni- és jövedelemmegoszlás igazságtalanságának csökkentése lenne. A már elmondottakon felül ezt a célt szolgálhatja az erősebben progresszívebbé tett és bizonyos terjedelmen felüli ingatlanoknál természetben lerovandó örökösödési illeték. Ezen a réven elsősorban rendelkezésre állana mindig terület a telepítésekre, másodsorban – rendszeresen ugyan – hatalmas összegek jutnának az állam rendelkezésére produktív beruházási és szociálpolitikai célokra.

A másik hatékony eszköznek látszik a tőke szerepének erős ellenőrzés alá vonása. Az ingótőkénél ez nehézségekbe ütközik, az ingatlan tőkénél ez könnyebb.

Az ingótőkénél meg lehet valósítani azt, hogy ügy az ipari vállalatok mint a kereskedelmi és hitelintézetek szigorú, de a szabad mozgást nem akadályozó ellenőrzés alá kerüljenek. Amennyiben az állam azt látja, hogy jelentékeny ingótőke van elhelyezve olyan vállalkozásokban, amelyek nem termelőanyagok és fenntartásukhoz államérdek, vagy a munkaalkalom adásában álló szociális érdekek sem fűződnek, akkor igyekezzék az illető tőkéknek más és helyesebb felhasználását előmozdítani. Jóformán minden vállalat jelentékeny állami kedvezményeket élvez; sok vállalat az állami kedvezményekért tart fenn rossz üzleteket is, amelyekre nemcsak közvetlenül von el a köz jó védelmekből összegeket, hanem önmagát is leköti. Itt a kedvezmények megvonása, esetleg a vállalat kényszerlikvidálása a tőkét a kényelmesebb álláspont feladására és a lehető legtermékenyebb felhasználás keresésére kényszerítené,

Ezt természetesen a sokak által ajánlott, többek által támadott Planwirtschaft felé erős lépés A nélkül, hogy ebben a kérdésben véglegesen állást mernék foglalni, rá kell mutatnom arra, hogy valami ilyesminek nemcsak nálunk kell bekövetkezni, hanem világszerte. Ha a kapitalizmus nem tudja megszüntetni a termelési anarchiát és az ezzel természetesen összefüggő fogyasztási zavarokat, a lehető legrövidebb időn belül megbukik és valamennyi lakott földrészt még forrásban levő, ki nem alakult társadalomgazdasági rendszer martalékául dobja oda.

Sokkal könnyebb az ingatlan tőke jó felhasználásának az ellenőrzése és biztosítása.

Ma egyike a legnagyobb társadalmi hazugságoknak Magyarország agrár voltának szüntelen hangoztatása. Ebből csak annyi igaz, hogy a lakosság 55%-a foglalkozik élethivatásszerűleg a földműveléssel. Nem igaz ellenben az, hogy államunk agrárjellegű, jogintézményeink, gazdasági szervezetünk csak a legutóbbi években és meglehetősen bátortalanul tükröztetik ezt a jelleget vissza. Az 55%-nyi agrár lakosságból pedig elenyésző kisebbség az, amelynek csak lehetősége is van a komoly érvényesülésre; a túlnyomó többséggel, a kis- és törpebirtokosokkal és mezőgazdasági munkásokkal szemben legfeljebb a hangzatos szólásokig, kenetes vigasztalásokig, karitatív jellegű beavatkozásokig értkeztünk el.

Ha Magyarország agrárország, ha a nemzeti vagyon és jövedelem legnagyobb tényezője a mezőgazdaság, akkor a dolog természete szerint gondoskodnia kell arról, hogy a magyar föld a lehető legtöbbet hozza, a vele foglalkozó valamennyi egyén számára lehető magas életszínvonalat biztosítson, termékeivel az ország nemzetközi fizetési (és nemcsak külkereskedelmi) mérlegét javítsa és ezek a termények a belfogyasztásban

s a nem östermelő lakosság számára legfeljebb világpiaci áron legyenek hozzáférhetők.

A termelés átszervezéséről később lesz szó. Itt most a jövedelem és vagyon feloszlása és felhasználásának kérdését tárgyaljuk.

Az előbbi követelményekből következik, hogy a földnek annak kezében kell lennie, aki abból önmaga és a köz számára a legtöbbet tudja kihúzni. Ennek az elvnek semmiféle római jogi tulajdonjogi elmélet nem állhat ellen. Ott, és amennyiben a nagybirtok tudja a legjobb terméseredményeket elérni és e mellett a legtöbb embert foglalkoztatni, meg kell akadályozni a nagybirtok feldarabolását. Mindazokban az esetekben és helyeken azonban, ahol a kisbirtokrendszer nagyobb eredményekkel kecsegtet, el kell venni a nagybirtokostól minimális kártalanítás mellett is a földet és nagyon olcsón, esetleg ingyen a kisemberek birtokába, később tulajdonába adni.

A földtulajdon felhasználását illetően nem lehet mérvadó a búzatermés-átlag, hiszen a búzatermelést prémium helyett inkább büntetéssel kellene sújtani. Sokkal megbízhatóbb ismérv a holdankénti számos állat mennyisége, a holdankénti gyümölcsfák száma, az aprómarha-állomány, a gazdasági gépek, az öntözőberendezések összehasonlítása. Valamennyi tényezőnek kombinációjával lehet megállapítani vidékenként minden birtoktípusra vonatkozólag külön-külön azt a minimumot, amelyet a földnek több év átlagában hoznia kell. Azért ajánlom a birtoktípusonkénti különböző átlagot, mert a nagybirtok szociális hátrányokkal jár, tehát ettől termelési nézőpontból többet követelhetünk meg.

A termelés állandóan ellenőrzendő, rossz gazdálkodás, beruházások elmulasztása először figyelmeztetést von maga után, másodízben kény szer kezelésbe

vételt. A kényszerkezelést az állam végzi; az egyéni érdekeltséget annyiból venném tekintetbe, hogy a kényszerkezelésbe vett birtokok üzemvezetőjének az eredményhez képest a birtok jövedelméből progresszív részesedést biztosítanék. Ezzel egyszersmind elősegítenők egészséges talajon új kis- és közép vagyonok keletkezését.

Végző eszköz a birtok elvétele, mégpedig a nem teljes kártalanítás alapján mindazokon a helyeken, ahol a nagy uradalmak tulajdonosai vagy haszonélvezői az elmúlt évtizedekben nem ismerték fel a közérdeket és emberfeleslegünk elhelyezése érdekében telepítésre van szükség. Ez természetesen egyenlőtlenséget jelentene a nagybirtokosok között. Az eszterházi vagy marton vásári uradalmak tulajdonosait semmi változás sem érné, mert kitűnően gazdálkodnak és a sűrű népességnek kenyeret adnak. Az alföldi nagy uradalmak tulajdonosai pedig esetleg szerény összegű járadékokra lennének a jövőben utalva. Igaz azonban az a tétel, hogy *summum jus, summa injuria* és az alföldi uradalmaknak is módjuk lett volna belső telepítésre, intenzív gazdálkodásra.

Nem zárkoznám el attól, hogy a jó gazdálkodás ilymódon a kisbirtokosoknál is ellenőriztessék. Ezek elhanyagoltságuk miatt mindenesetre több kíméletre és gyöngédségre szorulnak. Inkább tanítani, mint büntetni kell őket. Még a családi béke veszélyeztetése árán is szükségesnek tartom azonban azt, hogy a tanulatlan, makacs apa helyett a tanult, haladó szellemű és nagyobb eredményre képes fiút iktassuk adott esetekben a kisbirtokokba.

Ha ilymódon biztosítva van szerény ingó és ingatlan tőkénknek legjobb felhasználása, remélhető, hogy a termelés okszerű fokozása és a fogyasztóképesség növekedése nemcsak a munkanélküliséget vezeti le a

telepítésekkel kapcsolatban, hanem visszacsalogatja a külföldre tolt tőkét is, amely ebben az esetben jó jövedelmezőségre számíthat itt. Méltán tehetnek nekem szemrehányást olvasóim azért, hogy az ingó tőkével szemben enyhébb vagyok, mint az ingatlanal. Ez nem rokon- vagy ellenszenv, hanem a tények kérdése. Az ingó tőkét sem megfogni, sem kényszeríteni nem lehet. E mellett arról sem feledkezhetünk meg, hogy a bankok és magántőkések minden befolyása sem ér fel az ingatlanban rejlő politikai súllyal.

Ez a társadalomgazdasági átalakulás a tőke és munka érvényesülésének igazságát hozná maga után, megindíthatja a társadalmi átértékelés folyamatát, álteltekintélyek megszüntetését, igazi tekintélyek megerősödését, a viszonyok által indokolt új tekintélyek kialakulását.

Ha mindenki dolgozik és a másik termelési tényező: a tőkét is kényszerítjük a legjobb felhasználásra, nincs többé szükség és lehetőség hazugságokra. Embereket és csoportokat a nemzeti életben játszott valóságos szerepük és nem a múlt idők vagy egyes társadalmi rétegek értékelése szerint ítélni lehetünk meg. Ha mindenki dolgozik és minden tőkét valóban a legjobban használnak fel, nincs értelme annak, hogy bárki is többet igyekezzék mutatni, mint amennyi: ügyis ellenőrizhető mindenki. Nincs értelme a pöffszekedésnek, szellemi és fizikai monokliknak és fehér kamásliknak, nincs talaja a szélhámosságoknak.

Ahhoz azonban, hogy ez az átértékelési folyamat végbemenjen és mindenki – egyén és csoport – a valóságos faj súlyának megfelelő helyet foglalja el a nemzeti élet nézőpontjából való hasznossága szerint, előfeltétel a vagyon- és jövedelemmegoszlás igazságossá tételével, a munkaalkalmak létesítésével és a munka megbecsülésével járó társadalomgazdasági átszervezés.

Ennek megtörténte után, vagy talán jobban mondva egyidejűleg kell az egyéb hazugságok elleni hadjáratot is megindítani és felülről, a vezető társadalmi és hivatalos tényezőktől kezdődőleg puritán spártai egyszerűséget megvalósítani. Amint az alkoholistát csak teljes absztinenciával lehet gyógyítani, éppen úgy a mi hazudozó, kapaszkodó társadalmunkban arra kell az embereket kényszeríteni, hogy életformákban és külsőségekben még arról a színvonalról is szálljanak le, amely különben megilletné őket. A szegény ország szegény társadalmának a végletekig szerénynek kell lennie. Gondoljunk arra, amit a németalföldi rendek követe Hammel-Bruynix mondott annak idején Bercsényi Miklósnak, hogy a hollandok ólomgombos kábátokban vívták ki szabadságukat és csak azután csináltattak aranygombokat.

V.

A szellemi élet válsága.

A nagy háborúkat követő történelmi korszakok zárókövét alkotó és új történelmi korszakok kezdetét jelentő éveknek közös tulajdonsága az, hogy a szellemi élet terén zűrzavar uralkodik és az emberi lélek nehezen vesz új irányt.

Kétségtelen, hogy bizonyos keresést és kapkodást vehettünk már észre az utolsó évtizedekben is. A fin de siècle-nek a tudományos és erkölcsi nihilizmusig elmenő egyes túlzásai, a művészetben az impresszionista és expresszionista irányoknak átmenet nélküli egymásra torlódása, Nietzschének a konvencionális erkölcsi törvényeken az egyén érdekében való réstörése és ugyanakkor a történelmi materializmusnak belső erőkkkel tulajdonképpen nem indokolható térhódítása egyaránt azt bizonyítják, hogy a szellemi élet sokkal érzékenyebb, sokkal jobban felel a behatásokra és sokkal hamarabb érzi meg a válságot, mint az anyagi világ. A kapitalizmus gazdasági berendezése látszólag még egész jól működött és a politikai szervezetek zavartalanul végezték körforgásukat, amikor ezek a tudományos, művészeti irányok és kezdeményezések felléptek és zavarba ejtették azokat, akik mindenben csak a külszint nézik, a dolgok mélyére nem hatolnak és éppen ezért minden meglevőnek mindenkor elvi védői.

Mi azonban a század elejének kapkodása és keresése a békekötéseket követő évtizedek kereséséhez képest!

Bálványok omlottak le. A törmelékek igazi értékeket is betemettek. Örökéletűeknek tartott vagy legalább is meg nem ingathatóknak hitt normák ereje veszett el és helyükbe csak bizonytalanság és köd lépett. Bizonytalanság van az egész vonalon, értékelésünk túlhaladja már a régi jelenségeket, de nem tud megbarátkozni az újakkal sem.

Erről a kérdésről bővebben az erkölcsi és vallási helyzet vázolásánál kell megemlékezni. Most inkább néhány példát a szellemi élet egyéb vonatkozásaiból hozok fel.

A háború előtt pl. jóformán vitán felüli tétel volt az, hogy – ha egyes szellemi foglalkozások számára az exakt tudományok terén erősebb előkészület szükséges is – mégis a szellemi foglalkozásúak zömének középiskolai tanulmányai során a latin-görög világgal az illető nyelveken keresztül kell megismerkednie. A *consecutio temporum* és a görög rendhagyó igék látszottak azoknak az eszközöknek, amelyeken keresztül nemcsak a logikus gondolkodás rejtelseibe, hanem, az akkor uralkodó nézet szerint, jelenlegi viszonyaink kialakításában döntő jelentőséggel bíró görög és római intézmények lényegébe is be lehetett hatolni.

A háború után a legtöbb államban az ezzel az elvvel szemben azelőtt csupán félenk bírálatot jelentő irányok kerültek uralomra. A klasszikus életszemlélet és életideált felváltotta a legújabb kor többé-kevésbé kollektív életének ismertetése és dicsőítése. A klasszikus nyelvek helyébe a modern nyelvek és a mai étellel foglalkozó gyakorlati és leíró tudományok léptek.

Az eredmény az, hogy sikerült nemcsak a közön-, hanem a behatásokra elsősorban fogékony tanulóifjúság körében a klasszikus világ és műveltség értékeit szétrombolni, de nem alakítottuk ki helyébe az új világképet és az új művelődési elrendezést. Nem tudtunk ezen a téren valami olyat alkotni, amiben mindenki megnyugodhatnék. Az eredmény: zavar, kapkodás, a régi tanértékek csökkenése, az új tanértékek ki nem fejlődése; folytonos keresés és bizonytalanság, ami pl. nálunk az egymásra sűrűn, jóformán két évente váltakozó középiskolai tanrendekben tükröződik vissza, amelyek azután megvadítják úgy a lelkiismeretes tanárt, mint a tanulót.

Vagy vegyük pl. a képzőművészetek közül a vizuális érzékű, átlag magyar emberhez mégis csak legközelebb álló festészetet.

Volt valamikor nagyon szép történeti iskolánk. Székelyt ugyan nem engedték kifejlődni és Benczúrt is eltoltuk a piros bársonyok és arany ékszerek irányába, azonban azt még az irány ellenfeleinek is el kell ismerniök, hogy amit ezen a téren alkottunk, egyenértékű a külföldi egykorú törekvésekkel. Méltó kiegészítése volt enne a történelmi iskolának a magyar meg nem értés következtében idő előtt félretolt Szinyei nyomain haladó, de tőle függetlenül és később fejlődött nagybányai iskola.

Mindez egyszerre rossz lett. Nem azt tettük, amit a józan ész diktált volna, hogy festőiskoláink egyoldalúságait kiegyenlítsük, túlzásait lenyesegezzük és ezekből az iskolákból fejlesszük ki az új irányokhoz fokozatosan alkalmazkodó festőgárdát. Nem. Mi egyszerre elvágtuk a fejlődés fonalát és képzőművészeti főiskolánkat jóformán máról-holnapra tömtük meg az új irányok tehetséges, de talán az új művésznezmedék vezetésére kevésbé alkalmas tagjaival, így azután

művészeink a főiskolán és a telepeken új meglátásokat és indítékokat kapnak, ellenben rajzolni, sói ujabban festeni sem tanulnak meg. Az idősebb e középkorú régi tárlatlátogatók a szokás rabjaiként most is felkeresik a Múcsarnokot és a gombainodra szaporodó egyéb szalonokat, azonban fejcsóválva állnak meg a képek előtt és ha a nyilvánosság előtt néni is merik bevallani/önmagukban mégis azt a megállapítást teszik, hogy ez minden lehet, csak piktúrának nem nevezhető. Ha külföldre kell kollekciónak küldenünk, vagy a régiekhez kell fordulnunk, vagy olyan bírálókat kapunk, amelyek az udvariasság mázán keresztül is éreztetik a mélységes sajnálatot és lenézést.

Ez a bizonytalanság a szellemi élet terén abban is megnyilvánul, hogy nagyon kevesen érezvén magukat biztosaknak a dolgukban, főleg tudásukban, ortodox és dogmatikus makacssággal ragaszkodnak nézeteikhez, irányukhoz. Ez a makacsság és türelmetlenség nem az apostolok és mártírok önfeláldozó, egyéniséget odadobó felolvadása az eszmében, hanem az inkvizíció könyörtelensége. Szigorúan tudományos kérdésekben sem lehet magas színvonalon álló és személytelen vitákat folytatni. Legutóbb is több példát láttunk arra, hogy önálló szemléletű, abszolút értéket jelentő tudósokat személyeskedve támadtak meg, viszont a bírálat iránt általában betegesen érzékenyek az emberek, a bírálóban mindjárt támadót látnak és nem ellenkező véleményű társat, aki hajlandó közreműködni az igazság keresésében és megtalálásában. Nincs termékeny kritika és nincs türelem az ellenvélemény meghallgatására. A régi idők annyira gyümölcsöző polémiái helyébe vagy bizantinus hízelgő magasztalás vagy ideges veszekedések léptek. Ha a tudós, művész vagy a szellemi élet terén másként vezető állást betöltő egyén megnyilatkozik és egyéni

hatalmat, befolyást jelent, mások számára a támogathatóságát adja, akkor agyba-főbe kell dicsérni, akármilyen selejtes közhelyekkel, közepes szellemi termékkel áll elő; aki ezt nem teszi, az destruktív, rossz fiú- Ha a többséggel vagy a bírálóval szembehelyezkedő nem materiális hatalom, akkor neki kell menni és legázolni, mert a legázolásból dicsőség és esetleg haszon is származik.

Ilyen körülmények között nem is csodálkozhatunk azon, hogy szellemi életünk széttagolódott, egységes nézőpontunk nem alakulhatott ki; az irányok összefogására még kísérlet is alig történt.

A széttagolódást, a beteges érzékenységet és a megértés hiányát erősíti az a gerontoarchia is, az öregeknek az az uralma, amely egész közéletünkre ugyan rányomja bélyegét, azonban legerősebben a szellemi élet terén észlelhető. Nagy tisztelője vagyok a great old man-oknak és elismeréssel hajlok meg mindazok előtt, akik évtizedeken át az ifjúkor hevével, a férfikor munkaerejével és az öregkor bölcseségével szolgálgják a tudományt, a művészetet, munkásai a sajtónak. Az élet folytonossága követeli meg azonban azt, hogy az új nemzedéknek is teret adjunk, a férfiakat kifejlődéshez juttassuk és az öregek bölcs mérséklettel kellő időben vonuljanak vissza. Nálunk azt látom, hogy különösen az utóbbi feltétel teljesen hiányzik: az öregek többsége görcsös makacssággal ragaszkodik kivívott helyéhez, amely olykor csak erkölcsi, de igen sokszor olyan anyagi előnyöket biztosít számukra, amelyek az erkölcsi törvények szerint már nem is illetnék meg őket. Az öregek nemcsak vezetni és irányítani, hanem alkotni is akarnak akkor, amikor termőerejük már elmúlt. Az új jelenségeket fáradt és öreg szemmel nézik, tehát nem érthetik meg és nem is működhetnek közre kialakításukban; az előbb

említett az a körülmény, hogy a régi irányok tak és újak nem szilárdulhattak meg, részben arra s vezethető vissza, hogy az új irányok érvényesülésébe vagy leszűrésében is az öregek alig engednek helyet a fiataloknak, akik esetleg nagyobb elevenségükkel és erejükkel az új irányokat nemesebb tartalommal tölthetnék meg és szebb formákba foglalhatnák.

Az öregek kimerültségük következtében csak egész kivételesen és csupán a szellemi élet egyes ágaiban alkothatnak becseset. Tevékenységükre jellemző a Bach-korszakról megírt nagy munka, amely a magyar nemzetnek tragikusan szomorú, szenvedéseiben, akarásaiban és csalódásaiban grandiózus korszakából adatokat látott csak meg és a korszak történetét aktagyűjtésménnyé szállította le.

Az öregeknek a szellemi élet terén való túlzott és káros érvényesülése nemcsak azzal a veszedelemmel jár, hogy lefoglalják maguk számára a nyilvánosságot, helytelen irányba vezetik a közvéleményt, kimerítik azokat a legjobb lehetőségeket, amelyeket szomorú viszonyaink közepette a szellemi élet nyújt; a túlzott érvényesülésükből előálló egyik legkárosabb jelenség az, hogy feltétlen istápolói és kitenyésztoi a szürke közepszerűségnek az utánuk következő nemzedékben. Az öregkor emberi gyöngeségeitől vezetettve, fokozott érzékük fejlődik ki a hízelkedések meghallgatása, alázatosság túlbecsülése iránt. Ezen tulajdonságok mértéke szerint ítélnék meg másokat és eleve szembehelyezkednek mindazokkal, akik nem borulnak hódolattal valódi vagy vélt nagyságuk előtt.

Minthogy pedig a természetben minden hatás ellenhatást vált ki és Newton eddig meg nem cáfolt törvénye szerint ezek egyenlők, az öregeknek ez a túlzott érvényesülése nemcsak leszorítja, de el is keseríti a fiatalokat, akik túlzásokra ragadtatják magu-

kat nem fogadják el az öregek munka eredményeit, nem használják fel azokat és még azokat a keretértékeket is kétségbevonják, amelyeket az öregek munkája és egyénisége ma is jelent. Az egymást kergető és egymással szemben álló irányok elkeseredett harcában, a tárgyilagos viták lehetetlenségében, szellemi életünk széttagoltságában ennek is talán döntő része van.

Ezen széttagolódáson is annyi természetes tehetőséget felmutató, alsóbb osztályaiban is annyi értékes jelenséggel előálló nemzetünk alacsony művelődési színvonalán akarna segíteni az a nagyszabású kultúrpolitika, amelyről az utóbbi években annyi nagy beszéd, ihletett és nem ihletett vezércikk emlékezik meg és amely körül alakult ki az utóbbi éveknek talán legélesebb vitája.

Nem vonhatom kétségbe, hogy műveltség mindennek alapja: a jobb gazdálkodásnak, az egészségesebb életmódnak, a munkaerő jobb felhasználásának, az önfegyelmzésnek, a tudatos hazaszeretetnek. Azt is állítanom kell, hogy valóban szükség volt és van összefüggő és nagyvonalú kultúrpolitikára, amely kiterjedjen a csonka ország és az egész magyar nemzet mostani és valószínű jövőbeli szellemi életének minden vonatkozására. Még odáig is elmegyek, hogy az egységes nemzeti kultúra fejlesztéséért a gazdasági válságban is komoly áldozatokat kell hoznunk és ezek az áldozatok akkor is helyesek, ha csupán közvetett anyagi hasznuk van a távoli jövőben. Mindezek hangsúlyozása mellett sem hallgathatom azonban el azt a megjegyzésemet, hogy a kultúrpolitika nem egyedüli célkitűzése és nem egyedüli életmegnyilvánulása a nemzeti életnek; megalapozásában és keresztülvitelében tehát a többi szükségletekhez és feladatokhoz kell alkalmazkodni.

Mostani kultúrpolitikánk céljait, működését eredményeit áttekintve, valahogy úgy érzem, mintha korlátolt létszámú zenekarban valami túlambicionált fagottistát hallanék, aki a zenemű egységét bontja és e mellett olykor hamis hangokat fog, előadott magyar ábrándba oda nem illő Wagner-motívumokat vegyít. Gyönyörű a Mesterdalnokok nyitánya vagy a Verseny dal, – nekem talán legkedvesebb dallamok a világon – hanem azért megköszöném, ha Magyar Imre klarinétosa belefújna a Liszt második rapszódiaába vagy a Csak egy kislányba.

Szép dolog az, hogy a koldusország másfélmilliárdos költségvetésében a kiadások terén a kultusztárca vezet. Nagyon örülnék annak, ha ennek valóban a népmilliók vennék hasznát és az elemi iskolai ismeretek megszerzésén túl hozzájutnának azokhoz a gazdasági, főleg mezőgazdasági ismeretekhez, amelyek nélkül az intenzív gazdálkodásra áttérés, a munka termelékenységének fokozása el sem képzelhető. Végtelen boldog lennék, ha sokat áldoznának arra, hogy az egyszerű emberek is megszeressék a tanulást és olvasást és erre a célra a legkisebb körzetben is megfelelő könyvtárak és ezeket kiegészítő vándorkönyvtárak állnának rendelkezésre.

Ha azonban a költségvetés tételeit nézzük és még inkább, ha az életet szemléljük, ha a nagy elgondolások Pantheonjából vagy heidelbergi várából a Valóság sáros és poros dülőlőútjára lépünk, akkor egészen más képet kapunk. Akkor először az szökik szemünkbe, hogy a magyar kultúrpolitika szervezetének épülete nem gulaalakú, hanem alul keskeny és felül szélesedő oszlop.

Szegeden egyetem ... És nemcsak Szegeden. És nemcsak Szegedre áll ennek a travesztált gyermekversnek a következő sora is: «... Corvinlanc, magyar

sógor, mit kívánsz'? Nem kívánok egyebet, csak egy karéj kenyeret.»

Az egyetem, a Corvinlánc és a hiányzó karéj vér szörnyű és tragikus ellentéte az, ami ezt a Műiről kiinduló és lefelé csupán engedményeket tevő kultúrpolitikát megfosztja azoktól az eredményektől, amelyeket pedig nagyvonalúsága és tiszta szándéka révén megérdemelne.

Nem akarom azt az únos-untalan hangoztatott tételt visszhangozni, hogyha Nagymagyarországnak elég volt két egyetem, akkor miért kell Csonkamagyarországnak négy, illetőleg tulajdonképpen hat. Teljesen igazat adok azoknak, akik Nagymagyarország számára is kevésnek tartottak két egyetemet és akik az egykori budapesti tömegképzés, diploma utáni törtetés ellensúlyozására az intenzív tudományos munkálkodást lehetővé tevő és a hallgatók egyéni bekapcsolódását feltételező kis egyetemeket sürgették.

Mindez igaz; éppen olyan igaz, mint az, hogy már a század elején szakítanunk kellett volna a nagybirtokrendszerrel, telepítenünk kellett volna, tisztáznunk kellett volna nemzetközi és közjogi viszonyainkat. Ha nem tettük meg akkor, akkor kényszerülve lettünk arra, hogy mindezeket a sokkal sürgősebb problémákat az utolsó évtizedben se oldjuk meg. Egyedül az egyetemek terén pótoltuk a mulasztásokat, mert ennél azután sürgősebb feladatunk igazán nem volt.

A birtokviszonyok átalakítása, az igazságosabb jövedelem- és vagyonmegosztás megvalósítása szükséges, különben az összetartó erők nem tudják ellensúlyozni a feszítőerőket. Olyan szükséges volt az egyetemek és kollégiumok alkotása is?

A 337 egyetemi tanár és a sok magántanár művelti a tudományt. Ha azonban a tudományos nézőpontból termékenyeket elválasztanánk a meddőktől

még az írótanárokat is a kommentálóktól, szerkesztőktől, akkor kiderülne, hogy csekély hányad tudományos munkásságáért tartjuk fenn ezt a létszámot. A tudósoknak pedig nem kell okvetlenül egyetemi tanároknak lenniök, azoknak biztosíthat a nemzet másképp is érvényesülést, munkateret: a magyar közegészségügy és egyetemi ügy egyik nagymestere, Markusovszky, a politika és állambölcselet terén egy időben vezetőszerpet játszott Schwarz Gyula, vagy a magyar történetírás egyik legtiszteltebb és pedagógiailag is értékes művelője, Tagányi Károly, sohasem ültek egyetemi katedrán.

Az ügyvédek és orvosok már karrierérdekből is foglalkoznak azzal a tüneménnyel, amelyet nagyon sokan már évekkel ezelőtt előreláttunk. A hat egyetem és a főiskolák oly számban ontják a diplomás embereket, hogy ezek felvételére csonka országunk merőben képtelen. A szellemi proletariátus évről-évre aggasztóan nő; most még nem ingott meg, de esetleg a közeljövőben rabjává válhatik bármilyen szélsőséges áramlatnak és addig is mélyíti az öregek és fiatalok között – részben az előbbieket hibájából – amúgyis meglévő szakadékot.

Most azután kultúrpolitikánk vezetői egyes pályák túlszűfoltóságán azzal akarnak segíteni, hogy mesterséges numerus clausust emelnek és fel akarják emelni az egyetemi, illetőleg a főiskolai előkészület időtartamát, ami ismét csak burkolt vagyoni cenzust jelent vagy a koplalásra képebb gyomornak adott előnyt. Azt jóformán senki sem firtatja, hogy miként használják fel az egyetemi és főiskolai éveket. A négyhónapos vakációk, a bejelentés nélkül meg nem tartott órák, a kveszturák által előidézett mesterséges torlódások és az általuk tanúsított rosszindulatú nehézségek az egyetemi évek jó kihasználása helyett a lógásra,

felületességre nevelik az ifjúságot, amely megfelelő
 okonómiával a mainál rövidebb tanidő alatt nagyobb
 eredményt érhetne el.

Nagyon helyes az, hogy magára utalt kis nemze-
 tünknek minél több fia és leánya ismerkedjék meg a
 iaay nemzetek életével és szerezen külföldön lehető-
 leg személyes kapcsolatokat. A legnagyobb örömmel
 üdvözlém, ha erre a célra a magyar állam minél
 több ösztöndíjat adna és ezeket az ösztöndíjasokat el-
 küldené azokba a külföldi művelődési központokba,
 amelyekre nekik, mint specialistáknak szükségük van.
 Nagyon ügyelnék azonban arra, hogy lehetőleg min-
 denüvé kerüljön magyar ösztöndíjas, de sehova sem
 sok és úgy helyezném el őket, hogy tanulmányi ide-
 jük alatt magyar szót ne is halljanak.

E helyett néhány helyen óriási palotákat emel-
 tünk, ahova összetömörítjük a magyar ösztöndíjaso-
 kat, akik ily módon természetesen a befogadó nemzet
 problémáival, életével egyáltalán nem ismerkednek
 meg és személyes összeköttetéseket is a legkritább
 esetben szereznek. Néhány helyen van kollégium, a
 többi nagyon sok művelődési központban hazánkról
 talán nem is tudnak és a fiatal szaktudós nem oda
 mehet, ahova hajlamai és tanulmányai nézőpontjából
 mennie kellene, hanem oda, ahol hely van.

Általában kultúrpolitikánkat felette jellemzi az
 épületemelési hajlam. Az egyik legszellemesebb és a
 magyar arisztokráciából származó író: Szikra, «Fel-
 felé züllők» c. megkapó regényében igen találóan mutat
 rá arra, hogy az építkezési vágy minden magyar úrban
 magasabb életkorban fellángol, rendszerint akkor,
 amikor életerő egyéb megnyilvánulásai csökkennek.

Ez az építkezési túltengés – hogy a középiskolákat
 egyelőre kihagyjuk – legjobban a polgári iskoláknál
 és elemi iskoláknál nyilvánul meg. Ha az ember az

országban annyi helyen fordul meg, mint ahogy lettem az utolsó években én, első pillanatra örömmel látja gyönyörű polgári iskolai palotákat, ha azonban érdeklődik a helybelieknél a polgári iskola látogatottsága felől, többnyire egészen szomorú adatokat kap. Mén a legjobb eset az, ha a polgári iskola épületét, hogy parlagon ne heverjen, az iskolánkívüli népművelés és leveleoktatás céljaira használják fel, esetleg a társaskörök összejöveteleinek engedik át.

Gyönyörű elgondolás az Alföldnek elemi iskolákkal behálózása és a kultúrának az eddig elhanyagolt tanyá vidékre való kivitele. Az életben azonban valahogy ez a gondolat sebet kapott és a megvalósítás sántikál. A szép magyaros vagy éppen székelyes (ami talán nem is egészen illik az Alföldre) háztípusú iskolák látogatottsága is igen problematikus. Az iskolalátogatás tudvalevőleg út- és csizmakérdés elsősorban; amíg ezek a tényezők hiányoznak, nem sokat várhatunk. Ezen a képen a mulasztási naplók kedvező adatai sem sokat változtatnak, mert a jószívű, a viszonyokkal ismerős tanító és hatóság éppúgy szemet huny egyes dolgokon, mint ahogy pl. szemet kell hunyia egyes jelenségeken a hatósági orvosnak is. Talán épületek nélkül, nagy fényképezések nélkül, vándortanítókkal olcsóbban és jobban lehetett volna megoldani a tanyai beiskolázás kérdését.

Mindnyájan egyetértünk abban, hogy az iskolának egészségesnek és tetszetősnek kell lennie nemcsak azért, mert a közegészségügyi nézőpontból legveszedelmesebb korban lévő gyermekeket órákra fogadja be, hanem azért is, hogy a gyermekek ott tanulják meg a csínt, a tisztaságot és azt igyekezzenek otthonukba is átplántálni. A tisztaság és csín azonban nem minden esetben jelent új épületet. Nem kultúrpolitika és különösen nem kultúrpolitika népszerűsítése az, ha az

iskolafenntartói jogokat többnyire nem gyakorló, csupán terheket viselő községeket, a községháztartási nehézségekre és gazdasági válságra, nehézségekre tekintet nélkül a költséges, sőt fényűző iskolaépületek emelésébe kényszerítjük.

Ez t. i. a magyar tanügyi igazgatásnak egyik specialitása, amelynek mását sehol a világon nem találtam. Az elemi és középiskolák nagy része, az előbbi kategóriának többsége felekezeti jellegű, azonban nem a felekezetek tartják fenn őket, hanem segély formájában a községek és az állam. Sok olyan felekezeti iskola van, ahol a segély a személyi kiadások 90%-ára megy és az összes dologi kiadások fedezésére. Az állam legalább mint erősebb fél, valószínűleg önként hozza meg ezt az áldozatot és magasabb nézőpontból nagylelkű; a kultúrpolitika vezetőinek tudniok kell, miért tértek el az 1868-as népiskolai törvény irányától, amely tudvalevőleg a községi elemi iskolát állította homloktérbe. A községek ellenben gyengék és onáallótlanok; rájuk egyszerűen áthárítják azokat a terheket, amelyeknek méretezésébe beleszólásuk sincs. Az állandóan követett gyakorlat szerint a község, ha felekezeti iskolát segélyezett, a segélyt háztartási válsága esetében sem vonhatja meg és az iskolát akkor sem községesítheti, ha a kiadások túlnyomó részét fedezi és ezzel megtakarítást, pl. a községben levő több iskola összevonását érheti el.

Magam is katolikus vagyok és az egyházak tanítási szabadságának törhetetlen híve. Természetesnek azonban azt tartom – és titokban valamennyi gondolkozó ember, – hogy az egyházaknak saját híveik áldozatkészségéből kell intézményeiket fenntartaniuk és nem a közhatalmi jellegű közületek terhére.

Arról már megemlékeztem, hogy elemi iskolai oktatásunk a legújabb időkig céljátévesztett, egyedül a

városi gyermek igényeinek annyira-amennyire megfelelő ismeretközlés volt és arra is mutattam, hogy ezen a téren határozol!, javulás észlelhető. Nincs azonban megfelelő gondoskodás arról, hogy az elemi iskolát végzetteknek továbbképzése, a szakismeretek szerzése és a jellemképző nevelés teljesen megfelelő módon menjen végbe.

Ha a szakoktatást szemügyre vesszük, első sorban azt kell meglátnunk, hogy annak jóformán annyi gazdája van, ahány miniszter ül a kabinetben. Ilyen körülmények között egységes elvek érvényesítéséről és egységes munkaprogramról alig lehet beszélni. A mezőgazdasági szakoktatás terén pl. egymással versenyez a közoktatásügyi miniszter és a földművelésügyi miniszter. Az előbbinek erre a célra kisebb hitele van, mégis több iskolát, több tanulóval tart fenn. Ez azonban nem jelenti azt, mintha a földművelésügyi tárcában a szakoktatást túlságosan bőkezűen látnák el és különösen azt, hogy az alsófokú gazdasági szakiskolákra számba vehető összeg jutna. A földművelésügyi tárca költségvetésében nagyon is visszatükröződik, hogy egyedül régi termeléspolitikai és nagyobb birtoktesteknek kedvező nézőpontok vannak még túlsúlyban. Míg Csehország pl. büszkélkedik rengeteg alsó- és középfokú mezőgazdasági szakiskolájával, addig a magyar mezőgazdasági szakoktatásról szóló vaskos és még az egyes iskolák fegyelmi szabályzatát is közlő könyv nem tudja elfeledtetni azt, hogy az állítólag agrárjellegű Magyarország mily szegényesen van velük ellátva. Nincs számbavehető mennyiségben, téli, bennlakással egybekötött mezőgazdasági tanfolyamunk, holott ez az az iskolatípus, amely a legjobban megfelel a magyar földművesnek és legalkalmasabb az általános ismeretek közlésére és a művelődési vágy felébresztésére is.

Az annyira kiváló leventeintézmény és az ifjúsági esületek dicséretreméltó működése ez L a hiányt annál kevésbé pótolhatja, mert a nőkre vonatkozólag nem vagy alig terjed ki. A kötelező mindennapos elemi iskola utáni időkből a leánygyermekkel való foglalkozási törvényes kötelesség jóformán papirosan marad.

Nem a mai viszonyok között még meg nem valósítható nyolcosztályos elemi iskola koraszülött tervén, hanem a gyakorlati irányú hatosztályos elemi iskolán és főleg az elemi iskolából kikerülő ifjúság továbbképzésén fordul meg a magyar népművelés sorsa.

Bármennyire elismerjük is a tudósok munkájának értékét és a tudósképzés fontosságát, bármennyire hangsúlyozzuk is a legtágabb értelemben vett szellemi foglalkozásuk általános műveltségének szükségét, a nemzeti műveltségi ideál a tömegek magas színvonalában, a tömegek egyedeinek tanulási, önképzési vágyában és a lehető legtökéletesebb szakismeretek megszerzésének nemcsak megszerzési lehetőségében, hanem valóságában is kell látnunk. Csak ebben állhat Széchenyi programjának: a kiművelt emberfők sokaságának megvalósítása. Ezért a legkomolyabb áldozat sem sok, egyebekért áldoznunk csak akkor szabad, ha az áldozatok a gazdasági egyensúlyt nem borítják fel, komoly megterhelést nem jelentenek.

Ez a tétel már egymagában is jelenlegi közép- és felső-iskolapolitikánk elítélését jelenti.

Ha túlsók egyetemünk és főiskolánk van és szükségleteinkhez mérten túl magas azok hallgatói létszáma, akkor ez még fokozott mérvben áll a középiskolákra. Az utolsó tíz évben is derűre-borúra alkottunk középiskolákat, az új felosztás szerint többnyire reál gimnáziumokat, de alakult a magyar ugaron klasszikus gimnázium is olyan környezetben, ahol a klasszicitás üveg-házi virágának – mégha bimbója ki is tudna fejlődni

– a homokon, a meleg alföldi szélben el kell sorvadni. Hogy csak az új középiskolák közül csak egyeseket említsek fel, Miskolc és Eger között Mezőkövesden Gyöngyös és Jászberény között Jászapátin vagy középiskolákkal elég sűrűn behálózott Dunántúlon Dombóváron igazán nem volt szükség középiskolára, sokkal okosabb lett volna az első helyen – ahol válsággal küzdő, de megmenthető háziipar van – ipari iskolát, az utolsó két helyen földműves szakiskolát szerveznünk és ezzel is utat törnünk az új művelési ágak, az új mezőgazdasági rendszer térfoglalására.

Az illető községek és vidékek hiúsága azonban minden áron középiskolát akart, ahol a csaknem kizárólag földműves- és iparosrétegből kikerült tanulók nem azt tanulják meg, amire az életben szükségük van, amivel boldogulhatnak, hanem majmolhatják az urakat, latint és görögöt, esetleg franciát tanulva és a bolygók keringési ideinek négyzeteivel vesződvé. Amint minden fejlődöttebb község gimnáziumot akar, éppúgy minden alsóbb osztályhoz tartozó szülőnek az a vágya, hogy fiát odaküldje. A felsőbb osztálybeli szülők pedig eo ipso nem akarnak hallani arról, hogy gyermekük ne középiskolát végezzen. Ezt a törekvést előmozdítja a hivatalos helyről most is hangoztatott elv, hogy a középiskola feladata az általános műveltség nyújtása, amiből igen könnyű azután némi rabulisztikával azt a következtetést vonnunk, hogy aki tehát nem végzett középiskolát, nem is rendelkezhetik általános műveltséggel. Hiába látunk már csonka hazánkban is tömegesen olyan autodidaktákat, akik elsőrangú szakemberek és e mellett a jó modort nagy életismerettel és olvasottsággal párosítják, az egyévi önkéntességgel a múltban is összefüggésben levő középiskolai végzettség jóformán elkerülhetetlen feltétel ahhoz, hogy valakivel szóbaálljunk.

Így azután a középiskolák hemzsegnék a közepes és gyenge tanulóktól; a tantestületek pedig nem mernek magasabb követelményekkel előállni, mert az úriemberek tehetségtelen fiait és leányait tömegesen megbuktatni a különösen vidéken oly erősen érvényesülő osztályazonosság miatt nem szabad, a nem úriemberek gyermekeivel szemben pedig ilyen körülmények között nem lehet szigorúbb mértéket felállítaniuk; ez nemcsak a tanárok jóformán kivétel nélkül érvényesülő igazságérzetébe ütköznék, hanem a nyilvánosság előtt kellemtelen következményekkel is járhatna esetleg. A sok tízezer diákból csekély hányad az, aki szellemi foglalkozásra való, akiben a vezetésre való hajlam kifejlődhetik, aki legalább diákkorának utolsó éveiben elárul hajlamot az önképzésre, a fejlődésre, önmagának is vet fel problémákat. A túlnyomó többség megelégszik a tananyag olyan-amilyen elsajátításával, legfeljebb abban van különbség, hogy a szorgalmasabb, iparkodóbb vagy eszesebb, több vagy kevesebb fáradsággal a tananyag elsajátítására törekszik vagy csak odáig jut el, hogy a bukástól menekül és «felsőbb osztályba fellephet». A középiskolások és középiskolát végzettek óriási többségénél azt a hírhedt általános műveltséget hiába keressük és merőben képteleneknek bizonyulnak a normális egyetemi, hivatali, szabad pályán szükséges követelményeknek való megfelelésre. Minthogy azonban sokan vannak, ők a többség és soknak közülük előkelő pártfogója is van, tehát nyomják le az egyetemi, hivatali vagy szabad pályán szükséges színvonalat: nem ők alkalmazkodnak, hanem a közérdek rovására az életnek kell hozzájuk alkalmazkodnia.

Igen előkelő kultúrpolitikussal beszélgettem egyszer erről a kérdéstről és ő egyenesen a keresztény középosztály védelmi berendezésének minősítette a sok fő- és középiskolát, mert ezekben mégis csak túlnyomóan

a középosztály roncsainak új nemzedéke helyezkedik el s így a szellemi pályák utánpótlása kezében marad Felvetette azt a kérdést, hogy mi történjék magasállású tisztviselők gyermekeivel, ha nincs elegendő közép, és főiskola; ezek mégsem mehetnek munkásoknak kézműiparosoknak, kereskedősegédeknek.

Ennek a nagyon magasállású kultúrpolitikusnak csak a mai társadalom előítéletei és kinövésői nézőpontjából van igaza és az általa tudatosan alkalmazott módszer egyáltalán nem szolgálja az általa megvalósítani szándékolt célt: a keresztény középosztály védelmét. Tehetségtelen diákoknak középiskolában tartása csak azzal a következménnyel jár, hogy a középiskolát elrontjuk, az illetőkkel a szellemi proletariátust növeljük és a tehetséges, a tudományos élet továbbfejlesztésére szükséges elemek elhelyezkedését megnehezítjük. A középiskolára ugyanaz áll, ami az egyetemekre és a főiskolákra. Nem azzal segítünk a keresztény középosztályon, ha Tisza Kálmán hibájára még ráduplázunk; Tisza Kálmán legalább még állást tudott adni a különben részben elhulló, de többségében ezen mankó nyújtása nélkül valószínűleg a gyakorlati pályákon egész jól elhelyezkedő középosztálynak; a mi korunk már csak érettségi bizonyítványt vagy esetleg diplomát tud adni annak is, aki ehhez keservesen jut hozzá és akinek számára a tudás minimumának formai elismerése egyáltalán nem jelenti a tudás erejét és örömét.

Nem látok továbbá semmi nehézséget abban sem, hogy annak a bizonyos emlegetett magasállású tisztviselőnek tehetségtelen, de különben talán derék fia szakiskolát végezzen és mint műiparos vagy kereskedősegéd keresse meg becsületesen kenyerét, szellemi foglalkozásra alkalmatlan leánya öröklött izlését kalaposüzletben vagy női szabóműhelyben érvényesítse. Külön-

beii is a tehetség igen relatív valami: lehet valakinek igen kevés érzéke az aorisztoszok vagy akár a koordináták iránt és azért lehet kiváló üzleti talentum és meglehet benne a kezdeti vagy későbbi években a képesség az élet egyetemének megértésére, élvezésére és mások tudományos eredményeinek feldolgozására is. Az angol és német üzletemberek között ez a típus az uralkodó. Akkor tehát, amikor osztálytagosulásra való tekintet nélkül a középiskolák gyengébb tanulóit a gyakorlati pályákra küldeném, el kívánom érni azt, hogy a nekik való, saját tehetségeiknek megfelelő életpályákon helyezkedjenek el, azokon váljanak egész emberekké, a szellemi foglalkozásúakkal teljesen egyenértékű társadalmi tényezőkké.

A középiskolának különösen felsőbb osztályaiban nincs másnak helye, mint aki legalább a mai általános jó eredményt eléri. Bármennyire tudjuk is azt, hogy az egyéni hajlam milyen döntő és vannak tárgyak, amelyek iránt egyik vagy másik tanuló előszeretettel vagy ellenérzéssel viseltetik, – hiszen pl. magam is elég rossz matematikus voltam – a középiskolástól megkívánható szellemi színvonal és szorgalom mellett, a mai mértéket véve, abból az egy-két neki meg nem felelő tárgyból is szerezhet legalább elégséges osztályzatot, de jót is. Ha pedig ez egyáltalában nem megy, menjen más pályára, szabad idejében azon is áldozhat azon tárgyaknak, amelyekkel szívesen foglalkozott középiskolás korában.

Helyes felismerése kultúrpolitikánknak az, – és ez is a középiskolák növendékeinek kíméletlen megrostálása és a középiskolák nagy részének szakiskolává átszervezése mellett szól – hogy a művelődésnek, jellemképzésnek és ismeretek szerzésének az iskola nem egyedüli és talán nem is legfontosabb szerve.

Ez vezetett az iskolán kívüli népművelés, helyesen szabadoktatás gondolatára, amelyben egyúttal nagy emberi érték, demokratikus igazság van: a művelődésre hajlamos és képes egyénnek akkor is segítséget kell adnunk ezen törekvéseinek megvalósítására, ha körülményei gyermek- vagy ifjúkorában a magasabb műveltség megszerzésének lehetőségétől elzárták.

Minden dicséretet megérdemelnek azok, akik az első évek tapogatózásai, itt-ott kevesebb sikerrel járó kísérletei után most a rendszert mindjobban kialakítják és a vidéken sok tekintetben most is meglévő közömbösség jegét megtörik. A szabadoktatásnál azonban nézetem szerint nagyon ügyelnünk kellene arra, hogy az ne csak primitív általános és bizonyos szakismereteket adjon könnyen hozzáférhető módon, hanem a vidéken is hozzájuttassa a kiváló egyedeket legalább is a mai középiskolai vagy középfokú szakiskolai ismeretekhez. Ehhez természetesen áldozatok kellene, a mezőgazdasági népelem számára főleg a bentlakással kapcsolatos, már említett téli gazdasági tanfolyamok, amelyekben több éven át jut az ifjú ugyanarra a szellemi színvonalra, mint a városi középiskolát végzett társa, de nem veszítené el a kapcsolatot a földdel, élethivatásával, sőt annak jó betöltésére is képesebbé válnék.

Természetes, hogy mindennek előfeltétele, hogy a szakoktatás és a szabadoktatás ne egymással versenyző külön kormányhatóságok kezében legyen, hanem az iskolákat és a nevelést egyetlen céltudatos, egy helyről vezetett akcióvá egyesítsük.

Hogy ennek melyik kormányhatóságnak kell lennie, azt mindjárt megállapíthatjuk, ha pl. a népkönyvtárak ügyét vesszük vizsgálat alá.

A közoktatásügyi kormányzat – amelynek ja vára ezen jelen soraim alapján sem látszom elfogultnak –

a legnagyobb gonddal állította össze a népkönyvtárak anyagát és a népkönyvtárakkal éppúgy előre megállapított tervek szerint hálózta be az országot mint ahogy előre megállapított – bárha az elmondottak szerint talán a szükségleteket meghaladó mérvben és bizonyos mellékkörülmények figyelmen kívül hagyásával kezdődött az elemi iskolai hálózat sűrítése is. Ezzel szemben a földművelésügyi kormányzat – amelytől a jóindulatot és ügyszeretetet nem lehet elvitatni – népkönyvtárait megtömte olyan könyvekkel, amelyek magukban véve becsesek ugyan, azonban még az akadémiát végzett gazdák jórésze nézve is élvezhetetlenek, a népkönyvtárak közönsége számára pedig holt terhet jelentenek. Kitűnő, költséges vagy ajánlott szakmunkákból vesznek bizonyos számút, hogy azok megjelenését biztosítsák vagy elősegítsék. Az eredmény azután az, – amint erről nagyon sok helyen személyesen győződtem meg – hogy a szép magyaros motívumú szekrényekben elhelyezett népkönyvtárt csak legritkább esetben nyitják ki és akkor is a néhány szépirodalmi munka iránt van kereslet. E mellett a földművelésügyi kormányzat a népkönyvtárakat merőben ötletszerűen adományozza a közönség számára jóformán érthetetlen nézőpontok szerint; egészen kis falukba is elhelyez, nagy és élénk gazdálkodású községekbe nem, viszont sok olyan helyre is, ahol a közoktatásügyi kormányzat által adományozott népkönyvtár már van. Ugyanez különben az eset a szakiskolákkal is; tudok olyan eseteket, ahol kitűnően működő, a kultuszminiszter alatt álló szakiskola van és a földművelésügyi kormányzat mégis oda tette saját szakiskoláját is, nem pedig olyan községbe, ahol szakiskolával egyáltalán el nem látott vidék szükségleteit lehetett volna kielégíteni.

Csonka lenne a szellemi élet válságáról adott kép,

ha nem emlékezném meg a tudomány, az irodalom, a művészet terén uralkodó állapotokról.

Bizonyos meg nem érdemelt ellenszenvet váltott ki előző könyvemnek az a megállapítása, hogy tudományos testületeink egyrésze elszakadt a közélettől kikerült az érdeklődés gócpontjából. Ezt nem kárörömmel állapítottam meg és állapítom meg most is hanem fájdalommal, mert azt szeretném, ha pl. a Magyar Tudományos Akadémia valóban ne tíz-tizenkét ember előtt üléseznék, hanem a művelt emberek tömege előtt és éppen olyan mértékben irányíthatná azok gondolkozását és érdeklődését, mint a harmincasnegyvenes években. Bármily tisztelettel legyek azonban az Akadémia és néhány más testület tudósai, beérkezett írói iránt, azt kell megállapítanom, hogy nagyon találó rájuk a Daudet «Halhatatlanjában adott leírás. Nem mondhatom, hogy az újabb nemzedékek igazi tudósai közül is nagyon sok nem érte volna el az akadémiai pálmákat, a tudományos és irodalmi világban bosszulja meg azonban legjobban magát a nemcsak reprezentálni és irányítani, hanem még mindenáron érvényesülni és mindent lekaszálni vágyó öregek kíméletlen önzése, akik azután – amint erre már utaltam – a középszerűségeket, a száraz adathalmazokat és lélektelen részletmunkásokat favorizálják, amint ezt pl. igen szemléltetően állítja elénk Hóman a Magyar Történetírás Fejlődésében. Az Akadémia s a többi tudományos egyesület csak kivételesen és kívülről jövő biztatásra foglalkozik a magyar élet válságával és állítja szellemi értékeit a megoldás szolgálatába. Ha a pályadíjak tételeit, az előadások címét figyelemmel kísérjük, néhány kivételtől eltekintve, azt hihetjük, hogy valami upsala-i vagy göttingai tudós társaságról van szó.

Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk

szellemi élet már említett kettéhasadásán és a fiatalabbaknak veszedelmes területekre elkalandozásán, pedig egységre és összefogásra annál inkább szükség van mert az amerikanizálódás mind gyorsabb és Keyserling soförtípusú embere mind gyakoribb; szükség lenne tehát, hogy a régi hagyományok és értékek és új tehetségekkel és eredményekkel nemes ötvözetben kalapálódjanak össze és minden téren fenntartsák a magasabbra törekvést. Ha ez nem következik be, nagyon hamar megláthatjuk azt, hogy az amúgy is mindannyiunkat mindjobban igénybevevő mozi és a hírlapirodalom foglalja el egészen szellemi életünket, a könyv, az elmélyedés egészen háttérbe szorul, a máris óriási hatást gyakorló rádió pedig művelő szerepéről lemondva, éppen úgy tiszta mulattatóvá válik, mint a vígjáték- és operettexportcégek egyedáruságává váló színpad.

Lehet, hogy az élet mélységeit kikerülő, napi munkájának elvégzése után csupán szórakozni vágyó embertípus boldogabb lenne; az azonban egész bizonyos, hogy ez az emberi típus az általános emberi és különleges magyar értékeknek sokkal kevésbé hivatott letéteményese és az ő sáfárkodása mellett elkallódnék nagyon sok olyan érték, amely az emberiség legkiválóbbjainak agyából és szívéből, a legjobb magyarok véréből és veritékéből állott elő. Elérkezett tehát az utolsó óra ahhoz, hogy irodalomban, művészetben a merev akadémizmustól, tudományban az ortodox dogmatizmustól eltérjünk és elérjük ismét azt, hogy az átlag művelt ember – ha már nem vehet képeket – legalább nézhessen, olyan zenét hallhasson, amelyben gyönyörködik, olyan irodalmat kapjon, amely kielégíti és emeli, olyan tudományt, amelyet megért és amely fejlődését elősegíti.

Minthogy azonban ígéretemhez képest minden kér-

désre vonatkozólag konkrét javaslatokat is kell tennem, nem elégedhetem meg azzal, hogy itten méj honfibanatba merüljek és olvasóimat még abban a tekintetben is bizonytalanságban hagyjam, milyen eszközöket tartok megfelelőeknek a szellemi válság enyhítésére.

Amikor erre vonatkozó nézetemet előadom, éppen úgy számolnom kell bizonyos adott helyzetekkel, mint ahogy erre bárki más is helyemben kötelezve lenne. Bármilyen kapkodó, látszólagos és valóságos ellentmondásokat tartalmazó, kiindulópontját megtagadó, majd ahhoz visszatérő volt is az utolsó évtized kultúrpolitikája, mégis volt és van, amelynek terhei és épületei nem tagadhatók le.

Nem tehetjük tehát azt, amit leghelyesebbnek tartok, csupán azt, ami lehetséges.

Az iskolai kérdést illetőleg első feladat legyen az egész iskolai és iskolán kívüli oktatási ügynek összpontosítása; az iskola és oktatás pedagógiai kérdés, amelynek szervesen és egységes nézőpontok szerint kell beilleszkednie a nemzeti művelődésbe.

Az elemi iskolákat illetőleg, a legegésőbb szükségletektől eltekintve, tartózkodni kell új iskolák létesítésétől, nem azért, mintha nem lennének hasznosak, hanem azért, mert a prius vivere meg nem cáfolható életigazság. Ott is, ahol új iskolákat építünk, – és ez nemcsak a közép- és főiskolákra, hanem valamennyi középületre szól – minden fényűzés mellőzendő, ne dekoratív hatásokra, hanem csak a célszerűségre és olcsó kivitelre törekedjünk. Hadd legyenek ezek az épületek az utókor előtt bizonyítékai annak, hogy a trianoni magyarság milyen nyomorba süllyedt, de akkor is fenntartotta az állami élet folytonosságát.

Főleg a népiskolák nézőpontjából gyakorlati, de valamennyi iskolatípusra áll, hogy a község és állam

nem községi és nem állami iskola létesítéséhez és fenntartásához – a dologi kiadásokat is ideértve – legfeljebb húsz százalékkal járulhasson hozzá. Azok az eleemi iskolák, ahol a községi hozzájárulás 50%-nál több, azonnal községesítendők; a felekezeti iskolák összevonandók, így legalább egyik felekezet sem sérelmezheti a takarékoságot.

Az alföldi, különösen tanyai iskolákat felül kell vizsgálni; mindazokon a helyeken, ahol a téli iskola látogatás gyenge, az iskola, mint olyan, megszüntendő és a tanszemélyzet, mint vándortanító terjeszti az alapismereteket. Vizsgára vagy a tavaszi olvadás után egy összefoglaló kurzusra össze lehet gyűjteni a gyermekeket. A tanyai iskolák sokkal szebb hivatást teljesíthetnek, mint egészségügyi és kultúrközpontok, az iskolaépület nagysága szerint orvossal vagy csak védőnővel és bábával. A tanítónők védőnővé könnyen átképezhetek. Az iskolaépületek egyrésze felhasználható kis létszámú, a hallgatókkal egyénekenkénti foglalkozást lehetővé tevő téli gazdasági tanfolyam céljaira.

A középiskoláknak – különösen a vidékieknek – legalább egyharmadát át kell alakítani közép fokú szakiskolává. A középiskola negyedik osztályából ne léphessen feljebb csak az, akinek legalább is általános jó osztályzata van. Tizennégy éves koráig az ifjú kialakul. Az a néhány egyén, akinek intellektusa később nyílik meg, gyakorlati pályán is megtalálja a szellemi fejlődés lehetőségeit. A közép fokú szakiskolák – lehetőleg sok internátussal egybekötve – egyszerű életmódra neveljenek, gyakorlati irányúak legyenek és e mellett adják meg, ami most a középiskolának lenne feladata: az általános műveltséget és művelődési hajlamot. A középiskola maradjon kizárólag egyetemekre és főiskolákra előkészítő tanfolyam.

Két egyetem feltétlenül elég. A szegedit és a pécsit meg kell szüntetni, azonban mint a megmaradó budapesti és debreceni egyetem részeit a felső oktatás számára hasznosítani. A klinikák és intézetek pl. gyönyörűen teljesíthetik hivatásukat akkor is, ha nincs helyben orvosi kar; úgy a vezetők tudományos munkálkodását, mint a kis létszámmal való beható foglalkozást úgyis lehetővé teszi.

Megfontolás tárgyává tehetjük azt, ne fogadjuk-e el a francia rendszert és ne legyen-e egyetlen egyetem különböző helyeken levő különálló vagy ugyanabban a városban egymást kiegészítő több karral. Tisztviselőből, ügyvédből és bíróból nagyobb utánpótlásra van szükség, mint pl. orvosból vagy tanárból. Nincs tehát akadálya annak, hogy az egyetlen egyetemnek jog- és államtudományi (nézetem szerint külön jog- és külön államtudományi) fakultása legyen Szegeden is, Debrecenben is. Viszont ezen rendszer mellett sem világnézeti tanszékekre, sem olyan karokra nem költünk, amelyekben a hallgatók száma ide s tova meghaladja a tanszemélyzetet. A közgazdasági kar vagy az összességet magábanfoglaló egyetlen egyetembe vagy többosztályú külön karként a budapesti egyetembe olvasztandó be.

A szabadoktatás, az említett téli internátusok figyelembevételével, akként fejlesztendő ki, hogy annak keretében a középiskolai tananyag elsajátítható legyen és legfelsőbb tagozatú szabadoktatás révén is egyetemre, de legalább főiskolára bebocsáttatást kapjon az a néhány egyén, aki élethivatásának gyakorlása mellett töri át magát a kereteken.

A jogakadémiákat meg kell szüntetni. A teológiai akadémiákat össze kell vonni a színvonal emelésére és a tanerők, valamint ellátás gazdaságosságának biztosítására. A keszthelyi, kevésbé látogatott mezőgazda-

vágó iskola megszüntethető. Azokat a főiskolákat, amelyek csak címükben és nem tudományos értékükben azok, vissza kell sülyeszteni a szakiskolák közé. A zenei kultúra sikerült elterjesztésének példájára át kell szervezni a képzőművészeti oktatást és annak gyoldalúságát megszüntetni. Nem kívánok dilettantizmust, azonban igen indokolt lenne a közép- és felsőbbfokú szakiskolákban – különösen a leányoknál – alaposabb és behatóbb művészi oktatás és mindazokban az alkotóerő kifejlesztése, akikben ennek a csirája megvan.

Egységes nemzeti művészeti irány, amelybe a szélsőségek kivételével minden beolvastandó. Hogy ez nem lehetetlen, azt mutatja a németalföldi festészet és az orosz zene.

Nehezebb dió a tudományos és irodalmi élet újjászervezése, mert a túlzott beavatkozás a művészi szabadságnak és teremtő erőnek rovására mehet. Attól az Akadémiától azonban, amelyet az egyesek áldozatkészsége hívott életre és legutóbb is két nagy örökséget kapott, attól a Kisfaludy-Társaságtól, amely maga is annakidején mint irodalmi forradalmat jelentő fiatal írók egyesülete alakult meg, el lehetne várni, hogy öreg vezetőiket megfelelő tiszteletadás mellett az aktív vezetéstől felmentsék, önmagukat az ifjabb nemzedék és új irányok értékes egyedeivel kiegészítsék és az olimpusi magasság és gőg álláspontját feladva, végre a magyar fájdalom és magyar vergődés problémáiba bocsátkozzanak be akként, hogy az egyetemes emberi színvonal és nemes hagyományok megőrzéséről is gondoskodjanak.

Minthogy pedig talán a kultúrpolitikában áll leginkább az angol *men not measures* elve, nézetem szerint gondoskodnunk kell arról, hogy mindenüvé megfelelő emberek kerüljenek. Sokan közülök már ott vannak,

csak arra van szükség, hogy bátorítsuk, megerősítsük őket és a közös munkába bekapcsoljuk; sok fontos szerepkört azonban különben igen derék, de nem éppen annak a szerepnek eljátszására hivatott faktorok látnak el. Ezeknél a személycsere – ha még oly fájdalmas is – elkerülhetetlen. A szerepcsere nem jár szükségképpen az illetők sérelmével, még azzal sem, hogy a szellemi élet válságának enyhítésére, a nemzeti kultúrpolitika megvalósítására ne vegyük őket igénybe. Szerepcseréről van szó és nem szerepfosztásról, amibe mindazoknak be kell nyugodniuk és bele is nyugodniuk, akiknek a nemzet java fontosabb, mint egyéni érdekük, többnyire csak kényelmük vagy megszokottságuk.

Szellemi életünk válságának megszüntetésére csak a kultúrpolitika ilyen átszervezése alkalmas: a tömegkultúrának a homloktérbe helyezése az egyéni kultúrával, széplelkű dilettantizmussal szemben. Az anyagiakban ezzel csak megtakarítást érünk el, mert költséges intézetek, intézmények helyett olcsóbbakat szerveznénk, a meglévő épületeket jobban és gazdaságosabban használnók fel és a felesleges fényűzést a kultúrpolitikából kiküszöböljük. A debreceni kollégium puritán egyszerűségében is a magyar művelődés elévülhetetlen érdemeit szerezték meg egyesek és tömegek; a kultúrpolitika megvalósításához nem szükséges tehát feltétlenül a színes mozaikkövezet.

VI. Erkölc és vallás.

Az öregebb korosztályok tagjai, akiket találóan nevezett Horatius: *laudatores temporis acti*-nak, mély szomorúsággal szoktak megemlékezni korunk erkölcsi romlásáról, amelyet mindig szembehelyeznek az ő fiatal koruk erkölcsi tisztaságával.

Ha ezeknek a tiszteletreméltó öreg uraknak és méginkább idősebb hölgyeknek bírálatát elemezzük, akkor rá kell jönnünk elsősorban arra, hogy a bírálat keserűségének igen jelentékeny része az öregedő, élete vége felé közeledő embernek a fiatalsággal és a jövő életlehetőségekkel szemben táplált, többnyire tudatalatti és a legritkább esetben ártó vagy bántó irigységére vezethető vissza.

A mai köz- és magánerkölcs megítélésénél nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt, hogy társadalomgazdasági rendszerünk válságban van és hazugságokkal telített. Anélkül, hogy materialista lennék, nem tagadhatom a gazdasági viszonyok igen erős hatását az erkölcsi rend kialakulására. Nem feledkezhetünk meg továbbá arról sem, hogy nemcsak a gazdasági rendszer inog, hanem megváltozott az a politikai egyensúlyi helyzet is, amely a frankfurti békétől kezdődőleg egy emberöltőn át tartott és megingathatatlanul látszott. Az államok erejének és

nemzetközi helyzetének állandóságába vetett hit nemcsak a jogrendet erősítette, hanem az erkölcsi tájékozódást is megkötötte. Most az állandóság, a megtorló hatalom erejébe vetett hit nemcsak megingott, hanem az államok egy része a legnagyobb nyilvánosság előtt gyengének bizonyult: elvesztette a háborút. Csaknem valamennyi állam hozzá olyan négyéves háborút viselt, amely a legvadabb emberi indulatokat nemcsak nem büntette, hanem szabadjára engedte, sőt erénnyé minősítette és teljes szabadosságot engedett azon egyének embermillióinak, akikre nézve a legnagyobb földi érték: az élet, minden pillanatban veszélyeztetett bizonytalansággá vált. Teljesen érthető lenne tehát, ha a nagy háború után az erkölcsi rend teljesen összeomlott volna és a féktelen önzés korlát nélkül uralkodnék.

Kérdéses azonban, hogy ez így van-e és a mostani nemzedék mineműsége, a háborús élmények és tapasztalatok valóban olyan erkölcstelenné tették-e a világot és abban hazánkat is.

Ha teljesen tárgyilagos akarok lenni, – hogy a nemzedékproblémát ne érintsem és csak a háborús hatással foglalkozzam – nem tagadhatom, hogy a háború erős erkölcsi rombolást végzett és ennek hatásait sok tekintetben még ma is érezzük. A háború befejezése után olyan élvezetvágy szántott végig hazánkon is, hogy azon csak megbotránkoznunk lehetett.

A táncőrület, az addig nem ismert méretű táncmulatságok, a szórakozás, mindenütt ott lenni-vágyás hajlama fogott el jóformán mindenkit; nem törődve a holnappal, ragadtuk meg a máát, elsőrendű szükségleteink ki nem elégítésével költöttünk fényűzésre, mellőzhető dolgokra. Ez messze meghaladta azt a természetes felszabadultsági érzést,

amely a háború végének és közvetlen életveszedelmek megszűnésének tudatából eredt. Ez az élvezetvágy, fény üzési hajlam nemcsak a tisztviselői tisztességet, közéleti becsületet és családi kötelekeket támadta meg, hanem egyik döntőoka volt annak a gazdasági szédelgésnek, tőzsdei hazárdjátéknak, amely csaknem mindenkit hatalmába ejtett.

Mindezt nem tagadom, sőt kiemelem. Még ennek figyelembevételével sem tarthatom azonban korunkat az abszolút vagy akár az idősebb nemzedék meghatározása szerinti erkölcs nézőpontjából rosszabbnak bármely más előző korszaknál, eltekintve azoktól az egészen kivételes korszakoktól, amelyekben a körülmények szerencsés összetalálkozása, megfelelő vezetők és példaadók jelenléte a nemzetet különleges magaslatokra emelte. Ezekről a korszakokról sem szabad azonban elfelejtenünk azt, hogy mi a távol kódén át összehatásaikban látjuk őket; aki pl. a nagy reformkorszakot Deák leveleiből, Széchenyi és Kölcsey naplójából, Wirkner emlékirataiból is ismeri, éppen olyan tisztelettel fog rá tekinteni, de tudni fogja azt, hogy a visszaélések és korrupciók akkor is virágoztak, az emberek akkor sem voltak szentek, hanem esendő és gyenge lények.

Korunkban nem annyira erkölcsi süllyedésről, mint erkölcsi átalakulásról, átmeneti zavarokról beszélhetünk.

Ha fel próbálom állítani a mérleget, akkor azt kell látnom, hogy úgy a tartozik, mint a követel rovaton a múlthoz képest új tételek szerepelnek és a régi tételek némelyike más értékelést kapott. A tartozik-rovaton pl. szomorúan kell megállapítanom egyes államalkotó erények hatóerejének csökkenését.

Nem is vitás, hogy visszafejlődést látunk a megbízhatóság, a kitartás, a munkaszeretet és az önzet-

lenség terén. Azelőtt a legtöbb élethivatásban megvolt a középkorból örökölt hivatási becsületérzés, amely arra kötelezte az egyeseket, hogy feladatukat már a kar hírneve szempontjából is a lehető legjobban oldják meg. Ennek nyomait láthattuk a legmagasabbrendű szellemi és tisztviselői munkát végző egyénektől kezdve a falusi mesteremberig, vagy a szőlőkapásig mindenütt. Ez a kollektív érzés most kevésbé érvényesül; a régi közösség felbomlott és az új közösségek még nem igen tudják tagjaikat annyira fegyelmezni, önmaguk megtagadására bírni. Ugyancsak így vagyunk a kitarással is; a magyar azelőtt sem tartozott azon nemzetek közé, amelyek fiai összeszorított fogakkal, évtizedeken, nemzedékek életén át készítenek elő valamit. Mi inkább a gyors és a hatalmas fellobbanásoknak és a nyomukban járó ellankadásoknak és kiábrándulásoknak emberei vagyunk. Most azonban aggódva állapíthatjuk meg azt, hogy mindenki csak gyors sikerre, érvényesülésre törekszik és azon szellemi és anyagi erőfeszítések iránt, amelyek gyümölcsüket csak a távolabbi jövőben hozhatják meg, kisebb az érzék (nehogy ezt a megállapítási ellenem fordíthassák, kijelentem ismételten, hogy a kultúrpolitikát illetőleg is nem az áldozatokat általában, hanem az áldozatoknak aránytalan súlyosságát és az egésznek kiegyensúlyozatlanságát, ötletszerűségét kifogásoltam). A háború és forradalom utáni évek tapasztalatai erősen csökkentették úgy a munkaszeretetet, mint a takarékoságot; a takarékos és munkás emberek tömege járt rosszul és a pazarló, könnyelmű, munkakerülő, minden kockázatot vállaló kalandorok többnyire sikert arattak. Ritkasággá vált az önzetlen egyén, aki eszméért, közjóért, saját érdekét tudatosan is háttérbe szorítja; az ilyen egyének megritkult száma mellett önzetlen társadalmi csoport nincs, mert még azok is, amelyek a

múltban önzetlenek voltak, vagy ilyeneknek látszottak, most kifejlesztették magukban a legridegebb osztály- vagy kari önzést.

Válságba jutott a családi élet is és ez az értékcsökkenés növeli a teherterét.

Ennél a mozzanatnál nem mulaszthatom el azonban azt, hogy eddigi követelmények és a valóság között régebben fennforgott ellentétekre röviden rá ne mutassak. A keresztény egyházak és zsidó hit hirdetői egyaránt a monogám-család feltétlen érvényesülését követelték és több-kevesebb eltéréssel a szülők feltétlen akaratérvényesülésének, a gyermekek, sőt a feleség tényleges alávetettségének alapján állottak. Ugyancsak egyetértett már a múltban is valamennyi hazánkban honos vallás abban is, hogy a házasságon kívüli nemi érintkezést elítélte és azt többnyire nemcsak erkölcsi fogyatkozássá, hanem vallásos értelemben vett bűnné minősítette. Többé-kevésbé ezekhez a vallás-erkölcsi értékelésekhez idomult a jogrend is.

Ezzel szemben a valóságos helyzet úgy alakult ki, hogy a monogám-házasság hova-tovább ideállá, azonban az életben csupán az esetek kisebbségében érvényesülő tényé vált. Ugyancsak általánossá vált a házasságon kívüli nemi érintkezés is; ebben a tekintetben úgy a felső, mint az alsó osztályok nőtagjai is meglehetősen tömegesen eltérnek a normától; a próbaházasság már nemcsak a sváb községekben, de színmagyar községekben is népszokássá vált. Egy darabig a szigorú erkölcsi elveket – az egyház hallgatólagos és a társadalom tevélegesen beleegyezésével – úgy próbáltuk érvényesíteni, hogy külön férfi és külön női morált alkotunk, amely fonákságról oly szépen beszélt annakidején a boldogult Prohászka Ottokár. Ez sem tartott azonban sokáig. Először a legfelsőbb, azután az alsó osztály női vívták ki ebben a tekintetben az egyenjogúsítást,

úgyhogy a katekizmusok szerinti családi életről annyira amennyire csak a pusztuló középosztály roncsaiban lehetett szó.

Ugyancsak megdőlt a feleség és gyermekek alávettségének elve is a gazdasági helyzet és a művelődés változásával. Mihelyt nem voltak többé eltartottak és műveltségben esetleg a családfőt meghaladták, a biblikus patriarchátusnak is vége lett.

A monogram elv bukása és a családfő feltétlen elsőbbségének megszűnte ellenére is a család a társadalomnak egyik legerősebb pillére és az erkölcsi értékeknek egyik legmegbízhatóbb letéteményese maradt. A megszokáson, a vérség irtózatossá válásán felül a kölcsönös szeretet, ragaszkodás, gyengédség, az egymásnak tett és egymástól kapott szolgálatok emléke ott is erős sejté formálták a család tagjait, ahol a családfő poligám hajlamai, a többi családtag nemi szabadossága és önállósulása a régi értelemben vett családi élet kereteire nem adtak módot. Különösen erősen befolyásolta még az ilyen család is a tagjait közösség, tehát a konzervatív életmegoldások érdekében.

Az utolsó tizenöt év viharai, gazdasági nyomorúságai, egymást kergető áramlatai, bizonyos elvek fenn nem tartható voltának az egyszerűbb ember előtt is bebizonyosodása azt eredményezték, hogy a családi élet közössége még ebben a gyengített és átalakult formájában is csökkent.

Erkölcsei ítéletünk serpenyőjét nagyon lenyomja továbbá a mai kor rovására az igényeknek már érintett túltengése. Amint már rámutattam, mindenki többnek akar látszani, mint amennyi, ami már magában véve is lelki hibára vall és lelki bonyodalmat idéz elő; erkölcsi és anyagi vonatkozásokban ennek azután az a következménye, hogy többnyire igyekeznek is az emberek megszerezni a látszathoz szükséges kellékeket. Az pl., hogy

lakásra valamennyi társadalmi osztály az elméleti megállapításokhoz és külföldi példákhoz viszonyítva túlsókat költ, nem fényűzési vágy, hanem rettenetes lakásínségünk következménye, hiszen a bérlakásban lakók négyötöde még ilyen áldozatok révén sem jut megfelelő otthonhoz. Minden társadalmi és jövedelmi rétegben azonban túlsókat költünk, pl. ruházkodásra és a szerény jövedelmű férfiak és főleg nők is a legkevésbé gyakorlati módon. Önbírálat nélkül majmolják a gazdagok és gondtalanok számára készült divatot, nem törődnek azzal, hogy ezek a ruházati cikkek szerény környezetbe nem valók, erősebb igénybevételt nem bírnak ki. Igaz, hogy ebben része van annak is, hogy a férfihiányra, a családalapítás nehézségeire tekintettel, az amúgyis fokozott szekszualitás hatásainak kitett nők mindig és mindenáron tetszem akarnak, ami nem minden történelmi korszakban volt meg ilyen mértékben.

Legsúlyosabb beszámítás alá esik korunk erkölcsi helyzetének vizsgálatánál a közéleti tisztesség rohamos sülyedése. Ebben azonban igazán nem a fiatalabb nemzedék hibás és nem ez felelős érte, mert nálunk a vezető közéleti és gazdasági állásokban jóformán kivétel nélkül az idősebb korosztály helyezkedett el és így a fiatalabb nemzedék a közéleti erkölcs megrontásához akkor sem jutna hozzá, ha minden erőfeszítését erre központosítaná. A múlt idők dicsérői tehát a közéleti tisztesség kívánalmainak hangoztatásával többnyire önmagukat, kortársaikat vádolják első sorban és ma azoknak a fákknak gyümölcseit élvezhetik, amelyeket annakidején ők ültettek el.

A panama valamikor a legmegebélyegzőbb vád volt közéleti szereplővel szemben. Vezető emberekhez a gyanú árnya sem tapadhatott, a Lánchíd-részvényekkel megengedett tőzsdei művelet miniszterelnököt bukattott, tévesen elszámolt bérkocsiköltségek óriási tehetségű

és képzettségű államtitkárnak pályáját derékban törte ketté fiatal korában. Az összeférhetetlenséget a legszigorúbban értelmezték.

Ma fel sem tűnik, hogy közéleti szereplők, pl. részvénykibocsátáskor pakettet kapnak kedvezményes áron. Ha tisztán a hírlapok meg nem cáfolt híreire és a jogerős ítéletekkel befejezett ügyekre korlátozzuk megfigyelésünket, akkor is látjuk, hogy közfunkcionáriusok igazgatósági tagjai, részesei olykor olyan vállalatoknak, amelyekkel hivatalos minőségben szerződéses viszonyban állanak. Ez nem jelent szükségképpen anyagi előnyt számukra, sőt valószínű, hogy hivatalos tárgyilagosságukat a döntéskor meg tudják őrizni, a közönségből és főleg az érdekeikben sértett mellőzöttekből senki sem irthatja azonban ki a visszaélés vádját. Lépten-nyomon olvassuk azt, hogy előkelő állású tisztviselők ellen meg nem engedett üzemek, anyagi természetű visszaélések miatt eljárás indul. Ha az eljárás nem végződik büntető ítélettel, az illetőket a társadalmi állásuk nyújtotta előnyük és esetleg vagyonuk élvezetében senki sem háborgatja.

A közéleti erkölcs hanyatlásának második szomorú tünete a kijárási rendszere. Ezen a téren a képviselők vezetnek kevés kivétellel. A képviselők nemcsak olyan ügyek kedvező elintézéséért érvényesítik befolyásukat, amelyek közérdekűek, vagy amelyek kerületükkel függenek össze és amelyek legfeljebb arra a gyanúra engednének tápot, hogy a törvényhozói tiszt a választópolgárok ügynökségével egyértelmű. Bármelyik központi kormányhatóságnál, a fővárosnál, szakhatóságoknál garadával hevernek az olyan kérvények, ajánlatok, amelyekhez teljesen idegen képviselők levele van mellékelve, vagy amelyekért az ügyvel vagy az egyénnel semmi kapcsolatban sem levő képviselő teszi tiszteletét. Minden hivatalnak rémei továbbá a bájos mosolyú szépasszo-

nyok, akik lehetetlen ügyekben járnak – sokszor sikerei – és ha a jámbor tisztviselő több-kevesebb udvariassággal kizavarja őket, annak van kitéve, hogy másnap valami hatalmas pártfogó védőszárnyai alatt vonulnak be, éppenúgy, mint ahogy a keresztény kurzusnak csúfolt, de annak, sajnos, nem mondható években ügynökök és fezőrök előszeretettel vezették be magukat vörös nadrágsávós nyugdíjas katonatisztekkel. Ennél a jelenségnél is hangsúlyoznom kell azt, nemcsak az esetleges következményekre tekintettel, hanem az igazság kedvéért is, hogy nem állíthatjuk azt, hogy a kijárási mindig, sőt az esetek túlnyomó többségében meg nem engedett anyagi előnyszerzés lenne, ez utóbbi azonban nézetem szerint nem lényeges, csupán súlyosbító körülménye a kijárási.

A kijárási rákfenéje azon a közéleti alaphibán lett nagygyá, amely Magyarországon annyira megnehezíti az életet: a protekció.

Ha Werbőczy annakidején Hármaskönyvében joggal minősíthette hazánkat az írott joggal szemben a szokásjog országának, *regnum consuetudinis*, úgy több joggal nevezhetném mostan *regnum protectionis*nak. Protekció nélkül Magyarországon ma jóformán semmi sem lehetséges. A szellemi proletariátus túltengése miatt nemcsak a legutolsó napidíjasi állás betöltéséhez, vagy a középiskolába való felvételhez kell protekció, hanem e nélkül nem lehet kivárni egy ügynek elintézését, nem lehet megkapni egy engedélyt, nem lehet hozzájutni belátható időn belül egy hatósági bizonyítványhoz. Protekció nélkül még beteg sem lehet valaki, mert a kórházba való felvételhez is többnyire pártfogás kell.

Érthető a pártfogók utáni szaladgálás olyan országban, amely szegény, elhelyezkedési és kereseti lehetőségei a nemzettagok számára alig elegendők és közgazgatása éppen a túlméretezés következtében olyan

nehézkés, hogy az ügyek elintézésének rendes menete az esetek túlnyomó többségében a késedelem révén komoly érdeksérelmet okoz. Ha mindezt figyelembe is veszem, a viszonyok ismeretében akkor is azt kell állítanom, hogy ha a protekciót az egyik napról a másikra megszüntetném és a legmagasabb tényezőktől kezdve a legalsóbbig senki sem fogadna pártfogót, nem venne figyelembe pártfogó levelet és a pártfogolt ügyeket, egyéneket legfeljebb abból a nézőpontból vizsgálná, nincs-e bennük valami hiba, amire vall a pártfogás igénybevétele – nemcsak a közigazgatás mentesülne munkája jelentékeny részétől és így az ügyeket gyorsabban és pártatlanabban intézhetné, hanem a köz-erkölcsök helyreállítása terén is döntő csatát nyernék. Meggyőződésem az, hogy ez a protekciós rendszer teljesen kiöli az emberekből az ügyek igazságosságának erejébe és az egyének jó tulajdonságainak erejébe vetett hitet; még azok is pártfogást vesznek igénybe, akik erre nem szorultak rá. E mellett a protekciózás igen nagy mértékben alkalmas a tekintélyeknek lejáratására: mindenki minden esetben teljesen biztosítani akarja magát és mindenkit igénybe vesz; egész kis ügyekben és egész kis személyek érdekében olyanok is közbenjárnak, akiknek nem volna szabad csekélységekkel törődniük, csupán a közélet nagy kérdéseivel, az egyetemes jóval. Azok azután, akik a pártfogó leveleket összeszedik és a döntést előkészítik vagy végzik, valami szadista örömet érezhetnek azon, hogy alázkodnak meg előttük társadalmilag és az állami hierarchiában náluk messze magasabban álló egyének s hogyan igyekeznek egymásnak a befolyását a pártfogolt egyének vagy ügyek érdekében ellensúlyozni. A protekció nemcsak a tárgyi igazság és helyes kiválasztódásnak akadálya, hanem számtalan más erkölcsi bajnak kórokozója, amely amellet még azért is veszedelmes, hogy

nem ismer határt. Ha a pártfogónak sikerült valamely méltányos igény kielégítése, akkor biztos lehet benne, hogy pártfogoltja a legközelebbi időben valami egészen lehetetlen kéréssel áll elő és ha a kölcsönösen tett szíves-ségek láncolata következtében pártfogoltjának újabb kérését is kénytelen támogatni, teljesen kezébe, vagy annak a kezébe adja magát, akitől az újabb ügy elinté-zése függ. így keletkeznek azután a teljesen feleslegesen közvetítő különlegességi dohányárudák és más hasonlók.

A protekciós rendszernek legcsúnyább kivirágása azután a mai közéletnek egyik további nem is visszasá-ga, hanem bűne: az álláshalmozás.

Csonka-Magyarország most abban a helyzetben van, mint az az özvegy, aki egyetlen kis kenyérből a sok éhes árva mindegyikének ellátására törekszik. A mi kis kenyérünk-ből, nemzeti jövedelmünk-ből kell ellátnunk csaknem kilencmillió embert. Ennek a feladatnak biztosítására – amint olvasóim láthatták – nagyon sokadmagammal attól sem riadnék vissza, hogy a tulajdonjog és kötelmi jog eddig sokak által abszolutaknak hitt elveit gyökeres revízió alá vonjam és szembehelyezkedjem azzal a természetes vágy-gyal is, hogy a legtöbb ember – különösen a vagyonos elem – vagyonát leszármazóira lehetőleg csorbítatlanul akarja átörökíteni. Ha idáig elmegyek – és előbb-utóbb mindannyiunknak idáig el kell jutnunk – akkor még inkább törekednünk kell arra, hogy ebből a kis kenyérből senki se szeljen többet, mint ami megilleti és főleg ne kanyarítson ki több karéjt az, akinek csak egy szája van.

Távol áll tőlem, hogy a mechanikus és igazság-talan egyenlőséget ebben a vonatkozásban is követeljem. Jómagam, akinél őszintébb és következetesebb demokratát alig ismerek ebben az országban, a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenséget, mint adott ténye-

zót fogadom el. A természet az egyenlőtlenségen alapul; csak ez teszi lehetővé a differenciálódást, minden életforma kiélését, minden szükséglet kielégítését az emberiségnek az egyoldalúság mocsarától való megmentését. Elismerem annak erkölcsi és jogi okadatoltságát is» hogy a nemzeti jövedelemből különbözőképpen részesedjünk, megkövetelem azonban két feltételnek teljesülését: az egyik feltétel az, hogy a nemzeti közösségen belől bármilyen alacsonyan – nálunk, nyomorúságunkban nagyon is alacsonyan – megállapított létminimumhoz hozzájusson minden dolgozni akaró és tudó ember és az éhhaláltól mentesüljenek azok, akik önhibájukon kívül nem munkaképesek. A másik feltétel az, hogy az egyenlőtlenségnek a mai viszonyokon alapuló, erkölcsileg indokolható oka legyen.

A közéleti tisztességbe és minden közület alapját tevő szolidaritásba ütközik azonban az, ha egyesek nem a múltból származó, vagy a jövőbe vetített és nemzeti társadalom bonyolult szervezetében oly nehezen felismerhető és lemérhető jogosultság alapján igényelnek nagyobb karéjt, sőt több karéjt, hanem egyszerűen erőhatalom vagy összeköttetések alapján és azon indokolással, hogy nekik egy karéj nem elég. Ki tudok békülni azzal, ha egy nagybirtokos a nemzeti jövedelemből nagy részt vesz el, mert tudom, hogy a vagyoni, gazdasági, társadalmi viszonyok átalakítása hosszú folyamat és kisebb zavart kelt, ha a múltbeli jogosultság alapján valaki előnyt élvez, mintha forradalmi úton változtatunk és megszakítjuk a folyamatot. Mint a legrosszabb helyzetben levő társadalmi rétegnek: a tisztviselőosztálynak tagja, nem kifogásolom azt, hogy egyes ipari munkásrétegek jóval kevesebb előkészületi idő, kisebb agy- és ideg-, és nem sokkal nagyobb testmunka alapján az enyémnél

nem hosszabb munkaidő alatt több munkabérhez jutnak. Ennek még örülök is, mert így legalább elősegítődik új vezetőréteg kialakulása és előreveti árnyékát az, hogy a távoli jövőben esetleg – egészen más termelési, fogyasztási, műveltségi és erkölcsi fokon – a termelés önző tényezőinek kikapcsolásával és a testi munkának a munkagépekre háritásával kialakul igazságosabb világrend, amelyben minden hivatás gyakorlása a művelődésre és jó megélhetésre módot ad.

Mindezzel eléggé bizonyítottam, hogy a jövedelemmegoszlást illetőleg sem vagyok radikális, még kevésbé egyoldalú. Teljes erkölcsi érzésem tiltakozik ellenben az ellen, hogy valaki funkciókat meg nem engedett módon összesítve, jövedelmeket is összesítsen. Ha pl. valamely magasrangú tisztviselőt munkaképtelenség címén nyugdíjaznak – másképp nem is nyugdíjazhatják – akkor a számára megállapított nyugellátás adja azt az értékelést, amelyben őt a társadalom végzett munkája alapján részesíti. Újabban azonban mind gyakoribb szokássá vált, hogy az ilyen tisztviselő sokszor fizetésével felérő stallumba ül be vagy esetleg régi hivatalába napidíjasnak áll be, amennyiben stallum elnyeréséhez szükséges protekciója nincs. Ez már erkölcstelenség, mert a társadalom őt értékelte és ítélete alapján ellátta. Úgy ő, mint az alkalmazó ezen felül a szónak nem büntetőjogi értelmében csalást követnek el, mert vagy nem volt munkaképtelen akkor, amikor nyugdíjazták, vagy munkaképtelen most is, amikor újból alkalmazzák.

Álláshalmozás a képviselők közigazdasági tevékenysége és ügyvédi gyakorlata akkor is, ha az összeférhetlenségi törvény nem tiltja.

Állás-, illetőleg meg nem engedett jövedelemhalmozás az, amikor magasrangú, szép nyugellátást élvező közalkalmazottak, katonatisztek, vagy más

vagyonos elemek állami egyedáruságokhoz, hasznot-hajtó jogosítványokhoz jutnak. Altábornagynak vagy altengernagynak nem az a hivatása, hogy dohány-tőzsdéje vagy moziengedélye legyen; gazdag föld-birtokosasszonynak nem az a rendeltetése, hogy osztály-sorsjáték föelárusítással kapcsolja össze vagyonának kezelését. Mindezeket már a társadalom egyéni értékük vagy vagyonértékük szerint ellátta; ez a felülértékelés igazságtalan és erkölcstelen. Lehetetlen az, hogy előkelő közéleti tényezők őket teljesen el sem foglaló, második vagy harmadik funkció ellátásáért közpénztárból második vagy harmadik fizetést kapjanak akkor, amikor első fizetésük már gondtalan és nagyúri megélhetést biztosít számukra.

Amennyiben győztes nagy nemzet lennénk, megengedhetnők magunknak az álláshalmazások fényűzésének eltűrését is és vigasztalhatnók magunkat azzal, hogy a nemzeti jövedelem esetleg jelentéktelen részének ily módon felhasználása nem okoz a kérdés pizkálásával felérő bajokat. Mikor azonban az özvegy-asszony kiskenyéréről és annak szétosztásáról van szó, amikor az elhelyezkedni nem tudó diplomás fiatalság tízezrei, a munkanélküliek százezrei tolnak elénk, ezzel a közéleti erkölcsbe ütköző jelenséggel szemben állást kell foglalnunk.

A mérlegnek a terhes tételeket tartalmazó súlyosabb serpenyőjébe tehát nagyon sok tehertétel tolu, ha mindjárt azok egyrészét örökségbe is kapta korunk, és egyrésze részben az idősebb korosztályok hipokriziséből nagyranőtt bajokra, részben közvetlenül az idősebb korosztályok magatartására vezethető vissza.

Lássuk mostan a mérleg másik serpenyőjét. Nem olyan vigasztalan a helyzet, mint ahogy a Horatiust kedvelő öreg urak állítják és annál vigasztalóbbá válik,

minél erősebben kezdenek érvényesülni a legifjabb korosztályok.

Első sorban utalnom kell arra, hogy háborús és háborút követő korszakban a durva büntettek száma nemcsak nem emelkedett, hanem határozottan csökkenőben van és a nyomor, a jelenlegi vagyonmegosztás igazságtalanságába vetett hit terjedése ellenére a vagyon elleni bűncselekmények száma sem emelkedett oly mértékben, mint ahogy várható lett volna. A világháború és forradalmak vadsága és kedvezőtlen személyes élményei ellenére bizonyos szelídülést nem tagadhatunk el.

Nem tartozom azok közé, akik a dorbézolást, mulatozást – ha az nem fajul aljas kicsapongássá – elítélik és annak gyakoriságát vagy ritkaságát egyedüli vagy abszolút fokmérőnek tekintik. Ennek hangsúlyozásával sem hallgathatom el abbeli örömet, hogy a hejehuja, dínom-dánom népszínműi kellékké vált és legfeljebb elbeszélésből ismeretes. A családi élet bomlása mellett sem erősödött a szekszualizmus és főleg – a háború ellenére – nem emelkedtek, hanem csökkentek a nemi betegségek. Szidjuk a mai fiatalságot, hogy nem lelkesedik, fásult, egykedvű, úgy a közép-, mint az alsó osztályban, de nem vesszük észre ennek az átalakulásnak az előnyeit. Ezt talán legjobban kifejez ezere juttatta az a beszélgetés, amely előttem folyt le egy, a régi értékeléshez ragaszkodó anya és az újvilághoz tartozó felnőtt fia között, amikor az anya jóhiszeműen, de egész naivan pirongatta fiát azért, hogy egész napokra evezőskirándulásokra megy és esténként nemcsak a barátaival bridgezik, hanem fiatal lányok társaságában is és példaként állította fel az előző nemzedék férfait, akik nem voltak ilyen fásultak és önzők és egész éjszaka el tudtak dalolgatni, cigányozni, éjjeli zenét adni.

A legfiatalabb korosztályokban az államot alkotó erényeknek csodás újjáéledését látjuk, természetesen a mai és jövőbeli szükségleteknek megfelelő megnyilatkozási módban. Már érintettem a cserkész- és leventé-intézményt és így csak röviden kell rámutatnom arra, hogy az az önfegyelmzés» közösségtudat, és ezen belől az egyéni sajátosságok kifejtésére való törekvés, amely mindkét szervezetet áthatja, a múltban csak esetlegesség és nem intézményes valóság volt.

A cserkészben és leventében nyilvánul meg legjobban, de korunknak majdnem minden gyermekében megvan a természethez visszatérés hajlama. Nem a Rousseau-i érzélgés, hanem gyakorlati módon az egyéni kiélés lehetőségén keresztül kapcsolódik a még Magyarországon is jelentékeny hányadban városban élő, vagy városi kultúrájú ember a természetbe és igyekszik megszabadulni testének, ügyességének fejlesztése által a hivatási egyoldalúságok okozta károktól.

A közéleti tisztaság vérző sebei mellett sem feledkezhetünk meg arról, hogy korunk az emberszeretet és társadalmi megértés terén minden előző korszakot talán már is meghaladott.

Nem céлом és feladatom itt, hogy a szociálpolitika elveit és eredményeit általában és csonka hazánkra vonatkozólag fejtegessem. Ezt annál kevésbé tehetem, mert ezzel végnélküli polémiáknak nyitnék kaput. Felmerülne akkor ugyanis olvasóimban az a kérdés, hogy egyes szociálpolitikai alkotásaink mérete és üteme teljes összhangban van-e lerongyolódott közgazdasági életünkkel és egyensúlyát oly nehezen megőrző állami és magánháztartásunkkal. Nem zárkozhatnám el továbbá annak taglalásától, milyen okokra és tényezőkre vezethető vissza az, hogy a mezőgazdasági lakosság sokkal kevesebb szociálpolitikai gondozásban részesül, mint ahogy ezt a települési és hivatásbeli okok

indokolnák. Mindezek mellőzésével csak azt ragadom meg, hogy világszerte nem régi a komoly szociálpolitikának az érvényesülése, a csődöt mondott jótékonykodásnak társadalmi tevékenységgel felcserélése, nálunk pedig éppen áll az, hogy a század elején, a háború előtt csupán az alapkövek letétele történt meg és az érdemleges rendezés a háború utáni időkre maradt. A közhatalmi közületek és a társadalom óriási terheket vállaltak magukra a közsegélyezés, anya-, csecsemő- és gyermekvédelem, megelőző egészségvédelem, betegellátás, társadalmi biztosítás, népélelmezés, lakásügy terén és ha vannak is sokan, akik egyik vagy másik intézkedést bírálják, egyáltalában nincsen olyan komoly tényező, amely a szociálpolitikai tevékenységnek és az erre a célra hozott áldozatoknak szükségét el ne ismerné. Tudjuk ellenben, hogy a közelmúltban igen tekintélyes tényezők ma közszükségleteknek tekintett szociálpolitikai tevékenységek ellen a rideg önzés talapzatáról mereven tiltakoztak.

Korunknak előnye továbbá a megértés és megbocsátás is, amely néha káros mellékhatásokat is életrehívott, azonban erősen hozzájárult ahhoz, hogy különböző, egymást váltó s kergető áramlatok hatásain olykor átmenet nélkül is átbukott korunk a közös munkára és együttműködésre ismét képessé tette az embereket.

Van tehát elég sok kedvező erkölcsi tétel is és remélhetjük azt, hogy aránylag rövid időn belül azok válnak súlyosabbakká, javunkra nyomják le a mérleget.

Ennek a javulási és javítási folyamatnak nézőpontjából kell vizsgálat tárgyává tennem a vallás és az egyházak szerepét. Ezt egyáltalában nem becslöm túl, hanem azért már most – ebbéli fejtegetéseim elején – kijelenthetem, hogy a vallásnak és vallásos

szervezeteknek igen nagy és jótékony befolyásuk lehet a jövő kialakulásában.

Amikor ezt állítom, támaszkodom arra, hogy a XIX. század materializmusával szemben minden valószínűség szerint erős spiritualista áramlatnak kell jönnie, hogy annak túlzásait és egyoldalúságát ellensúlyozza. Ennek a spiritualista áramlatnak diadalra jutását az egyéni, lelki élményeken felül az is elősegíti, hogy a materializmus végsőkig vitele és ellentétekben kihegyeződése többé-kevésbé valamennyi világrészről nyomorba döntötte, vagy legalább viszonylagos szegénységet teremtett, a szegénységet pedig spiritualista jellegű emberek jobban viselik el, mint a materialisták. Minthogy pedig az emberek túlnyomó nagy többségére az egyedüli elérhető, megfogható spiritualista irány a vallás, adva van a vallásosság terjedésének racionalista magyarázata is.

Minden vallás egyszersmind erkölcsöt is ad; ez még a materialista vallásra, a marxizmusra is vonatkozik. A keresztény vallások azt az erkölcsöt adják, amelyen mai művelődésünk alapul és amely tudatosan vagy ellenhatásként valamennyi állam jogrendjében, valamennyi nemzeti társadalom kollektív erkölcsében is visszatükröződik. A vallás azonban azzal a következménnyel jár, hogy szervezetet, egyházat hoz létre, amely hogy megéljen, hatalmi tényező legyen, alkalmazkodik az egyes korok és környezetek társadalmi és állami berendezéseihez, azokkal azonosítja magát, azokat megtermékenyíti, de azokból sokat átvesz. Ez azzal a veszedelemmel jár, hogy minden vallás örökérvényűnek tartván önmagát, sőt egyházi szervezetét is, könnyen esik abba a túlzásba, hogy valamely, az egyház által szentesített, az egyházi szervezetre hatással levő vagy annak előnyös jogi vagy gazdasági jelenséget is örökérvényűnek kíván tekinteni és azt erkölcsi elvekkkel bäs-

lyázza körül, sőt még transzcendentális, kegyelmi eszközökkel is védi. Ez nem szükségkép velejárója a vallásos és egyházi életnek és el kell ismernem, hogy a kereszténység pl. kétezer éve többnyire igen sikerültén oldotta meg az alap jelleg megtagadása nélkül a változó idők változó szükségleteihez való alkalmazkodást.

Nálunk úgy a katolikus, mint a protestáns egyházak nemzeti hivatást teljesítettek, a nemzeti életnek nemcsak kiemelkedő, de nélkülözhetetlen részeivé váltak és alkalmasak arra, hogy a vallásos életet kifejlesszék és ezzel az erkölcsi megújítást elősegítsék.

Egész őszintén rá kell azonban mutatnom arra, hogy ez bizonyos átalakulást tesz számukra szükségessé.

Eltekintve attól, hogy nálunk az egyházak közjogi szervezetek is lettek, főpapjaik közjogi méltóságok, – amivel szemben már állást foglaltam – nem kerüli el a figyelmemet az, hogy az egyházak többé-kevésbé mint politikai alakulatok is szerepelnek, vagy legalább is mint politikai alakulatokat determináló tényezők. A katolikus egyház pl. – jóllehet úgy vezető tagjaival, mint szervezetével kivette részét a nemzeti függetlenség fenntartásáért vívott küzdelmekből is – a Habsburg-ház szereplésének első idejétől kezdve nagyjában és egészében mégis mindig a Habsburg-uralom mellett foglalt állást és a tekintélyi elvnek, az isteni rendelkezésből származtatott örökletes uralkodói hatalomnak mindent, vagy legalább is sokat alárendel. Ezzel szemben a protestáns egyházak, különösen a nem ok nélkül magyar vallásnak nevezett kálvinizmus – ha időközönként és egyes tagjaiban a meghódolást és opportunistát is tükröztették vissza – általában a nemzeti függetlenség, öncélúság, sőt a presbiteri intézmény révén a republikánus eszme letéteményeseinek tűntek fel.

Az ilyen általánosítások mindig durvák, de hogy

mennyire nem alaptalanok, azt az egyszerű emberek véleményéből kialakuló köztudat igazolja. Ilyen köztudat pl. az is» hogy a katolikus egyház gazdag, a protestáns egyházak szegények.

Valóban, a katolikus egyházra nézve végzetes az nálunk, hogy – Prohászktól idézve – a tőke és vagyon, földigénylők és nagybirtokosok harcában érdekelt félként lép fel. Ezen semmiféle Rerum Novarum enciklika, előkelő szerzeteseknek semmiféle tartalmas és szép megnyilatkozása nem változtat. Különben, hogy az ilyen megnyilatkozások sem teljesen mentek a vise de position szülte feszélyezettségtől, arra előkelő példa egy jezsuitának legutóbb megjelent cikke, amelyben drákói rendszabályokat sürget az ingótökével szemben, de egyetlen szava sincs a nagybirtokrendszer hátrányainak elítélésére.

Az a 919.000 katasztrális hold mint egyházi vagyon nemcsak sok egyházi és egyéb közfeladat megoldását könnyíti meg, hanem erős éket ver a nagybirtokos érsek, püspök, káptalan és földéhes kisember közé. A nagybirtokos egyházzal szemben táplált elégedetlenség tehát éppenúgy terjedt, mint a hamu alatt a parázs: csak egy kis szél kell hozzá és az elkeseredés könnyen lángra lobban,

Amilyen súlyos probléma általában az egyházi vagyonnak szerepe a túlnyomó többségben szegény emberekből álló hívőkkel szemben, éppen olyan kellemtelen – és ez azután valamennyi keresztény egyházzal áll – az egyes hívőknek és alsóbb papságnak anyagi ellentéte. A műveltebb katolikusnak el lehet magyarázni azt, hogy az egyház megszállt területeken és az utóbbi évek reformjai következtében anyagiakban sokat vesztett, feladatai sokasodtak, tehát az egyházi vagyon jövedelme, a nem megvetendő állami segély, a párbér és a stóla mellett szükség lehet egyházi adóra

Az egyszerűbb ember azonban ennek a szükségét és jogosultságát nem látja be, hanem arra hivatkozik, – amint ezt velem szemben is sokszor megtették – hogy Krisztus és az apostolok szegénységben éltek. Nem szükséges tehát a főpapoknak palotákban lakniok, négyesfogatokban járniok és az sem a hitből folyó követelmény, hogy a plébánosnak legyen a faluban a legjobb konyhája. Az egyházi vagyonnal alig rendelkező protestánsoknál természetesen az egyházi adózás régóta bevezetett intézmény és sokkal kisebb ellenhatást vált ki, legfeljebb az adótételek magassága miatt panaszkodnak.

Az egyházközségi adónál is súlyosabb probléma a párbér és a stóla; a párbérnél még az az antiszociális mellékíz is megvan, hogy szegény és gazdag egyformán fizeti. Ezen törekedtek segíteni azzal, hogy a párbért avertálták, amely esetben a párbér községi közteherré válik és a teljesítőképesség arányában, adóalap szerint fizetik a polgárok. Más lapra tartozik, hogy a politikai községnek ilyen szoros kapcsolata nincs-e káros hatással mindkettőre. A párbér és kepe a legkellemetlenebb és legmegalázóbb jeleneteket váltja ki: szemben áll egymással a lelkész anyagi érdeke és a mindenfelé szorongatott kistermelőnek érthető önzése. Alig van vissza-sabb érzés, mint az, ha az ember végig hallgatja a plébánosnak és egyházfinak, vagy a tiszteletes asszonynak egyrészt, és az illető gazdának másrészt, feleselését a búza ocsús volta miatt.

Az egészen szegényekre vonatkozólag az egyházak díjmentesen látják el a keresztelési, esketési és temetési szertartásokat, az egyház és annak szolgálói azonban a szegénységet illetőleg sokkal szigorúbbak a meghatározással, mint az újabban szintén szigorúságra szorított községi előljáróságok, így azután a szegény napszámos munkáscsaládokban az amúgy sem szívesen

látott gyermekáldást keresztelőköltségek keserítik meg és a családfenntartó kidőlése következtében amúgy is rossz helyzetbe került család a temetési költségek és ebben a pap és egyházi díjazása révén kerül nem egyszer válságba. Különösen az utóbbi az, amibe a szegény emberek nem tudnak belenyugodni; az esküvői stólát természetesnek találják.

Ilyen körülmények között a keresztény egyházak lelkésze és a hívők között nincs meg mindig az a bensőséges viszony, amely a vallásos élet fejlődésének elengedhetetlen feltétele és amely nélkül a lelkész a vallásnak erkölcsnemesítő, erkölskialakító hatását sem mozgathatja elő. Készséggel elismerem, hogy valamennyi egyházban sok olyan lelkész van, az egyházi hierarchia minden fokán, aki teljesen hivatásának él, a világi előnyöket megveti és valóban törekszik arra, hogy Krisztus országát e földön előkészítse. Ezeknek nem kicsinyelhető hatásuk van nemcsak környezetükre, hanem egyiküknek-másikuknak az egész országra, az össznépeség fejlődésére, a helyzet kialakulására. Azt hiszem, nem tévedek azonban, amikor az ilyen papokat az abszolút, sőt elenyésző kisebbségnek tartom, míg a túlnyomó többséget azokban látom, akik szorosán vett papi kötelességeiket, egyházi ténykedésüket elég jól látják el ugyan, azonban a világi előnyök: pályán való emelkedés, közéleti hatalom, magas életszínvonal iránt fokozott érzéket mutatnak és önzésüknek minden esetben legyőzésére képtelenek.

A vallásos élet megújulásának a papokban rejltő akadálya továbbá az, hogy maga a papság sem egységes. A katolikus egyházban például a fő és alsó papság között határozott éles elválasztóvonal, sőt érdekellentét ismerhető fel. A protestáns egyházakban anyagi ellentét nincs, ellenben épp a dogmák hiánya vagy kevésbé kötelező ereje miatt az egyházon belül

különböző és egymással nem mindig összeférő irányok alakultak ki a harcias és politizáló protestantizmus, a pietizmus, az intenzív szociális pasztorációt végző papság stb. Az egyszerű ember, még ha hívó is, zavarba jön tehát abban a tekintetben, melyik lelkész az, aki vallásának tanítását teljes hűséggel juttatja kifejezésre és amellet alkalmas arra, hogy számára is a hit vigaszát és erkölcsformáló erejét megszerezze.

Bizonyos támadás ért engem azért, mert e tapasztalataim alapján több helyen azt fejtegettem, hogy különösen a magyar falusi emberben a vallásos érzés nem túlságosan fejlett és hit dolgában nagyon türelmes. A vallásos érzést népünk többségénél a természet örökkévalóságába és változhatatlanságába vetett hit pótolja és ez határozza meg a cselekvést, a magatartást; a vallásos cselekmények inkább a megszokott keretet adják és külsőleges jellegűek. Ez a fatalizmusig menő természetbe olvadás azonban igen jó alap lehet, ha megfelelően alakítják át és fejlesztik.

Eltekintve a régmúlt idők vallásos ellentéteiről, az utolsó évtizedekben nálunk a keresztény egyházak közötti versengés teljesen ismeretlen volt. Nemcsak a kis falvakban éltek a legjobb barátságban a katolikus plébános és a protestáns lelkész, hanem ország-szerte is megbecsülték egymást. Közös akciókat is folytattak és nem felejthetjük el például azt, hogy 1859-ben a pátens elleni küzdelemben katolikus egyháznagyok álltak az első hadsorokban a protestánsok javainak megvédésére.

Ezen a magyar nemzeti nézőpontból annyira előnyös helyzeten már a háborút megelőző években is volt bizonyos változás, a háború után pedig egyesek nem a tömegek belső óhajtását, érzését tartották szem Némelykor egészen kellemetlen kirobbanások

következtek be. Az embereket az állások betöltésénél kezdték nem aszerint vizsgálni, hogy mire képesek hanem aszerint, hogy milyen vallásnak. Kifogás tárgyává teszik, ha egyik vagy másik egyház fiai a magasabb állásokban számarányuknál többet foglalnak el. Már Montesquieu megállapította a «Lettres Persanes»-ben, hogy a kisebbségben lévő egyház fiai képességeiknek fokozott kifejtésére vannak utalva.

A vallásos egyesületek és szervezetek eddig nem ismert mérvben szaporodtak el és ezeknek nem a hitélet mélyítése a célja, hanem nem ritkán a más hiten lévőknek a támadása.

Különösen észlelhetjük ezt a jelenséget azóta, amióta nagyrészt állami támogatással annyi külföldről menekült, vagy éppen kiüldözött férfi vagy női szerzet telepedett meg nálunk.

Senki sem vádolhat azzal, hogy akár a papi, akár a szerzetesi ideált meg nem látnám és nem méltányolnám. El kell ismernem azt, hogy a szerzetesség is egyik legtökéletesebb módja annak, hogy az eszmével legyőzzük az anyagot. Nekünk különösen hálásaknak kell lennünk a szerzetesek iránt, hiszen kilenc századon át a nemzeti művelődés és a nemzeti élet önállósága érdekében a szerzetesek rengeteget áldoztak. Sokszor keresztrel a kezükben a legveszedelmesebb pontokon harcoltak. Abonyiszkói hős piaristának utódai ma is ezt a nyomot követik.

A természetes tehát az lett volna, ha nem külföldről importálunk szerzeteseket. Elsősorban olyanok kellene, mint a premonstreiek és a piaristák, akik a magyar étellel összeforrtak, ízig-vérig magyarok és minden probléma tekintetében tájékozottak.

A külföldről menekült vagy elűzött szerzetek és az ő hatásuk alatt felnőtt szerzetesgárda nemcsak azt

a veszedelmet rejti magában, amit egy nemrég elhunyt óriási elméjű világi főpap fejtett ki előttem: «a cella világszemléletében akarják abszolút égi törekvésekkel kormányozni a világot», hanem ezen felül megterhelik magukat magyar szempontból káros és itt gyökerekkel nem bíró univerzalizmussal. Nem tudják és nem is akarják a magyar sajátságokat, a magyar bánatot megérteni.

Messze estek attól a Lonovicstól, aki a negyvenes években oly tapintatosan egy igen kényes összeütközésnél visszavonulásra bírta a Szentszéket.

A vallásos élet újjáéledését csak olyan papság tudja elérni, mely nemcsak szociális érzékű, hanem ki is emeli magát a társadalmi érdekharcokból és apostoli buzgalommal és szegénységben teljesíti hivatását. A vallásos erkölcs érvényesítését csak olyan papság tudja elősegíteni, amely önmaga is jó példát mutat, tehát indokolt a falun annyi botrányt okozó és isteni törvényeken nem alapuló cölibátus eltörlése. Vallás és valláson alapuló erkölcs csak akkor hathat az emberekre, ha legalább a kereszténységen belől lehetőleg azonosságot, egyöntetűséget látnak és a keresztény egyházak ereje nem az állandó torzsalkodásban merül ki.

Csak így remélhetjük a vallás közreműködését a társadalmi és magánerkölcs helyreállításában.

Tülbuzgók azonban azok, akik azt hiszik, hogy a vallásos nevelés erősítése, a vallásos élet kifejlesztése egymagában kellő eredménnyel járhat. A döntő tényező mindenesetre az államhatalomnak és a társadalom vezető rétegeinek megfelelő közbelépése lehet csak.

Ahhoz azonban, hogy ezek a tényezők a magánerkölcs megszilárdítását és megfelelő közerkölcs uralmát megteremthessék, bizonyos előfeltételek szükségesek. Ezek az előfeltételek részben politikaiak, részben

társadalmiak. Ha a politikai életben kevésbé erkölcsös eszközök használhatók és kevésbé erkölcsös rendszerek uralkodhatnak, ha – bármilyen legyen is az állam- vagy kormányforma – annak eszméjét nem a legbecsületesebben, legőszintébben hajtják végre, akkor a kormányzati rendszerben feltétlenül megkezdődnek a mindennemű visszaélések, visszasságok, még az egyéni erkölcstelenségek is. Ugyancsak lehetetlen helyes köz- és magánerkölcscről beszélni akkor, amikor a társadalom különböző rétegei között mély szakadékok vannak, egyes csoportok a közvélemény által el nem fogadott, nem helyeselt, a fennforgó viszonyok között nem is indokolt előnyöket élveznek, más csoportok pedig önhibájukon kívül nyomorognak. A társadalmi igazságnak ilyen hiányával vagy csekély fokával erkölcsi megújulás felé nem haladhat egy állam sem.

Magyar viszonyokra vonatkoztatva ezeket a tételket, erkölcsi megújulásunk alaptételét abban látom, hogy végre válasszunk politikai rendszert és azt őszintén, hazugságok nélkül hajtjuk végre. Pl. ha a parlamentarizmust választjuk, akkor legyen becsületes, az egyén befolyásolását kizáró választójogi rendszer, megfelelő választókerületi beosztás, hagyjunk fel fenntartás nélkül a nyílt vagy burkolt választási visszaélésekkel és tömörüljünk elvi alapokon: ne akarjon mindenki kormánypárti lenni ellenzéki gondolkodással és hajlammal; legyen parlamenti váltógazdaság. Ha a diktatúrát választjuk, csináljuk azt meg becsületesen, az erősakarátú, őszinte, önzetlen és tehetséges embereknek előtérbe állításával.

A másik feltétel az, – amire más helyen már utaltam – hogy vegyük vizsgálat alá a társadalmi csoportokat, azok érvényesülését, előnyeit és végezzük el azok új rangsorozását mai jelentőségük és szerepük

szerint. Ezzel egyszersmind minden valószínűség szerint megkapnánk az anyagi eszközöket ahhoz is, hogy megfelelő, nem túlméretezett, saját körülményeink által meghatározott szociálpolitikával a tömegnyomort enyhítsük, esetleg meg is szüntessük.

Ezeknek az előfeltételeknek teljesítése után lehetne komoly állami és társadalmi akcióra gondolnunk.

Amint már más helyen is kifejtettem, az állami élet terén a lehető legnagyobb egyszerűséget kell megvalósítanunk és ebben a tekintetben az állami élet vezetőinek kell jó példát mutatniuk. Nemcsak a felesleges fényűzés mellőzését illetőleg, hanem magánéletük egyszerűségét és feddhetetlenségét is. Most Cincinnatusokra van szükség.

Kíméletlenül kell eljárni minden közéleti visszaéléssel szemben és a visszaélést elkövetőt – akármilyen magasállású – legalább is egy ideig a legszigorúbb büntetéssel kell sújtani. El kell tiltani mindenféle kijárást: úgy a kijárót, pont a kijárást elfogadót köztisztviseléstől, hivatalától minden kártalanítás nélkül meg kell fosztani. Ha közvetlen megtorlás az illetővel szemben nem lehetséges, magatartását a sajtó, vagy plakátok útján kell közhírré tenni és a társadalmi életnek állami tényezőktől függő közéleti megtiszteltetéseiből (államfő, kormány elnök általi vagy ünnepélyekre való meghívás stb.) egész élete tartamára ki kell zárni. Meg kell tiltani a pártfogás minden nemét; ebben a tekintetben főleg a miniszterek, akik kormányzati és közigazgatási hatóságok is, járhatnak elől jó példával: a pártfogó leveleket mindenki olvasatlanul dobja el, a személyesen közbenjáróknak adjon kivétel nélkül elutasító választ. Mindennemű álláshalmozás azonnal megszüntetendő, a törvényhozói, tisztviselői és egyéb közéleti összeférhetlenséget a legszigorúbban kell értelmezni, a

felszabaduló munkaalkalmakat és közjövedelmeket amennyiben megtakarítás nem lehetséges, állástalan tehetséges fiatal emberek foglalkoztatására kell fordítani.

Ezekhez a közhatalmi vonatkozásokhoz járuljon a társadalom segítő beavatkozása. Azt, aki erején felül költ, fényűzést fejt ki, vagy aki a családi életét kellő indok nélkül bontja meg, éppen úgy ki kell közösiteni a társadalomból, mint a rablógyilkosokat. Feltétlen észparancs most az, hogy az immár aggasztó eladósodás útján álljunk meg. Nemcsak életmódunkat kell – az alsó osztály életszínvonalának emelése mellett is – okszerűbbé és gazdaságosabbá tenni, hanem ki kell küszöbölnünk azt a fényűzést is, amely nem illet meg bennünket és más korokra, más életviszonyokra vonatkozik. Ez a fényűzés sok férfi és női morál szikláját mosta alá; hadat kell tehát üzenni a báloknak, a túlméretezett szabószámláknak és annak a hazugságnak, amelyről már volt szó.

Amint az állami beavatkozást az állami élet tényezőinek kell ebben az irányban kezdeményezniük, éppen úgy a társadalmi egyszerűséget és becsületességet illetőleg a társadalom vezetőinek, a legjobb társasköröknek kell a síkra szállniok.

Tudom, hogy ezekre a javaslatokra Spártát kiáltanak bírálóim és éppen olyan fantasztának mondanak, mint Herczeg Ferenc Bizáncának Konstantin császáraját, aki elpuhult nemzetét edzéssel, önfegyelmeléssel akarta erőssé tenni. Igenis, nekünk most spártai erkölcsök kellenek és hogy az életmód, erkölcsök ilyen átalakulása nem lehetetlen, arra élő példa a XVIII. század mindennemű köz- és magánéleti erkölcstelenségét feltűntető németiségnek a napóleoni háborúk alatt és után való erkölcsi és érzésbeli megújodása.

VII. Mit mond a barázda?

Ha az ember a napilapokat és a közgazdasági folyóiratokat rendszeresen olvassa, akkor az időközi szenzációs hírek, az egyes nemzetek, jobban mondva államcsoportok ismét mind élesebben egymással szembe helyezkedése és a nemzetközi pacifista színekkel kendőzött szervezeteknek hova-tovább a komikum mocsarába fulladó vergődése mellett állandóak lát cikkeket, közleményeket a mezőgazdasági, különösen a búzaválságról.

Valamikor – nem is olyan régen – a gabonaműek a közgazdasági rovatban találtak igen szerény méltatásra, akkor, mikor a termésjelentéseket közölték; az uborkaidényben a lapok az árútzsde árhullámzásairól emlékeztek meg. Az élelmiszerhiány idejében egyszerre csak híryanaggá, majd – amennyire a cenzúra megengedte – vezércikk tárgyává léptek elő és most a gabonafelesleg állandó napirenden tartása révén időközönként az érdeklődés központjában állnak, de attól túl messze sohasem tolódnak el.

Ha a mezőgazdasági válságnak általában legerősebb megnyilvánulásaként tekintett búzaválságot teljesen tárgyilagos szemmel nézzük, akkor elsősorban arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy túltermelésről szó sem lehet. Amikor az emberek milliói állandóan éhez-

nők, – és pedig nemcsak az Indiában jó években is húsz-huszonötmillióra becsült állandóan éhező tömeg, hanem a fehér emberek milliói is – akkor beszélhetünk a fogyasztás válságáról, a felvevőképesség hiányáról, a munka rossz szervezéséről, a fizetési eszközök igazságtalan megoszlásáról, de túltermelésről nem. Amíg egyetlen ember van a világon, aki nem teljesen jólakott és egy falat kenyérral még többet tudna elfogyasztani, addig termelési hiány van.

Miért panaszkodnak tehát az érdekelt országok és termelők túltermelésről?

Ennek igen egyszerű a magyarázata.

Amint erre már a külpolitikai fejezetben is utaltam, a világ szántóföldterülete erősen emelkedett. Nemcsak Észak- és Dél-Amerikában, valamint Ausztráliában törtek fel eddig szűz, hatalmas nagy területeket, hanem a régi országok is elkövelték ezt az előrelátás hiányából fakadó ostobaságot. Pl. Csonka-Magyarországon is húsz év alatt 15%-kal emelkedett a bevetett terület és a közelmúltban is ezt, mint valami nagyon örvendetes eseményt tekintették a hivatalos tényezők. Amily mértékben emelkedett azonban az alacsony földjáradékú országoknak gépi munkaerővel megművelhető szántóföldterülete, oly mértékben esett a búza világpiaci ára is, amit azután még a spekuláció is elősegített. Amily mértékben nőtt azonban az olcsó búzát termelő szántóföldterület, ugyanolyan mértékben drágult is a termelés nálunk. Előállott azután az a helyzet, hogy a búza világpiaci ára alatta maradt egyes államokban a nem reális, de tényleges termelési költségeknek. Ezek az államok azután – minket is beleértve – úgy próbáltak a bajon segíteni, mint az, aki gátszakadáskor maga is megfúrja a gátat, hogy jobban előntse ugyan a földeket a víz, de hamarabb szétterülvén, egy centiméterrel alacsonyabb legyen a víztükör. Ismét emeltük

a termésterületet és rávetettük magunkat a bőventermő fajokra, hogy ezzel csökkentjük az egy-egy mázsára eső termelési költséget.

Most azután senki sem találja a kivezető utat, mert két hatalmas búzatermő terület – Észak-Amerika és Oroszország – semmiféle megállapodásba sem mehet bele. Észak-Amerikának – amint már említettem – minden áron fenn kell tartania a magas életszínvonalat, tehát ráfizetéssel is exportál búzát, ha mindjárt a MacNary-Haugen Bill nem is ment át és így közvetlen dumpinget nem is hajtanak végre. Oroszország pedig szocializálván és azután a termelési költségeiből kitörölvén a földjáradéktételt, sőt a kényszermunka révén részben a munkabértételt, valóban olcsóbban tud termelni minden más államnál. Ez a két nagy termelőterület tehát sem a termésterületek, sem a kivihető mennyiségek kontingentálásába nem mehet bele, még abban az esetben sem, ha egyikük vagy másikuk valamilyen nemzetközi értekezleten erre vonatkozólag ígéretet tenne. Amerikában veszélyben lenne a magas életszínvonal és az a politikai hatalom, amely a mezőgazdasági jellegű tagállamokra is támaszkodik. Ők egyszerűen kivárják majd azt az időt, amikor majd vagy ők maradnak a piacon, mint döntő tényező, vagy emelkedik belső fogyasztásuk (Eat more wheat-mozgalom), vagy más módon egyensúlyozódik ki Pán-Amerika gazdasági autarkíája. A Szovjet pedig azért nem engedhet, mert szüksége van devizákra, iparcikkekre és ezzel is gyengítheti a kapitalista államokat. A többi olcsón termelő állam pedig azért illeszkedik ehhez a kettőhöz, mert számukra még így is jó üzlet a búzatermelés, jó üzletről pedig önként sem emberek, sem államok nem mondanak le.

A búzaárak csökkenése általános emberi szempontból örvendetes jelenség; ezzel is elősegítjük azt,

hogy az embereknek ismét újabb rétege jóllakjék. Baj tulajdonképpen csak abban a néhány államban van amellyel nemcsak az egész mezőgazdaság volt eddig a magas búzaárakra alapítva, hanem a mezőgazdasági termelés által meghatározott ipar és kereskedelem és a magas búzaárak mellett kalkulált államháztartás is.

Ezek az államok – köztük mi is – mesterséges eszközökkel próbálták meg a világfejlődés irányát megváltoztatni vagy annak hatását önmagukra közömbösíteni. A gabonaexport-államokban erre szolgálnak a különböző termelési vagy kiviteli prémiumok, amelyek egyike a tavaly bevezetett és idén már értékének kétszeresére emelt, a magyar szókincs alkotórészévé vált boletta. A boletta semmi egyéb, mint az, hogy a világpiaci ár és a termelési költség közötti különbözetet az államháztartásra, tehát túlnyomó részben a gyenge befogyasztásra hárítsuk át. Kevésbé éles, de ugyanolyan megítélés alá eső eszköz, mint a cukorprémium, amely Magyarországon a cukorfogyasztás szegyenletesen alacsony fejkvótáját és a fogyasztási cukornak döbbenetesen magas árát alakította ki.

Nem vitatom azt, hogy a bolettára valóban szükség volt és van, mert ha teljesen helytelen irányban történt mezőgazdaságunk fejlesztése és vezetése az utolsó húsz évben, akkor máról-holnapra sem az átalakítás megszervezése és keresztülvitele, sem a termelő lelki átgyúrása nem mehet végbe. Mindezeket elismerve, azt kell állítanom, hogy a boletta legfeljebb átmeneti eszköz lehet, annak sem jó és vele sem a búzaválságon, még kevésbé a mezőgazdasági válságon nem enyhíthetünk.

Ismételve azt a nézetemet, hogy földrészközi viszonylatban sincs búzatúltermelés és hogy a búzaárak csökkenése örvendetes jelenség, fel kell vetnem azt a kérdést, hogy csökkenő búzaárakhoz képest hogyan rendezkedhetünk be a gabonaféleségek termelésénél.

Az egyik megoldás az, amit a Szovjet választott: a földjáradéknak szocializálása, illetőleg a termelési költségekből törlése. Ez végeredményben az egyéni földtulajdon (de nem birtok !) megszüntetésével egyértelmű és Henry George, valamint a német Bodenreformerek elméletének a gyakorlatba átültetése lenne. Alig hiszem, hogy a mi túlzottan tradicionalista, még az álhagyományokat és kétes értékű érzékenységeket is figyelembe vevő törvényhozásunk ilyen radikális lépésre határozná magát. Ez a megoldás azt követelné meg, hogy a földet annak adjuk át, aki azt a legjobban tudja felhasználni. Minthogy alább kifejtem azt, hogy nézetem szerint – a termelési körök törvényszerűségére tekintettel – nekünk úgylis előbb-utóbb aránylag magas földjáradékunk és geopolitikai adottságunk miatt főleg az állattenyésztésre, kertészkedésre, gyümölcsstermelésre kell áttérnünk, tehát olyan művelési ágakra, amelyekben a kisbirtok a leggazdaságosabb üzem, valószínűnek tartom, hogy a földjáradékszocializálás is előbb-utóbb ezt a fejlődési fokozatot mozdítaná elő. Nem tartom azonban kizártnak azt, hogy átmenetileg a gépi művelésre, műtrágyázásra leginkább képes nagytőke kerítene kezébe az egész szántóföldterületet, aminek azután nagyon szomorú szociális következményei lennének. Már most is van két olyan nagybirtokos ismerősöm, – mindkettő nagyon tőkeerős – aki azt mondja, hogy neki a búzatermelés most is jó üzlet; attól, aki nem tud ilyen eredményt elérni, el kell venni a földet, mint a nemzeti termelés legfontosabb eszközét és azoknak adni, akik élni tudnak vele.

A másik megoldás az, amivel kísérletezünk: a magasabb effektív termelési költségeknek és a világpiacon az árak kiegyenlítése. Erre természetesen külföld nem hoz áldozatot; ha valamely külföldi állam hajlandó lenne vagy hajlandó lesz a magyar, bolgár, jugoszláv stb.

búzát világpiaci áron felül átvenni, úgy ennek politikai vagy gazdasági ellenértéke van: az illető gabonaexportország iparilag vagy éppen politikailag gyarmattá süllyed. Nem marad tehát más hátra, minthogy a beifogyasztásra vagy az államháztartásra – ami lényegileg ugyanaz – hárítsuk át a terhet. Minthogy pedig az alacsony búzaárak állandó vagy legalább hosszú időre szóló jelenségnek látszanak és a búzaárak további lassú lemorzsolódása is várható, felmerül az a kérdés, hogy ilyen kis és gazdaságilag gyenge államok önmaguk megterhelésével tartósan szembehelyezkedhetnek-e világ-gazdasági áramlattal.

A kérdés – azt hiszem – nem is vitás. Különösen, ha figyelembe vesszük azt, milyen lehetőségekkel kell számolnunk. Pl. mikor Kanadában jártam, igen komoly kísérletek folytak a tudományos állomásokon arra vonatkozólag, hogy kitenyésszék a hatvannapos búzát. Ha a kísérlet sikerül, a búza vetésterület az amerikai kontinensen keresztül száz angol mérfölddel csúszik északra olyan földeken, amelyeknek járadéka még egész alacsony. Ugyanilyen meglepetések érhetnek bennünket más oldalról is: senkisésem számolhatott ezelőtt tizenöt évvel egy olasz battaglia di grano-val és annak most már le nem tagadható sikerével.

Megállapítható tehát, hogy a búzaprémium rendszere sem tartható fenn; ez legfeljebb az átmenetet megkönnyítő megoldás lehet.

Nem marad más hátra, minthogy végre szembe nézzünk a lehetőségekkel és bátran, de józanul döntsünk termelési politikánkat illetően.

Borzasztó bajnak tartom, hogy nálunk a közgazdasági érzék és tudás nagyon alacsony színvonalon áll. Ezzel a bajjal hasztalanul küzdött már a két nagy ellenfél: Széchenyi és Kossuth is. Még nagyobb baj az, hogy úgy a politikai életben, mint a bürokráciában nagyon

sok részlettudással és jóakarattal találkozunk, de annál fehérebb holló a nagyvonalú, koncepciózus egyéniség. Magyar Rathenau vagy magyar Laur nincs.

Ha lenne, már rég rá kellett volna jönnie a földjáradéknak és a termelési köröknek minden közgazdasági kézikönyvben olvasható és az életben vaskövetkezetességgel érvényesülő törvényeire.

Ha a magyar földet túlértékeltnek tartom is, azért meg kell állapítanom, hogy tárgyilagosan megállapított értéke és földjáradéka elég magas, minden esetre sokkal magasabb, mint az amerikai Corn-Belt vagy a La Plata-síkság földjeié. Ebből önként következik, hogy itt csak olyan értékes termelvényeket szabad előállítani, amelyek a magas földjáradéknak megfelelnek. E mellett arról sem feledkezem el, hogy még a szállítási eszközök mai fejlettsége és a bonyolult vámvedelmi rendszabályok mellett is termelési körök vannak, amelyeken kívül bizonyos termelvényeket nem lehet előállítani és amelyeken belül viszont bizonyos termelési ágakkal foglalkozni kell, különben felbillen az egyensúly. A búza nem lévén időhöz kötött termék, olcsó hajófuvarral mindenüvé eljut és játszva hágja át a vámfalakat. Élő állattal, vágott baromfival, tojással, zöldséggel ellenben a tengerentúli államok nem jöhetnek európai piacra, legfeljebb konzervhússal és erősen fagyasztott, preparált árúval.

Ez a tény már magában a legsúlyosabb bírálata annak, hogy engedték az utolsó évtizedben is a búza- és rozsvetésterület emelkedését is és hivatalos jelszavá emeltük azt a defetista kijelentést, hogy a magyar búzával áll vagy bukik az ország. A magyar búza esetleg már rég nem lesz termelésünk alapja és kiemelkedő cikke, amikor remélhetőleg Magyarország élni, sőt boldogulni fog.

Óvakodom minden túlzástól. Nem azt hirdetem,

hogy a búzatermeléssel teljesen hagyjunk fel és most már minden szántóföldön csak szemes- és zöldtakarmányt termeljünk és mindent az állatállományba fektessünk be, mindenütt kertészkedjünk. A magyar földnek megvannak a geológiai és klimatikus, sajnos, igen kedvezőtlen adottságai. Számolnunk kell azzal, hogy talán hosszú ideig, talán örökké lesznek egyes területeink, amelyek csak kalászosokra alkalmasak; nem hagyjuk figyelmen kívül azt sem, hogy vannak olyan területek, amelyeken kitermelt vagy kitermelhető olyan búza, amely valóban mindig keresett világpiaci cikk lesz. Arra is figyelniünk kell, hogy, már csak honvédelmi nézőpontból is, annyi gabonaféleséget mindenestre kell termelnünk, amennyi kenyér- és tésztakelvelő népünk belfogyasztásához szükséges. Ennél többet azonban csak keveset termeljünk, de azt azután első minőségűt.

Vizsgáljuk meg mostan, hogy a búzatermés fenntartása és a búzaprémium kinek használ tulajdonképpen; ez a szemle arra is jó, hogy egyes vámpolitikai, sőt politikai áramlatok belső rugóit is áttekinthessük.

Kétségtelen, hogy hasznát látja a prémiumnak a kistermelő is, hiszen ezelőtt pár évvel hivatalos megállapítás szerint a kereskedelmi forgalomba került búza- és rozsmennyiség 65%-a a kistermelők eredménye – amely adat egyszersmind azt is bizonyítja, hogy a kistermelők még annak a gabonának az eladására is rászorultak, amire létfenntartásuk szempontjából lenne szükségük. A búzaprémium azonban főleg és elsősorban azoknak az extenzív nagybirtokoknak érdeke, amelyek nem tudnak vagy nem akarnak intenzív gazdálkodásra áttérni, tehát a prémium következtében legkevesebb kockázattal és legkevesebb üzemköltséggel járó búzánál maradnak. Ismerek egy dunántúli nagy uradalmat, ahol a búzát az elmúlt gazdasági évben szemes ta-

karmánynak használták és a leggondosabb könyvelés mellett is 23 pengőjével értékesítették a hizlalásban. Ez nemcsak azt mutatja, hogy búzaprémiumra tulajdonképpen egyes esetekben most is egyáltalában nincs szükség és a jövőben a rendszertől el lehet térni, hanem azt is, hogy mit jelent az okszerű állattenyésztés és a legtöbb nagybirtok mily kevéssé felel meg termelési hivatásának is.

Kétségtelen tehát, hogy a búzaprémium főleg és elsősorban annak a nagybirtokrendszernek kedvez, amelynek úgy termelési, mint szociális nézőpontból annyi hátránya van és amelynek társadalompolitikai tehertételeit azzal szokták mentegezni, hogy a termeléspolitika nézőpontjából van rá szükség. Én úgy látom, hogy termeléspolitikailag is bajos a nagybirtokrendszer, mert – néhány nagybirtoktól eltekintve – a további szemtermelésre kényszerít bennünket, holott olyan termelési ágakra kellene áttérni, – amint már utaltam erre – amelyekben a munkatényező sokkal erősebb, amelyek tehát, ha nem is teljesen, de csaknem kizárólag a kisbirtokrendszernek kedveznek.

A nagybirtoknak még mindig nagy társadalmi és igen nagy, bárha többnyire csak közvetetten érvényesülő politikai befolyása van. A nagybirtokos-érdekeltség nemcsak a földreform menetét és ütemét mérselkelte és keresztülvitte a teljes kártalanítás elvének érvényesítését, hanem a termelési politika irányításában, a vám- és külpolitikában is erősen érezteti szavát.

A többtermelés gyakorlatilag majdnem kizárólag a több búzatermelésre zsugorodott össze, amiben természetesen a mégis csak szakértők által kezelt, hitelhez is könnyebben jutó nagybirtok vezetett. Igen könnyű volt arra hivatkozniok, hogy búzatermés-átlaguk mennyivel haladja meg a kisbirtokét; senki- nek sem jutott azonban eszébe az, hogy összehason-

lítást legyen arra vonatkozólag is, hogy ugyanazon területen melyik birtoktípus tart el több embert melyiknek van több állatja, melyik termel értékeesebb és főleg eladható termelvényeket. Eltekintve a beifogyasztástól, – amelynek biztosításáról kell mégis elsősorban gondoskodnunk – a baromfi, a tojás, a zsír, tehát túlnyomóan a kisemberek termelési eredményei diadalmasan ostromolják a külföldi forgalomban a búzának és a lisztnek valamikor vitathatlan elsőbbségét. Az első sorban a nagybirtok rovására írható szántóföldterület- és főleg búzatermésnövekedés tulajdonképpen nem volt egyébre jó, minthogy a helyes termelési irány érvényesülését hátráltassa, a helyesebb birtokmegoszlást elodázza, rögzítse olyan főtermék uralmát, amelynek termelési költségeit nem kaphatjuk meg és vám- meg külpolitikai zavarokat okozzon.

Tele van mostan az ország a magyar-osztrák vám-, sőt esetleg állami szövetség hírével. Megérdemli tehát ez a sokak által oly helyesnek tartott terv azt, hogy ne csak politikai és érzelmi, hanem gazdasági rugóit is szemügyre vegyük. Ha gazdaságilag előnyös lenne és alkalmas arra, hogy bennünket a kátyúból kisegítsen, az érzelmi és politikai ellenérvek félretételével magam is a magyar-osztrák unió lelkes hívévé szegődném.

Miről van azonban szó? Semmi másról, minthogy Ausztria gabonabehozatalra utalt állam, amely búzafölöslegünknek jelentékeny részét felveheti. Rozsra már nincs szüksége, mert azzal ellátja magát. Ezzel szemben Ausztria éppen úgy, mint Csehország, iparilag túlméretezett állam, amely iparcikkeinek kedvezményes áron való átvételét kötné ki ellenszolgáltatásként és ezzel a mai termelési rendszer mellett viszonylagosan amúgy is túlnépes Csonka-Magyarországot megfosztaná attól a lehetőségtől, hogy mezőgazdasági

tartalékseregének netalán jelentéktelen része, csekély hányada, a gyárparban keresse meg kenyérét.

Ha a külkereskedelmi kimutatásokat figyelmesen olvassuk, akkor azt látjuk, hogy Ausztria erős kivittel rendelkezik éppen azokban a cikkekben, amelyekben fejlődésképes a mi kivitelünk és amelyek termelése a mezőgazda számára a legnagyobb hasznot biztosítja: élőállat, különösen szarvasmarha, tejtermékek, tojás tekintetében az osztrák kivitel nem kicsinyelhető és például a barátságos olasz piacon elég erős versenyt támaszt nekünk.

Magyar-osztrák szoros vámszövetség vagy éppen államszövetség tehát azzal az eredménnyel járna, hogy legerősebb versenytársunkkal szerződünk, termelésünk átszervezését még jobban elodáznánk és gyárparunkat tönkretennők.

Ha vámpolitikai eszközökkel kísérletezünk, akkor minden esetre arra kell törekednünk, hogy valami nagyobb egységbe kerüljünk bele, olyanba, amely többoldalú fejlődésünket lehetővé teszi és nem túlságosan köt meg bennünket. Magyar-osztrák-olasz regionális szerződés sokkal jobban kielégítene bennünket, ez még akkor sem járna veszedelemmel, ha a Német Birodalommal egészülne ki, mert ebben az esetben a Balkán egy része is csatlakoznék és így a magyar gyárpar a fejlettebb német ipar nyomását tovább adhatná.

Ha a barázda szavát hallgatjuk, akkor fel kell vetnünk azt a kérdést is, hogy helyes és okvetlenül szükséges-e az, hogy ilyen kis állam, mint a miénk, feltétlenül kivitelre dolgozzék. A mi gazdaságpolitikusaink valahogy még mindig nem kerültek ki Colbert eszmeköréből, döntőnek veszik az aktív külkereskedelmi mérleget, teljesen elhanyagolják a helyzetre sokkal nagyobb befolyással bíró fizetési mérleget és a

cselekvő külkereskedelmi mérleget is csak úgy tudják elképzelni, hogy nagyon erős külkereskedelmi forgalom legyen, amelyben azonban a kivitel haladja meg erősen a behozatalt. Majdnem úgy tűnik fel a dolog, mintha az ő szemükben a nagy forgalom és a külkereskedelmi statisztika hosszú számoszlopa öncélúság lenne. Amikor külkereskedelmi mérlegünk javult, nagy volt az öröm és elég kevesen vetették fel azt a kérdést, hogy ez csak abban az esetben örvendetes jelenség, ha nem vásárlóképességünk csökkenését, hitelünk megszorítását, a belénk vetett bizalom megingását, szükségleteink kielégítésének alacsonyabb szintjét jelenti.

Ha előítélet nélkül, a gyomrán és zsebén keresztül érdekelt ember érthető alanyiságával tekintem mind ezt, akkor az a kérdés tolul ajkamra, valóban van-e ennek az elég sűrűn népesített csonkaországnak sok olyan termése, amit a belfogyasztás veszélyeztetése nélkül kivihet és vizsgálnunk kell azt is, minő olyan cikkeket hozunk be külföldről, amelyekért súlyos árat fizetünk, amelyet itthon előállíthatunk és ezzel munkaalkalmat is adhatunk. Távol áll tőlem az, hogy ideális állapotnak lássam az államoknak teljes önellátásra való törekvését; ha ezt tennem és keresztülvihetőnek tartanám, akkor nem ajánlanám azt, hogy az el nem adható búza helyett állítsunk elő eladható termelvényeket; számolok tehát azzal, hogy külkereskedelmi forgalmunk más államokkal megmarad. Nem hunyom he azonban szememet azon tény előtt, hogy most politikai okokból a legtöbb állam elzárkózik; olyan államok is erőszakolják a mezőgazdasági termelést vagy fejlesztik iparukat, amelyeknek erre feltételeik jóformán hiányzanak, ha tehát hosszú idő eltelik addig, amíg esetleg az ellentéteknek háborús kiegyenlítése után a teljesen szabadforgalom helyreáll és a természetes közgazdasági kiegyenlítő-dötség kialakul, akkor nekünk is

alkalmazkodnunk kell ehhez az áramlathoz. Első sorban önmagunkat elégitjük ki és azután olyan külkereskedelmi cikkekre rendezkedjünk be, amelyeknek elhelyezése nem okoz nehézséget, amelyekért áldozatot nem kell hoznunk és amelyek a világpiacon onmaguktól találják meg helyüket.

Meg kell állapítanom azt, hogy a belfogyasztásban a termésnek jóval nagyobb részére van szükség, mint aminő eddig belföldön elfogyott.

Népünk élet-, különösen élelmezési színvonala megdöbbentően alacsony és a népességnek elég jelentékeny része szűkölködik, ami részben a túlsók közvetítő által felhajtott, aránylag igen magas fogyasztói árakra is vezethető vissza. Abszolút túlnépességről talán nem beszélhetünk Magyarországgal kapcsolatban, viszont azt, hogy minden túlnépesedés tulajdonképpen viszonylagos, senki sem tagadhatja. Csonka országunk talaja túlnyomó részében nem elsőrangú, klímája szélsőséges, természeti kincsekben, ásványi nyersanyagokban nem gazdag, ha mindjárt az utóbbi években elég sok nem remélt, de csodálatosképpen fel nem használt és bürokratikus nehézségek miatt parlagon maradt természeti kincset tártunk is fel. Ilyen körülmények között arra kell törekednünk, hogy ez a nem egészen százezer négyzetkilométernyi terület a nem egész kilenc millió lakost a lehető jól táplálja. Azt már politikai és szociálpolitikai kívánság gyanánt tüntettem fel, hogy szerény nemzeti jövedelem aránylagosabb és igazságosabb megosztásáról gondoskodjunk, most ugyanezt kell tennem a termeléspolitika nézőpontjából is.

Ha búza- és rozsvetésterületünket csak az 1910-es szintre visszük vissza, úgy ez már a területileg 15% csökkenést jelent, az optimális búzafeleslegnek pedig csaknem felét leemeli. Ezt minden nagyobb nehézség nélkül megtehetjük, mert vagy amúgy is kiterjedelmű

legelőterületünket törtük fel húsz év alatt, vagy teríntetlen területet foglaltunk el: ármentesített részeket, megkötött homokot, amelyeket a szemtermelés kimerít és pillangósnövényekkel, takarmánynövényekkel, gyümölcseel, főleg azonban erdővel sokkal jobban használhatunk. Még akkor is maradna tekintélyes és nehezen elhelyezhető búzafölöslegünk; gondolkoznunk kellene tehát azon, ne hajtsunk-e végre még további vetésterület csökkentést, egész az egymillió mázsa kiviteli készletig, amely azonban első minőségű és a Manitoba I-el versenyző búza legyen. Szakértők szerint ennyi jó exportbúzánk ma is van; ennyinek a kiválogatásával világpiaci márka lehetnénk, a csekélyebb értékű többlet csak rontja a magyar búza hírét. Az én nézőpontomból az a legfontosabb, hogy így is maradna elég szemes termékünk a lisztkedvelő magyarság magas fejkvótájának kielégítésére.

Borzalmasan alacsony a hús-, tej- és cukorfogyasztás fejkvótája. Ugyanakkor, amikor országszerte nagy a panasz az alacsony termelői tejárák miatt, senkinek sem jut eszébe az, hogy a termelőt és főleg a termelő családját nagyobb tejfogyasztásra serkentse. Tizenkét vagy akár tizenhat filléres tej még mindig a legolcsóbb tápszer lenne faluhelyen, fogyasztása megszűntetné a rossz tápláltságot és talán mindennél erősebb gátat vetne a gümőkór terjedésének. Ezzel természetesen nem akarom azt mondani, hogy helyeslem a mai, többnyire elég csekély tej átlagot felmutató tehénállománynak megtartását és nem kívánom a legerélyesebb eszközök igénybevételét is a rosszul tejelő egyedek kiirtására és jobbakkal pótlására.

Még a mai rossz viszonyok között is, a gyakorlati életben tapasztalatokkal rendelkezők szerint, legjobb termelési ág az állattenyésztés és azon belül különösen az aprómarha tenyésztése és tojástermelés. Természe-

les, hogy lassan hízó marhának, keveset tojó tyúknak az üzemköltsége aránytalanul nagy, tehát nincs sok értelme annak, hogy makacsságból és hozzánemértésből, vagy a falusi életben igazán már értelmüket veszített romantikus emlékekből oly sokan ragaszkodnak az élet versenyében hátramaradó fajtákhoz. A szarvasmarha- és sertésenyésztés azonban megoldja nemcsak a szántóföldtúltengésnek, hanem a látszólagos búza- és tejfeleslegnek a kérdését is. A mi éghajlati viszonyaink mellett az ország legnagyobb részében a legelő fenntartása nem egyéb költséges és kártékony illúzió. Ebben a meggyőződésemben még megerősít engemet az, hogy nagyon sok közlegelőt [ismerek közvetlen tapasztalatból és tudom azt, mennyire bokrosak, tövisesek, kiégettek, mennyire nincs gondoskodás öntözésükről, zöld- vagy egyéb trágyázásukról, esetleg alagsövezésükről. Közép-Európában vagyunk és nem Dél-Amerika Savannáiban vagy Pampáin: érkezett már nálunk is az istállózott állat beállításának a szükségessége, ami annyit jelent, hogy legelőinket meg kell tartanunk, sőt fel is kell javítanunk, de ezeknek inkább a kifutó és üdülő szerepét kell betölteniök, az állat táplálására pedig a rendszeres takarmányozás, tehát a szántóföldeken termelt szemes- és száraztakarmány szolgáljon. Ezek között a szemes takarmányok között igen jól használható a búza is, és ebben az esetben valóban megelégedhetünk azzal, hogy takarmányozási célokra bőtermő búzafajtákat termeljünk, a búza sikértartalmára csak a kiviteli célokra szánt márkázott búzánál kell ügyelnünk.

Borzasztó erős panaszok hangzanak el a miatt, hogy a tagadott, de valószínűnek látszó tejkartel korlátolt mennyiségű tejet vesz fel fogyasztási tejnek és nagyon alacsony árakat fizet ezért azzal az indokolással, hogy az átvett tej nagyrészt rosszabbul értékesít-

hető, illetőleg költséges eljárásokat igénylő tejtermékekké dolgozza fel. Ott, ahol a lefölözött tejnek malac- és süldőtetésre felhasználást bevezették, úgy találták hogy az ú. n. szeparált tej elég magas áron volt értékesíthető. Más lapra tartozik, hogy a fogyasztói és termelői ár közötti több, mint 100%-os különbséget jogosultságát nagyon sokan kétségbe vonjuk és erősen kifogás tárgyává tesszük azt, hogy a tejtermelés és forgalom intézői még mindig nem jöttek rá arra az egész világgazdaságban érvényesülő elvre, hogy minél nagyobb tömegben állítok valamit elő és minél olcsóbban adom, annál gazdaságosabb ez az eljárás számomra. Ugyanez az eset a cukortermelésnél és gyártásnál is: szigorú kontingensek vannak és a termelő elég rosszul jár, a fogyasztó pedig kétszeres árat fizet a külföldhöz képest. Nem, vagy alig fogyaszt tehát: ha a nemzetközi cukorkarteltől kiugranánk, a ma nagy támogatással kivitt cukrot játszva felvehetne a belfogyasztás és az a termelés fokozása révén a tropikus nádcukortermelés nem várt emelkedése ellenére is oly olcsóvá válnék, hogy előbb-utóbb megtalálná az utat külföldre is, jóllehet – amint már említettem – a minden áron való kivittelt nem tartom előnynek vagy kívánatos célnak. Fontosabb nekem a jól táplált erős magyarság, a csecsemő- és a gyermekhalálozás csökkentése, a gümőkórnak és az angolkórnak legyőzése, mint az a büszkeség, hogy külkereskedelmünk nagy számokkal dolgozik.

Talán unalmas ismételnem azt, – ezt azonban eleget nem lehet magyaroknak hangoztatni – hogy termelésünk alfája és ómegája a búzától való radikális visszavonulás és az állattenyésztésnek, különösen aprómarhatenyésztésnek, gyümölcs- és konyhakertészetnek, tejgazdaságnak erős felkarolása.

Míthogy erre az átkanyarodásra nagybirtok nem, vagy alig képes, termeléspolitikai nézőpontból is ellen-

őrzés alá kell vonni; rászorítani arra, hogy hivatását a termelés átalakítása és fokozása terén teljesítse, azokkal a nagybirtokokkal szemben pedig, amelyek erre nem képesek, kíméletlenül kell eljárni. Meg kell tehát állapítani – úgy, amint a IV. fejezetben is ajánlottam – vidékenkint és birtokkategóriánként a művelési ágak változatossága és eredményessége tekintetében a minimumot; ha a nagybirtok ezt eléri, békében marad; ha nem éri el, jön a kényszerkezelés, az üzemvezető progresszív haszonrészesedésével, végső esetben az elkobzás, szerény, de még mindig előkelő tisztviselői megélhetést biztosító járadék ellenében.

Ahhoz azonban, hogy termelésnek ez az átszervezése végbemenjen, nemcsak a termelők értelmi színvonalának minden áron és hirtelen emelése szükséges, nemcsak céltudatos és eréllyel, sőt erőszakkal kersztülvitt, egyéni és osztályérdekeket legázoló termelési politika, hanem több elhanyagolt előfeltételnek teljesítése is.

Ilyen előfeltétel pl. az erdősítés.

Még a közelmúltban jóformán örülteknek tekintették azokat, akik Magyarország területén erdősítést sürgettek, pedig erre még az integer Magyarországon is szükség lett volna, mert a gyönyörű kárpáti erdők mellett sem lettek volna gazdasági nézőpontból sem fölöslegesek az alföldi erdők. Éghajlati nézőpontból pedig egyenesen nélkülözhetetlenek voltak a múltban; hiányuk katasztrófális hatású most. Az erdő a csapadékot növeli, kipárolgásával felhőzetet teremt, megakadályozza a kiszikkadást, gyűjti a talajvizet és ezzel agyonszabályozott Alföldünkre visszavinné a szükséges nedvességet; a hőséget csökkenti és ezzel a kényesebb növényzet megmaradását elősegíti. Köztudomású, hogy még nem is olyan régen az Alföldnek erős erdőtakarója volt, amelyet a hozzánemértés és

a kapzsiság pusztított ki. Ezelőtt néhány évvel hoztunk is egy törvényt az Alföld erdősítéséről, amely erre a célra nagyon szerény eszközöket biztosított és a tulajdonjog, a ferde irányban kialakult hagyományok kímélésével inkább fasorok, szélfogók, kis berkek létesítését tűzte ki célul.

Mi történt?

Az, ami előrelátható volt. A törvényt nem hajtuk végre, az előre megállapított program megvalósításához szükséges hitelből lecsípünk akkor, amikor kevés földművesiskolánk egynémelyikét szinte Theresianum-szerű fényűzéssel rendeztük be és a mindig dédelgetett, inkább a felsőbb osztályok érdekeit szolgáló telivértenyésztésre, luxusszállodára volt pénz. Látván az államnak közömbösségét, az Alföldnek fagyülöletre nevelt népessége még azt a szerény ütemet sem tartja be, illetőleg még azokat a szerény kezdeményezéseket is megghiúsítja, amelyek az Alföld fásítása címén megindult, nem is olyan régen nagy reményekre jogosító mozgalomból megmaradtak.

Ez nem megoldása a kérdésnek. Itt szőrmentében, helyi és hivatalos érzékenységeket kímélve, éppen úgy nem lehet eredményeket elérni, mint ahogy nem ért volna célt Frigyes Vilmos vagy II. Frigyes, ha a junkerek szívfájdalmait figyelembe vette volna. Nem mentegetőzni kell, hogy szántóföldet nem veszünk el erdőnek, hanem kimondani azt, hogy a rossz. 3-4 mázsát hozó szántóföldeket – amennyiben öntözéssel nem lehet kertiföld színvonalára emelni – igenis erdősíteni fogjuk és ezen a réven tesszük nemcsak gazdaságosabbakká az alföldi megyéknek a kihasználását, hanem tesszük emberi lakásra alkalmasabbakká is. A felosztandó nagybirtokok egy része, a fel nem újítandó homoki szőlők, a futóhomokterületek feltétlenül erdősítendőek; sikeres kísérletek vannak máris abban

az irányban, hogy a rohamosan terjedő, most már a csonka ország területének egy tizedével felérő és mezőgazdasági művelésre alig alkalmas szikesek is több növénynek és több fának egymás után való alkalmazásával egész jó erdőtalajt adnak. Adva van tehát nagyszabású erdősítésnek az alapja. Amennyiben az állam tulajdonjogi aggályokat figyelembe vesz, kezdje meg az erdősítést a közalapítványi és egyházi szikes vagy egyéb hasznavehetetlen területeken; már ezen a réven olyan terület állna rendelkezésre az Alföldön, amelynek beerdősítése lényeges haladást jelentene.

A másik feltétel a vízrendezés, jobban mondva a vízszabályozás.

Ez is unos-untig tárgyalt kérdés, amelyben a közvélemény már kialakult. A hivatalos magyarázatok azt mondják, hogy az ármentesítés volt az elsődleges feladat és annak megoldása mintaszerűen sikerült; e nélkül az Alföld még mindig az a víz járta terméketlen vadon lenne nagyobb részében, amely Széchenyi fellépése előtt volt. A közvetlen érdekeltek, a nagyközönség ezzel szemben azt vallják, hogy senki sem tagadja az ármentesítésnek nagyszerű keresztülvitelét, hiszen úgy elvittek az Alföldről minden vizet, hogy alig maradt egy csepp is rajta. Oly költséges és tökéletes berendezéseket állítottak elő és munkálatokat végeztek, hogy a nép egyszerű gyermekei alig tudják az ármentesítési díjakat vagy mint ők mondják, az ártéri költségeket fizetni. Éppen az a baj szerintük, hogy az ármentesítés túl jól sikerült, elvontak minden vizet az Alföldről és így nemcsak a táj jelleget változtatták meg, a folyómenti jelentéktelen, de azért kedves és hasznos berkeket ítélték halálra, a nádvágást szüntették meg, hanem igen sok teljesen kiszikkasztott, hasznavehetetlen földdel is boldogították a tulajdo-

nosokat, aminek legjobb bizonyítéka a valamikor egészen jelentéktelen szikesterületnek az utolsó harminc évben ily óriási mérvben való növekedése.

Nagyon jó példa erre a pestmegyei Dunavölgynek az utolsó évtizedben végrehajtott ú. n. rendezése. A legkényesebb műszaki szakértők által nagyon sikerülteknek minősített munkálatok során sikerült a vízjárta szántóföldekről és elég jó rétekből, gazdasági hasznót is nyújtó nádasokból egyharmadában a hivatalos megállapítás szerint is teljesen hasznavehetetlen és rohamosan szikesedő területet formálni, amelynek még terméketlen részén is magas ármentesítési járulék terheli a tulajdonost. Magam is láttam ilyen földet, amely a beton keménységét mutatja fel és valószínűleg egészen jó útburkolóanyag lenne, a tulajdonos azonban visszasírja jó legelőjét, panaszkodik az ármentesítés! díj be nem fizetése következtében kitűzött árverés miatt és olyan kijelentéseket tesz, amelyek a legendyhebb elbírálás mellett sem minősíthetők konstruktívakként. A Dunavölgy rendezésében legfeljebb a tiszántúli emberek gyönyörködhetnek, mert most igazán nincs különbség közöttük.

Vissza a vizet az Alföldre, különben egy évtizeden belül olyan katasztrófa fenyegeti mezőgazdaságunkat, amelyet már semmiféle termelési átszervezéssel nem háríthatunk el és amelyen nem változtat a világpiac bármilyen kedvező alakulása sem. Az azután tökéletesen mellékes, hogy milyen rendszert fogadunk el; a spanyoloktól importáljuk-e a náluk beváltat, tároljuk-e a Tisza alacsony vizét és azt osztjuk-e szét, vagy kombinációba vesszük a Duna-Tisza-csatornát is: a fő az, hogy minél hamarabb, minél több vizet az Alföldre! Talán a hamarabban nagyobb súly van, mint a többön ; nem kiváló műszaki szakértők vég nélküli vitáira van most szükség, hanem gyors és

erélyes keresztülvitelre. Erre a célra kell lenni pénznek. Nem akarom ismét felhozni azt, hogy a két felesleges egyetemre, bank- és malomszanalásokra, palotaszállókra felhasznált összegekkel talán meg is oldhattuk volna ezt a problémát; ezek adott tényezők, mélyeken már – sajnos – igen kevésbé változtathattunk, pedig külföldi kölcsönnek vagy pénztári feleslegnek ilyen igazán produktív célra való felhasználása lett volna a helyes megoldás. Ha másként nem tudjuk előteremteni az erdősítésre és az öntözőberendezésekre a fedezetet, vegyük igénybe akár az ókori és a keleti zsarnokok szokását és végezzünk nagyszabású vagyongobzásokat: a tömegek a jelenben és a hálás utókor felmentenék azt a kormányt, amely ezt tenné.

A termelés átszervezésének harmadik előfeltétele a telepítés és közigazgatási rendezés. Intenzív gazdálkodásra csak úgy térhet át bármely birtoktípus, ha elegendő munkáskéz áll rendelkezésre és ezek közel vannak a megmunkálendő földhöz. Minél több község, különösen a mai uradalmi területeken; minél több új község azokon a vidékeken, ahol hatezerholdas búzatáblák is vannak.

A közigazgatási területrendezésről az alföldi fejezetben óhajtván szólni, most a negyedik előfeltételre, a közlekedésre térek át.

A tömegtermények legolcsóbb továbbvitelének, a víziszállításnak nézőpontjából nem használjuk fel eléggé a Dunát és teljesen kiaknázatlanul hagyjuk a Tiszát. Igaz, hogy a Duna csak egyirányban, Ausztria felé nyit jó utat; kelet felé úgy a közlekedési nehézségek, mint az ellenséges államok gyűrűje nagy nehézségeket támaszt. Ennek ellenére komolyan lehetne foglalkozni némi átalakítások árán tömegáruinak vízi úton Olaszországba, esetleg a nyugati államokba szállításával is, a német csatornarendszernek, főleg a fronti-

féltekenysége miatt elakadt kifejlődése esetében pedig a Duna kitűnő víziút lesz egész Hamburgig. A Tiszával az a baj, hogy torkolata, sőt a Ferenc-József-csatorna is, ezidőszerint idegen területre esik és így a Tiszáról a Dunára való szállítás még az idegen állam tranzító forgalmaként is sok nehézségbe ütközik. A Duna-Tisza-csatorna ezen a nehézségen mindenesetre segítené, nem tartom azonban kizártnak azt, hogy éppen ezzel a szomszédal ebben az irányban – minthogy a forgalomból neki is lenne haszna – megegyezés létesülhetne.

Vasutaink eredeti rendeltetése az volt, hogy a Kárpátok láncát összekössék a fővárossal, illetőleg nyugat és délnyugat felé közvetítsék a forgalmat. Vasúti vonalaink tehát az ország mai területén inkább áthaladnak, mint arra valók, hogy ennek az országrésznek a szükségleteit elégítsék ki. Mezőgazdasági termelésünk átszervezésében vasutainknak és vasúti vonalainknak van talán a leginkább döntő szerepük. A Duna-Tisza-közti gyümölcs- és szőlőkultúra az első kísérletek után tönkrement volna, ha a Máv. forgalmi politikájával fel nem karolja. Ezen az úton kell tehát tovább haladnunk, azonban nem téveszthetjük szem elől azt, hogy vasutat nem építhetünk mindenüvé, és így egyes vidékeket a gyors és aránylag olcsó szállítás áldásaiban kevésbé részesíthetünk. Ezeknek a vidékeknek számára egyesek a kisvasutakat ajánlják, amelyek mögött a sajtót is mozgósító elég hatalmas érdekelttség áll. Elismerve azt, hogy egyes helyi szükségletek kielégítésére a tömegforgalmat is lebonyolítani képes kisvasút teljesen alkalmas, mégis azt a nézetemet kell kifejezésre juttatnom, hogy ott, ahol rendes nyomtávú vasutat nem építhetünk, nem kisvasutak létesítésére, hanem jó utakra törekedjünk.

Nem lehetünk struccok. Látnunk kell, hogy a gép-

kocsi erős versenytársa a vasútnak és a teherfuvarozás terén mind erősebben érvényesül még nálunk is, ahol a benzin drága és a gépkocsit, valamint alkatrészeit majdnem prohibítívnak tekinthető vámok terhelik. Gépkocsin tehát az árut elvihetjük egész messze eső helyekre is átrakás nélkül, míg a kisvasút feltétlenül átrakást és eddig tört tarifát feltételez. A jó műútnak azonban a távolsági teherforgalmon felül nagy helyi jelentősége is van: lehetővé teszi fogatos járművel vagy akár gyalog is a szomszéd központ felkeresését, a termelő és fogyasztó közvetlen érintkezését, a közigazgatási, közegészségügyi és művelődési szükségletek könnyű kielégítését. A műútra könnyebben felkapaszkodik a munkás vagy a fogatos jármű, a műútról már könnyen eléri a munkahelyét, a műút teszi lehetővé azt, hogy az extenzív gazdálkodástól a vidék menekedjék. A magyar mezőgazdaság fejlődésének is egyik legerősebb tényezője tehát a műúthálózatnak minél erősebb fejlesztése.

Mindaz, amit a mezőgazdaság válságáról és a válságból való menekvéstről előadtam, nem eredeti, nem egyedüli és nem csodahatású szer. Azt foglaltam össze, amit szakértők, falusi kisemberek, az ország sorsával törődő, a határokon túllátó egyének elszórt cikkekben, beszélgetésekben annyiszor indítványoztak. Azoknak a panaszoknak adtam hangot, amelyek ritkán jutnak el a nyilvánosságot jelentő megyei közgyűlési teremig, képviselőházig, napisajtóig.

VIII.

A gyárkémény és a főkönyv.

Ha az embernek alkalma van arra, hogy hivatalos vagy magán érintkezésben külön-külön jöjjön össze a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem, a hitelélet, a hivatalos szervezet embereivel, akkor mély tisztelettel kell meghajolnia Meninius Agrippának Titus Livius által megörökített és középiskolai tanulmányaiból ismert bölcsessége előtt. Meg kell azonban állapítanunk azt is, hogy nálunk az ő meséje teljesen valóra vált. Bármelyik társadalmi csoportunk megbetegedése maga után vonja a többiek válságát is és minthogy valamennyi megbetegedett, békés egyetértésben éri el valamennyi a válságnak a mélypontját.

A boldognak csúfolt közelmúltban véres harcokat vívtak egymással az agráriusok és a merkantilisták; ezek a harcok valóban véreseknek látszottak, olykor párbajokban is kifejezésre jutottak. Nagy összecsapások voltak a kereskedők és iparosok között. Most azután megértük azt, hogy kereskedelmi szakegyséletek és érdekképviselőtek foglalnak állást a mezőgazdaság állami támogatása mellett, agrárvezérek tesznek hitet a kereskedelem hivatása mellett és iparosok sürgetik a fogyasztóképességnek bármily eszközzel való fenntartását. Ez az egyetértés már annyira gyönyörű, hogy éppen ezáltal válik gyanússá és azt a hitet kelti,

hogy valóban mindegyik hivatás válsággal küzd és a másiktól várja a megmentését.

Ez a gyanúnk megerősödik, ha a mezőgazdaság után a többi termelőrétegnek is némi figyelmet szentelünk.

A közelmúltban annyira irigyelt nagy iparvállalatok a legnagyobb nehézséggel folytathatják csak üzemüket; sok közülük arra kényszerült, hogy az ütemet lassítsa, esetleg a munkafolytonosságot megszakítsa. Nem tartom magamat illetékesnek arra, hogy az ipari válság okait felderítsem, azokat magyarázzam. Csupán az utcán ácsorgó ember naiv logikájával utalok arra, hogy a mi ipari válságunk is részben nemzetközi, részben belső okokra vezethető vissza valószínűleg. A nemzetközi okok sorozata magában is olyan, hogy megmagyarázná a szomorú helyzetet. Míg a mezőgazdasági látszólagos és általam tagadott túltermelés főleg a háború alatt és után jött létre, addig az ipari túltermelés a géptechnika hallatlan és megelőző korszakokban példáját nem találó fejlődése, a közlekedési és szállítási lehetőségek javulása, új országoknak, sőt világrészeknek a nemzetközi forgalomba bekapcsolása miatt már a háború előtt mindenki által felismerhető jelenség volt; innen eredt azután az ipari dumping, a világpiacért való harc, ami talán döntő tényezője volt a világháború 1914-ben való kirobbanásának. A háborús elszegényedés, hatalmas nemzetek fogyasztóképességének rohamos csökkenése nem az ipari termelés ütemének lassítását vonta maga után, hanem fokozását, mert a legyőzött németek ezzel törekedtek elvesztett előnyös helyzetüknek visszaszerzésére, a győztesek, főleg Amerika, pedig megszerzett előnyös helyzetüket nem akarták feladni; előállott tehát a szükséglethez képest való túlmeretezés, hitelnek ipari termelésre felhasználása és az iparcikkeknek hitelre való eladása, ami azután az első

munkaválságnál végzetes hatást váltott ki, amint ezt a tavaly alapjaiban megrendült amerikai gépkocsiipar példája igazolja. Nemzetközi oka az ipari válságnak az is, hogy Közép-Európában az államok mereven elzárkóztak egymástól: ez egész odáig ment, hogy a csehekkel pl. vámháborúba kerültünk. Igaz, hogy ez ipari vonatkozásban inkább a jobban iparosított államokat sújtja, de nekünk is van iparunk, amely éppen olyan nehezen tud elhelyezkedni termékeivel külföldön, mint mezőgazdaságunk és közgazdaságunknak a kivitelre törekvés és kivitelre dolgozás lévén vesszőparipája, emiatt éppenúgy szenved. Belső oka az ipari válságnak a belső fogyasztóképesség csökkenése. Egyes, a külszint mutató fényűzési tárgyakban a fogyasztás eléri az első deflációs évek konjunktúrájának szintjét, az élet belső tartalmának nézőpontjából fontos, vagy a munkát gyümölcsözőbbé tevő iparcikkek fogyasztása azonban nem emelkedik, egyes vonatkozásokban pedig csökkenően van. Belső oka végül ipari válságunknak az, hogy a magyar ipar jóformán kizárólag hitellel dolgozik. Nagy és kisebb pénzintézeteink fő üzleti ága: iparvállalatok alapítása és pénzzel való ellátása lett. Amikor tehát sok tényezőnek összehatásaként a hitelviszonyok rosszabbodtak, ez természetesen maga után vonta az iparvállalatok átmeneti zavarait is.

A magyar ipar súlyos kérdésének egyik eredeti módosító tényezője az, hogy csonka országunk aránytalanul nagy kézműiparos réteggel rendelkezik. A mi nézőpontunkból mostan közömbös az, hogy mely csoportokat sorozhatunk be a kisipar vagy kézműipar táborába és kisiparos vagy kézműiparos fogalmát állítjuk-e előtérbe; a legszigorúbb és sok idetartozó elemet kizáró számítás szerint is a kézműiparosok száma családtagjaikkal együtt a félmilliót messze meghaladja

Tudom, hogy számos elméleti tudós és gyakorlati

politikus tört lándzsát a mellett, hogy a kézműiparosokat a kapitalista rendszerben, a tőkekoncentrációk korában is versenyképesekké kell tenni. Az a gyanúm azonban, hogy mindezeket inkább politikai és társadalmi okok, rokonszenvek vezették és kevésbé gazdasági mozzanatok. Nekem is teljes elismerésemet bírja az a kisiparosréteg, amely külföldön is, nálunk is a középosztályhoz tartozik, ennek természetes utánpótlása, kebeléből számos jelentékeny tudóst és művészt termelt ki, letéteményese a legszebb nemzeti és családi erényeknek és a hagyományok ápolása mellett is élénk érzéket tanúsít a haladás és fejlődés iránt. Mindezeket elismerve, fel kell vetnem a kérdést, hogy az egész világ uniformizáló törekvéseivel szemben rohamosan szegényebb, a szükségletek kielégítésére mind kevésbé képes korszakban versenyképesek lehetnek-e a kisiparosok. Megengedem, hogy a kézműiparos a legtöbb iparágban szebb és jobb iparcikket készít, jóllehet a gyáripar is óriási léptekkel halad a tökéletesedés felé, egyes ágazatokból a kisipart teljesen kiszorította, másokban árucikkeit illetően még a tetszetősség és minőség tekintetében is szorongatja. Elismerem, hogy a kisipar jobban tud a megrendelő ízléséhez, különleges igényeihez alkalmazkodni, jóllehet most már a gyáripar is nagy változatosságokat fejt ki, pl. a cipőgyárak – amelyek ezelőtt egy emberöltővel még tisztán a sematikus termelésre voltak képesek – most már minden normális lábra szolgálnak megfelelő cipővel. A döntő mozzanat nézetem szerint az, hogy a gyáripari termékek túlnyomó többsége jóval olcsóbb és most már alig van ember, aki az esetleges árnyalati, minőségbeli különbséget, az egyéni ízléséhez vagy szükségletéhez való alkalmazkodást meg tudná fizetni. Minthogy pedig a kézműipar még szövetkezeti hitel-ellátás és termelés mellett sem tud lényegesen olcsóbb

árucikket előállítani, ez, mint adott helyzet, a kézműipar sorsát el is dönti. Akkor tehát, amikor társadalmi és politikai mellétekintetektől a kézműipar érdekében áldozatokat hozunk, számolnunk kell azzal, hogy ez nemcsak a nemzet iparcikkével való ellátását drágítja meg, a közterheket növeli, hanem az egész magyar ipar boldogulását, versenyképességét igen erősen befolyásolja. Azt, hogy elég sok, de gyenge önálló gazdasági egyed megmaradjon és ne váljék ipari munkássá, elég drágán fizetjük meg anélkül, hogy az illetők boldogulását feltétlenül biztosítanók. Eljárásunkat legfeljebb csak az menti, hogy a gyáripari válságban pillanatnyilag úgysem tudnók őket a gyáriparban elhelyezni, vagy ha ezt tennők, ezzel az ipari munkásságnak okoznánk érzékeny és feltétlenül elkerülendő veszteségeket. Ipari válságaink okainak áttekintése után bele kell tekintenünk annak a kérdésnek kulisszatitkaiba is, hogy válsággal küzdő, kézműipari részében közvetlen állami támogatással is sínylődő, gyáripari részében is vámvédelmet és szubvenciókat igénylő iparunk érdekében érdemes-e áldozatokat hoznunk. Hangzanak el ugyanis olyan nyilatkozatok is, – még igen előkelő ajkokról is – hogy a magyar ipar üvegházi palántájából amúgy sem lesz soha terebélyes fa; ha ipari érdekeinket feláldoznók, mezőgazdasági termékeink könnyebben találnának utat külföldre és külföldről olcsóbb iparcikkével láthatnók el magunkat. Ilyen irányú felszólalások mezőgazdasági érdekképviseltek ülésein is hangzanak el és ilyirányú cikkek mezőgazdasági lapokban is jelennek meg, azonban mind ritkábban; a fejezet elején ismertetett megértés és egyetértés hangoztatása mellett nagyon finoman kereskedelmi tényezők ajánlják ezt a megoldást, jóllehet hosszú ideig az ipar és a kereskedelem közös frontot alkotott a mezőgazdasággal szemben.

Már volt alkalmam rámutatni arra, hogy mezőgazdasági nem fő, de legnehezebben elhelyezhető termékünk: a búza akkor sem találná meg az utat külföldre könnyen, ha itt valamennyi gyárunkat felrobbantánék és a kézműiparból is a műipart teljesen kiirtanók. Éppen így nem tudnánk eladni külföldön az érthetetlen makacssággal tovább termelt és termelési módjában a külföld igényeit teljesen semmibevevő bort sem. Nem érnők el tehát az agrárexport terén a remélt eredményt.

Ezzel szemben a kedvezőtlen következmények tehertétele egész sorozata szakadna a nyakunkba. Ebben a korban, mikor minden állam lehető gazdasági önállóságra törekszik, megfosztanók magunkat a gazdasági kiegészülés és kielégülés minden lehetőségétől. Ipari gyarmattá válnánk, ami nemcsak azt vonná maga után, hogy elvesztenek a terményeink feldolgozásával járó munkabért és vállalkozó nyereséget, hanem valamely nagyipari államtól teljes függőségbe hozna bennünket: ennek a függőségi viszonynak a során elveszítenők azokat a sovány előnyöket is, amelyeket mezőgazdasági terményeinknek ottani elhelyezése jelent. A legnagyobb baj azonban az lenne, hogy a gyáripar nemcsak új munkaalkalmakat nem tudna nyújtani, hanem meglevő munkásait sem tudná foglalkoztatni. Minthogy pedig az államhatalom az általam ajánlott radikális földreformra, telepítésre és sok mezőgazdasági munkaalkalom teremtésére alig szánja el magát egyhamar, ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy legalább ipari munkaalkalmaink legyenek, sőt – amennyiben a földreform és a termelés átszervezése amerikai tempóban és drákói szigorral nem megy végbe – azt kell kívánnunk, hogy a gyáripar még áldozatokkal is fejlesztessék és ezzel a mezőgazdasági munkanélküliség is csökkentessék. Különben is a jólfizetett és nagylét-

számú ipari munkásság élelmiszerfogyasztása és izlésbeli fejlődése az intenzív és gazdaságos mezőgazdaságnak egyik létfeltétele.

Az ipar feláldozása tehát egyáltalában nem mezőgazdasági érdek.

Nem kereskedelmi érdek sem, jóllehet a mai túlméretezett kereskedelemnek átmenetileg bizonyos előnyöket jelentene.

Kereskedelmünkben ugyanis az első szembeötlő jelenség a túlságos tagozódottság. Szegény és elég primitív életviszonyokat feltüntető nemzetünkben nemcsak túlsók a kereskedő, hanem a kereskedelem szervezetében is bajok vannak. Túl sok kézen megy át az áru a termelőtől a fogyasztóig. A közvetítési jutalék és költség számos cikknél haladja meg a 100%-ot, élelmicikkeknel nem ritkán 3-400%-ot. Különösen a háború alatt és után szaporodtak el gomba módra a kereskedők; a kereskedelembe újonnan behatolt elemek veszélyeztetik azután a régi, a forgalom terén hosszú időn át érdemeket szerzett cégek boldogulását, sőt létét. Kereskedelmünk azelőtt nagymérvű külföldi közvetítést fejtett ki és Magyarország valóban azon az úton volt, hogy a Balkán és a Nyugat között az átmeneti forgalmat lebonyolítsa. Most ez megszűnt vagy legalább is nagyon csökkent: az utódállamok elzárkóznak, a nyugati államok közvetlen kapcsolatokat létesítettek Kelettel. Befelé irányul tehát a kereskedelem működése, gyilkos verseny fejlődött ki; ennek mérséklését és a külföldi kapcsolatok helyreállítását reméli a kereskedők egyik kevésbé előrelátó része a gyáripár feláldozásával kapcsolatban.

Nem hiszem, hogy erre sor kerüljön, ha pedig sor kerülne, kiderülne, hogy a kereskedők helyzetén lényegesen nem javít.

A fogyasztóképességnek a világválsággal és a külön-

leges magyar válsággal kapcsolatos csökkenése a fogyasztót arra kényszeríti, hogy lehetőleg ne vásároljon. Minthogy azonban egyes cikkekre az életfolytonosság biztosítására van szüksége, keresnie kell azokat a módozatokat, amelyek a cikkek legolcsóbb áron való beszerzését biztosítják. Ez a módozat pedig a termelőnek és fogyasztónak lehető közvetlen kapcsolata, akár a beszerző társaságok, akár a szövetkezetek formájában. Nem az állami támogatás és nem a propaganda okozta az utóbbi években a szövetkezeti eszme terjedését, nem a szövetkezetek vezetőségének tudatos működése a szövetkezeti munkaterület kiterjesztését, hanem a parancsoló szükség, amellyel szemben a kereskedők tehetetlenek maradnak.

Barátnak és ellenségnek egyaránt el kell ismernie azt, hogy a szövetkezetek a magyar közgazdasági életnek egyik legerősebb tényezőjévé váltak. Eltekintve attól a nagy nevelőhatástól és szervezőmunkától, amely különösen a falusi életben a szövetkezetek javára billenti le a mérleget, tény az, hogy a kisemberek hiteligényének kielégítése és a háztartási fogyasztási cikkeivel ellátása már ma is igen nagy mértékben szövetkezeti úton megy végbe, pedig a szövetkezetek még messze vannak fejlődési lehetőségeik felső határától és a figyelmes szemlélő észreveszi szervezeti vagy igazgatási hibáikat is.

Ezen hibák közé legkevésbé sem sorolom a szövetkezetek állami támogatását. Nálunk sokkal hatalmasabb és határozottan merkantilista irányú államok is igen erős támogatásban részesítik szövetkezeteiket. Ha segíezzük a mezőgazdaságot, az ipart, az elkerülhető közvetítést is kényszerhatalommal a kereskedelemre bízunk, akkor senki sem kifogásolhatja azt, ha a kisemberek fogyasztási szükségleteinek, hiteligényének kielégítését, sőt termelését és értékesítését is a közbevételekből adott segéllyel mozdítjuk elő. Nem is

olyan jelentős a szövetkezetek állami támogatása, mint sok más, kevésbé fontos és hasznos célra fogantatott állami kiadás. Aggályos ellenben az, hogy valamennyi szövetkezetünk szervezete túlságosan bonyolult, igazgatása túlméretezett. Ez az oka pl. annak is, hogy a különben nagy szociális érzéket tanúsító és élénk szellemmel áthatott Orsz. Központi Hitelszövetkezet a vidéken a hitelnyújtás terén sok helyen a helyi és szintén túlzott igazgatási költségek alatt nyögő kispénzintézettel szemben a félnek nem tud előnyt nyújtani. Az olcsó szövetkezeti pénzből kihelyezésre elég drága lesz. Teljesen feleslegesen drágítja a hitelellátást a körzeti hitelszövetkezet, mint a nagyobb hitelt igénylők és vagyonosabb szövetkezeti tagok tagozata. Ez igazán csak arra jó, hogy néhány pártfogolt vezetőembernek és néhány vidéki volt pénzügyintézeti vezetőnek jó állást adjon; hátránya a drágításon felül az is, hogy így módon az egyes hitelszövetkezetektől éppen a legjobb ügyfeleket, a legnagyobb és legjobb üzleteket vonja el. Az ellenőrzés erős, szinte túlságosan kifejlesztett módja mellett semmi valódi akadálya sem lehet annak, hogy ezeknek az igényét is a hitelkeret megfelelő biztosított felemelésével az egyes hitelszövetkezetek lássák el és a központ ellenőrizze.

Gyönyörűen fejlődnek és valóban szép hivatást teljesítenek a fogyasztási szövetkezetek. Ha nem működnének, kétségkívül az elsőrendű életszükséglet! cikkek ára még magasabb lenne és a szegény embereknek: tisztviselőknak, kisgazdáknak, mezőgazdasági és ipari munkásoknak még alacsonyabb az életszínvonal. Előnyeiket legjobban láttuk akkor, amikor két nagy budapesti fogyasztási szövetkezet szembe helyezkedett a tejkartellel és hónapokon át négy fillérrel olcsóbban adta a népelelmezési és népegészségügyi

nézőpontból egyaránt annyira fontos tejet. Nem az ő hibájuk, hogy ezzel a magatartásukkal – amelyet ki akartak terjeszteni egyéb cikkekre is – fel kellett hagyniok; nem állhatták ellen azonban felsőbb hatalmak nyomásának.

Ezt a jóoldalukat elismerve, fel kell vetnem azt a kérdést, hogy nem fejlődhettek volna-e már tovább is fogyasztási szövetkezeteink és nem tehetnék-e még olcsóbbá az életet.

A fogyasztási szövetkezeteknél feltűnik a túl magas igazgatási költség, benne különösen a vezetőknek a szövetkezeti eszmével nem egészen összeegyeztethető nagy jövedelme. Feltűnik továbbá az is, hogy az állam bizonyos előnyök nyújtása fejében súlyos terheket is rak egyes szövetkezetek vállára: elég ebben a tekintetben arra utalnom, hogy a kitűnően vezetett, házagpótló, kis igazgatási költséggel dolgozó Köztisztviselők Fogyasztási Szövetkezetének fel kellett vennie egy másik hasonló, válságban levő szövetkezetnek többmillió pengős adósságát és költséges igazgatását. Végül azt sem hallgathatom el, hogy a fogyasztási szövetkezetek édeskeveset tettek eddig egyik legfőbb céljuknak: a termelő és fogyasztó közvetlen kapcsolatának megteremtésére, az értékesítés szervezésére.

Ebben az irányban legújabbán dicséretreméltó kezdeményezései vannak a Hangyának és a Háztartásnak. Ezek a dicséretreméltó kezdeményezések nem nyomják el azonban azt a megjegyzést, hogy ily irányban már ezelőtt 30 esztendővel nem kísérleteknek, hanem eredményeknek kellett volna lenniök.

Amint sikerül lassanként éppen a szövetkezeti gyűjtés és értékesítés révén a tojás- és baromfitermelés szervezése, minőségi árunak előállítása, éppen úgy sikerült volna a gyümölcs, a zöldség, a sertés és sok más egyéb áru tekintetében is. Amint a tojással és

baromfival sikerül annak keresztülvitele, hogy a kis-termelőt ne csak jó áru előállítására szorítsuk, hanem neki ezért magasabb árat adjunk és ennek ellenére – a közvetítők kizárásával – a szövetkezetnek olcsóbb beszerzést biztosítsunk, éppen úgy meg lehetett volna tenni a békében 3000 körül mozgó Hangya-szövetkezetek révén már évtizedekkel ezelőtt. Ha ezt tesszük, nemcsak gondoskodtunk volna magasabb termelői árakról és a városi lakosság olcsóbb ellátásáról, hanem rég meglenne legtöbb exportképes árunkban a standard, a minőségi termelés.

A legutóbbi időkig ennek a szükségletnek a nézőpontjából teljesen kiaknázatlanok voltak fogyasztási szövetkezeteink és a vidéki fogyasztási szövetkezetek egy része – közvetlenül nem nyújtván tagjainak semmit – ha nem is sorvadt el, de ugyanazon a szinten mozgó, nem fejlődő fűszerüzlet maradt. Ezzel szemben erős élénkülést és a forgalom emelkedését figyeltem meg mindazokon a helyeken, ahol a fogyasztási szövetkezet az értékesítést is üzletkörébe vonta.

Sajnos, termelőszövetkezetekről Magyarországon még alig beszélhetünk, pedig abban az esetben, ha megmarad a mai rendszer és nem ingyen, vagy nem mélyen áron alul juttatjuk a kisemberek kezébe a földet, a termelési szövetkezet egyetlen lehetőség arra, hogy anyagi romlás, fizikai összeroppanás nélkül művelhessék azt, versenyképesek legyenek, sőt idővel ki is fizethessék a nehezen megszerzett földet. Gyakorlati példából tudom, hogy az illető szövetkezeti központ minden jóakarata mellett és az érdekeltek lelkesedésének fennforgása esetében is mennyi nehézségbe ütközik termelő- vagy bérlőszövetkezet alapítása.

A termelő és értékesítő tevékenységnek a magasabb nézőpontokat is néző, elvileg altruista szövetkezetek részéről elhanyagolása azzal a következménnyel jár,

hogy a részben vagy túlnyomóan kisemberek által termelt cikkekben minőségi javulás alig állott elő, a közvetítés teljesen a túlméretezett kereskedelem kezébe került. Ezen nem csodálkozhatunk: tudjuk, hogy mily nehézségekkel küzd, mily kis hitellel dolgozik és mennyi érzékenységet vesz figyelembe mezőgazdasági szakoktatásunk és a hivatalos propaganda, amely az átvevő által gyakorolt, a legerősebb kényszert jelentő nevelő hatást nem pótolhatja. Azon is megütődhetünk, de nem lepődhetünk meg, hogy a kisemberek cikkeit összegyűjti a kisügynök, aki – hogy megéljen – belép abba az ügynöki és kereskedelmi láncolatba, amelynek minden tagja élni, sőt gazdagodni akar.

Teljes tisztelettel vagyok a kereskedelem iránt és én is jól tudom azt, hogy vannak vonatkozások, ahol a kereskedelem nem szükséges rossz, hanem jótétemény, pótolhatatlan tényező és gyönyörű hivatás. A termelő és fogyasztó összehozása, az áru kiformalása és nemesítése, a piac megkeresése mind olyan tevékenységek, amelyekben az egyéni tetterőt és találékonyságot semmi sem pótolhatja. Akkor azonban, amikor megvan a termelő és könnyen megalakíthatók szervezetei, megvannak a fogyasztók szervezetei vagy a szervezetlen fogyasztás számára vásárcsarnokok, vásárok, nem látom be, miért kelljen az árut drágítania olyan, többnyire nem magyar eredetű, esetleg nem is magyarérsésű egyéneknek, akik pl. jelképes átadásban csak megfogják a szarvasmarha kötelét, amelyet rögtön átadnak másnak, de ezért százalékot számítanak fel, vagy ki sem mozdulnak törzskávéházukból, amelyben a kötlevel – természetesen mindig haszonnal – három-négy kézen megy át. Meglehető fantáziámmal sem tudom elképzelni, mi az oka pl. annak, hogy a Budapestre érkező

hajnali hajókról a termelő vagy a vidéki kereskedő itteni kereskedőnek nem adhat el közvetlenül, csupán annak az ügynöki kartelnek, amelynek tagjai véres verekedéssel és a karteltörő anyagi tönkretétele árán is megakadályozzák azt, hogy a hajón lévők és az ő sorfaluk mögött a parton várakozók közvetlenül köthessenek ügyletet. Egyáltalában nem kereskedelem-ellenes magatartás az, ha azt sürgetem, hogy a fölösleges közvetítőket ki kell küszöbölni és ha van Magyarországon elem, amely megérdemli azt, hogy szűkölködjék, munka nélkül legyen, esetleg kivándorlásra szorítottassék, úgy bizonyára ez az, mert mindenkinek, még az ú. n. legális, szerintem erkölcsi alapon álló és hivatást betöltő kereskedelemnek is mérhetetlen károkat okoz.

Ezzel a közvetítő társasággal azonban azért nagyon nehéz a leszámolás, mert a termelőknek – igaz, hogy a nagyobb termelőknek – eredetileg szövetkezeti vállalkozásai is eddig csaknem kivétel nélkül idővel kommercializálódtak, teljes kereskedelmi vállalkozásokká lettek, a kartelekbe beálltak és az ügynöki közvetítést elfogadják. Nem egy ezek közül a szövetkezeti formát is elhagyta és részvénytársasággá alakult át. Mindaddig, amíg nem gondoskodunk a mellőzhető közvetítés megszüntetéséről és a közvetítői fokozatoknak a lehető legkisebb mérvre csökkentéséről, nem beszélhetünk olcsóságról, az életszínvonal emelkedéséről, a termelés, értékesítés és fogyasztás racionális átalakításáról.

Ennek a kérdésnek ily módon tárgyalása sokáig tabu volt. Minthogy a közvetítők legnagyobb része, túlnyomó többsége zsidó, a közvetítő kereskedelem fattyúhajtásainak nyesegetése mindenkit antiszemita hírbe kevert, márpedig ez volt az a jelző, amelytől politikailag liberális és társadalmilag ultrakonzervatív

korban mindenki talán a pestisnél is jobban óvakodott. A zsidóság hatalmi berendezéseivel és sajtójával a legerősebben utasított vissza minden ilyirányú beavatkozást; a politikai és társadalmi mozgalmak – ha jelszavaikat továbbra is puffogtathatták – ebben az irányban bevallott megalkuvásra, vagy csendes és leplezett visszavonulásra kényszerültek. A zsidóság középső és alsó rétegei – amelyek mind a felsőbb osztályokban kívántak elhelyezkedni és ha saját személyükben ezt el nem érték, legalább gyermekeiknek biztosítani – tudták és ösztönösen érezték, hogy a közvetítés nyújtja a meggazdagodáshoz a leggyorsabban ható eszközöket, tehát a közvetítést meg kell tartaniok és kartelszerűen kiépiteniök úgy a termelő, mint a fogyasztó kárára.

Elmúltak már azok az idők, mikor az antiszemitizmus vádjától megijedtek az emberek; örömmel állapítom meg, hogy ma már a zsidók legjobbjai ezt a kérdést is éppen olyan szabadon és előítélet nélkül tárgyalják, mint a keresztények. Nem a zsidók érdeke tehát a mai helyzet fenntartása; sokkal inkább mondhatnám, hogy nemcsak az egyetemes magyarságnak, nemcsak a termelésnek és fogyasztásnak, hanem hivatásszerűleg a kereskedelemnek, felekezeti megoszlás nézőpontjából a zsidóságnak is érdeke a paraziták eltávolítása és a kereskedelemnek, közvetítésnek az őt megillető, de számára aztán meg is őrizendő keretek közé visszavitele, hivatása tekintélyének emelése.

Nemcsak a kereskedelem és a közvetítés terén látom a túlságos tagozottságot, a túlméretezést. Utaltam már arra, hogy az megvan állami életünkben, magánéletünk szokásaiban, kultúrpolitikánkban; csodálatos azonban, hogy megvan ott is, ahol tulajdonképpen a ridegen mérlegelő éssznek, a belátásnak kellene érvényesülnie: a hiteléletben.

Sokan féllek attól, amikor nagy pénzintézeteink alaptőkéjüket erősen emelték. Nézetem szerint ez helyes és szükséges volt és a nagy alaptőke nem teszi még nagyobbá a pénzintézetek amúgy is nagy hatását a közgazdasági életre és a politikai viszonyokra. Legfeljebb szakértő barátainknak azon a megjegyzésén tünődtem, hogy a nagy alaptőke nagyobb külföldi hitelt is tesz lehetővé, ez pedig arra csábítja a bankokat, hogy az ipari fejlődés korában legjövödelmezőbb üzletágra: iparvállalatok alapítására és pénzzel való ellátására vessék magukat teljesen, aminek azután az a következménye lehet, hogy túlságosan lekötik magukat és magukban véve jó iparvállalatok oly mértékben veszik őket igénybe, hogy adott esetekben az üzletmenet folytonosságának ellátása nehézségekbe ütközhetik.

Nem mondom, hogy ezeknek a szakértőknek nem volt sok tekintetben igazuk. Hazai példát nem is hozok fel, – pedig hozhatnék – de külföldön a közelmúltban egy nagy pénzintézet válságát főleg ez a körülmény okozta. Ezzel szemben tény az, hogy nálunk is azok a pénzintézetek bizonyulnak most a legszilárdabbaknak, amelyek a kihelyezések terén a legóvatosabbak voltak és amelyek vezetőségét a merész vállalkozásokba bocsátkozó, magukat amerikai mértékkel mérő intézetek érdekköre maradisággal, féltékenységgel, szakértelem hiányával vádolt. Hiába, nem lehet amerikai mértékkel mérni itt; amint láttuk, ott is válság van, amiből igen nehéz az emelkedés; ott azonban a gyógyulás lehetősége megvan, míg itt az elbukás az esetek túlnyomó többségében a véget jelenti.

Nem a nagybankok szerepében és magas alaptőkéjében vagy tőkeerősségében látom a magyar hiteléletnek egyik legnagyobb baját, hanem valami

másban, ami megvan ugyan a nagybankokban is, főleg azonban a vidéki kisebb pénzügyintézeteknél tapasztalható.

Ezelőtt harminc évvel a kisvárosokban – megyei városokban, járási székhelyeken – többnyire csak egy, legfeljebb két pénzügyintézet volt. A szerény javadalmazású igazgató többnyire nyugdíjas főtisztviselő vagy valamely tekintélyes kereskedő; a pénzügyintézetnek többnyire két olyan tisztviselője volt, akinek az idejét teljesen igénybe vette az intézet: a pénztáros és a könyvelő. Ezeknek az illetménye sem haladta meg a kistisztviselői szintet: egészen kivételes volt, ha elérték a járásbíróét vagy a polgármesterét. Ma ugyanilyen helyeken négy-öt pénzügyintézetet látunk, mindegyikben vezérigazgató, lehetőleg gépkocsival és szőke barátnővel, nagy tisztviselői kar. Nem fejlődött annyit forgalmunk, nem erősödött annyit hiteléletünk, hogy ezt a változást indokoltnak és egészségesnek fogadjassuk el. Ugyanezt látjuk azonban a nagy pénzügyintézeteknél is: ezelőtt egy emberöltővel volt egy vezérigazgatójuk, akinek – még ha országosan ismert pénzügyi kapacitás vagy neves államférfi volt is – szép fizetést adtak, de az messze volt a mai illetményektől, amikor másfélmillió fixfizetéséről is beszélnek. Volt ezenfelül egy-két igazgató és néhány cégvezető, jó polgári, az állami főtisztviselők fizetését mindenesetre messze meghaladó fizetéssel. Ma ellenben, ha a pénzügyi Kompasszt olvassuk, mindenütt a helyettes-vezérigazgatók, aligazgatók, cégvezetők és főtitkárok hatalmas hivatali hierarchiává szélesedett csoportját látjuk és ha az illető intézetnél alkalmazott kistisztviselők valamelyikétől kérünk felvilágosítást, hátborzongató és irigylésre készítő adatokat kapunk az illetők fizetéséről, nyílt és titkos remunerációjáról, szindikátusi részesedéseiről.

Ez egyik oka nézetem szerint annak, hogy az olcsó jegyintézeti pénz miért olyan drága akkor, mikor a kölcsönvevőhöz jut; ez az oka azonban annak is, hogy igen jó üzleteket foganatosító intézetek nagyon kétes osztalékpolitikát folytatnak. A jegyintézeti pénz szűrőkön át jut az adóshoz és ezeknek a szűrőknek mindegyike nagy fényűzést kifejtő, költséges vezetőköt, meg nagy tisztviselői sereget tart el. Ne felejtjük el ugyanis, hogyha joggal beszélhetünk az állami és önkormányzati bürokráciáról és annak kinövéseiről, úgy nem kevésbé jogos a banktechnika fejletlensége tekintetében elhangzó számos panasz is. Személyes tapasztalatom is az, hogy nem egy, egészen egyszerű műveletet állami hivatalok sokkal rövidebb idő alatt és kevesebb felesleges mozzanattal végeznek, mint pénzügyintézetek vagy iparvállalatok. Ami azután nem telik a jegyintézeti vagy külföldi hitel és kihelyezés kamatlába közötti különbözetből, az a részvényes bőrere megy; oly könnyű a többséget minden részvénytársasági gyűlésen biztosítani és oly készséggel állnak erre a célra egymás rendelkezésére a tárcájukban lévő részvénykötegekkel az intézetek, hogy a részvényesek részéről való komoly ellenőrzés a lehetetlenségek hazájába számúzódik. A közgyűlésen csoda jó hangulat van: köszönetet szavaznak az igazgatóságnak, egyhangúlag hoznak meg határozatokat; csak a beavottak tudják, hogy az összes szereplők saját, rokon vagy szövetséges vállalatok tisztviselői.

Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk azon, hogy a magyar tőke – amely hemeisztikus megoldásokra is alig hajlandó – altruista megmozdulásokra képtelen. A banktőke elsősorban nagy szervezetét és dúsjövedelmű vezetőit tartja ki, azután spekulatív célokat szolgál, esetleg iparvállalatokat lát el, a nagy nemzeti célok megvalósításában: közlekedési hálózat,

öntözési berendezés pénzügyi lebonyolításában, földjavítási akciók megindításában nem vesz részt. A tőke jelentős része minden vállalkozástól visszavonul; szakértők igen jelentős összegre teszik azt a tőkét, amely Svájcban és Hollandiában bujt el a zavaros időkötől való félelmében.

Tudom, hogy lesznek, akik kereskedelem- és tőkeellenességgel fognak vádolni azért, mert mindezt szóváteszem és részrehajlást fognak látni abban, hogy az ipar mellett foglalok állást. Az ipari tőke azonban megítélésem szerint az egyedüli, amely hivatását annyira-mennyire teljesíti: munkaalkalmakat ad, termékeket állít elő, amivel a szükségletek kielégítését előmozdítja, kockázatokat vállal.

Ehhez képest egész természetesnek látszik az a kívánságom és javaslatom, hogy az ingó tőkéből egyedül az ipari tőkét részesítsük védelemben és mozdítsuk elő fejlődését.

Valóban seregszemlét kell tartanunk iparunkban; azok az iparágak, amelyek komoly szükségleteket nem elégítenek ki, nem bírják a külföldi fejlettebb államok iparának versenyét és honvédelmi nézőpontból sem szükségesek, nem igényelhetik azt, hogy sanyarú helyzetünkben áldozatokat hozzunk értük. Feltétlenül szükséges továbbá az, hogy az ipar támogatásából is minden melléktekintet, minden protekciót, a politikai szolgálatok minden jutalmazását kiküszöböljük. Meg lehet találni az iparpártolás tárgyilagos ismerveit és meg lehet találni a támogatás odaítélésére a tárgyilagos és pártatlan szerveket. Amint szilárd az a meggyőződés, hogy megfelelő politikai légkörben, megfelelő választójog mellett és a képviselői állás körülbástyázásával találhatunk 180 jó törvényhozót, éppen úgy bízom benne, hogy 10-15 közvetlenül nem érdekelt, elméletileg és gyakorlatilag képzett, hozzáférhetetlen

ipari szakértőnek kikeresése sem ütköznék leküzdhetetlen nehézségekbe.

Az iparpártolásnak azután több módja lehet. Azt hiszem, hosszabb ideig igen jelentős szerepet játszhatnak még a vámok, illetőleg a kereskedelmi szerződések. Tárgyilagos ismérvek alapján állapíthatók meg az adó és egyéb közszolgáltatási kedvezmények. Nem szívesen látom a közvetlen, nehezen ellenőrizhető és visszaélésekre könnyebben módot adó pénzbeli támogatást, a hírhedt szubvenciót. Nagyon sokat tehet végül megfelelően szervezett társadalmi propaganda, különösen, ha sikerül az ipari és mezőgazdasági fogyasztóknak közvetlen kapcsolatba hozatala, áruik lehető közvetlen, vagy szövetkezeteik útján való kicserélése. Ha pl. a textilgyárak túlnyomóan mezőgazdasági tagokból álló szövetkezeteknek a közvetítés kizárásával olcsóbban adják termékeiket, a gyári munkások szövetkezetei ugyanonnan olcsóbban kaphatnak élelmiszereket, ami azután esetleg a munkabérszámlán érezhető könnyítést jelent.

Elkerülhetetlenül szükségesnek tartom a szövetkezeti élet gyökeres átalakításával a szövetkezetek nagyarányú fejlesztését. Ebben a tekintetben a hitelszövetkezetekről a súlypont nézetem szerint rövidesen átmegy a termelő, értékesítő és fogyasztási szövetkezetekre. Óriási jelentőségre emelkedhetik a Hangya, amely kiterjedt vidéki hálózata révén kezébe kerítheti az értékesítést és amellet elláthatja a vidéket, sőt a többi szövetkezetekkel karöltve a városi lakosságot is nemcsak élelmi, hanem iparcikkokkal is. A szövetkezeteknél azonban feltétlenül végre kell hajtani a szervezet és az igazgatás radikális egyszerűsítését, a közbeiktatott tagozat eltörlését.

Nem sokat várok attól, hogy a felesleges közvetítéssel szemben büntető rendszabályokat alkalmazzunk.

Ma már bevallhatjuk, hogy a háborús és háború utáni ily irányú jogszabályoknak igen kevés hatása volt; az árdrágító visszaélésekről szóló törvény és társai csak azt eredményezték, hogy néhány ügyetlen ember és néhány félszegűszó akadt bele a jog hálójába, amelyet a nagy halak átrágtak. Jogi eszközök csak kommunista államban vezetnének sikerre és, amint Szovjet-Oroszországban látjuk, a visszaéléseknek és megkerüléseknek ott is tág lehetősége van. A különböző fogyasztói érdekkörök fogyasztási, a termelők termelői és értékesítési szövetkezeti szervezése adhat ebben a tekintetben csak eredményt. Paradoxnak látszik az az állításom, hogy ezekbe a szövetkezetekbe a kereskedőket is be kell vonni, pedig nélkülük nem lehet siker, viszont ők is fogyasztók és ők is értékesítők, tehát a szövetkezeti hálózatban helyüket megtalálhatják. Természetes, hogy nem ennyien és nem a selejtes elemek. Minthogy azonban a szövetkezeti hálózat kiépítőinek módjukban van annak elbírálása, hogy kikkel kívánnak érintkezni, ez már megadja a lehetőséget arra, hogy a nem kívánatos elemek kiselejteztessenek. Ezek a társadalmi erők megfelelő szervezés alapján elég erősek a közvetítéssel járó visszaélések kiküszöbölésére.

Törvényhozási intézkedést tartok ezzel szemben szükségesnek a hitelintézetek és hitelügy rendezésére. A törvényhozás kimondhatja azt, hogy a hitelintézet kiadásaiból mi fordítható az igazgatásra. A tisztviselők jogos érdekeinek megóvására szabályozhatja a legmagasabb fixilletményt is és büntető rendelkezést is állíthat fel a rendelkezéssel szembehelyezkedőre. Semmi akadálya sincs tovább annak, hogy a törvényhozás elrendelje a felesleges, túlnagy igazgatási költséggel dolgozó, hitelszükségleteiket nehezen kielégítő, a hitel drágító kisebb pénzintézetek kényszerfüzióját. Megszabhatja a törvényhozás nemcsak az alaptőkének

elég magasan megállapítható legkisebb mérvét, hanem azt is, hogy milyen körzetben hány és milyen természetű pénzüintézet lehet. Akkor, amikor a hitel lebonyolításában a legfontosabb tényező a jegyintézet, amikor a hitelígények kielégítése nemcsak közérdek, hanem már közfunkció jellegével bír, ezt senki sem tekintheti az egyéni szabadságba való túlzott beavatkozásnak.

Nem félnék attól, hogy a hitelintézeteknek ilyen megrendszabályozása a tőkére elriasztólag hatna. A tőke úgyis ijedős és az önző tőkések pénze amúgy sincs már a hitelintézetekben. Sokkal inkább el tudom képzelni azt, hogy a megmaradó hitelintézetek megerősödése helyreállítaná a tőke bizalmát és talán arra venné rá, hogy nagyobb mérvben vegye ki részét ipari és mezőgazdasági vállalkozásokból.

Keményebb dió azoknak az előnyöknek a megállapítása, amelyben az ilyen vállalkozásokban résztvevő tőkét részesíteni kellene. Nagy nehézség pl. a földbérletben elhelyezett tőke sorsa. Nézetem szerint – amint erre már utaltam is – a bérlet útján, de nem kisbérletben hasznosított nagybirtok tulajdonosát – aki egyszerű járadékélvező – legalább is azzal kellene sújtani, hogy kétszeres adót fizessen. Minthogy azonban az esetek egy részében még a bérbeadó erősebb, féltő, hogy ilyen megtorlás célt tévesztene és az esetleg nagyobb szakértelmet képviselő, nagyobb termelési eredményt biztosító és kockázatot mindenképpen vállaló bérlőre hárulna át. Ennek ellenére az eszmével foglalkoznunk kell; talán a nemzet nézőpontjából is gyümölcsöző vállalkozásokban elhelyezett tőke legalább átmenetileg bizonyos jövedelmi és vagyonadókedvezményt vonhatna maga után.

Szigorú megtorlást egy téren követelnék: a termelésből elvont tőkével végrehajtott és az amúgy sem szilárdul álló közgazdasági élet folytonosságát veszé-

lyezettő spekulációk tetteseivel szemben. Megbocsáthatatlan pl. az, – amire a közelmúltban is volt példa – hogy valamely vállalat meggondolatlanul és erejét meghaladó külföldi hitelt vegyen igénybe azért, hogy itt árat mesterségesen fenntartsen vagy letörjön. Még inkább kihívja a bírálatot az, ha ilyen esetekben a közvélemény, ha nem is a jogszabályok szerint kijáró fegyházbüntetés helyett az állam veszi át a külföldi hitelezőkkel szemben a terheket, a tetteseknek hajuk szála sem görbül meg, kényelmes és fényűző környezetükben maradnak. Elismerem, hogy foroghatnak fenn nemzeti érdekek hitelünk fenntartását illetőleg, ez azonban a megtorlást nem akadályozhatja és a jövőre vonatkozólag a kérdés törvényes rendezését nem odáthatja el.

Csak így remélhetjük, hogy a főkönyv valahogy rendbejön és a gyárkérmény füstje fenn nem akad.

IX.

Az Alföld.

A mai magyar társadalomról írt, többször idézett könyvemnek több bírálója kifogás tárgyává tette azt, hogy társadalomrajzomban nem voltam kellő figyelemmel a táj jellegre és arra a hatásra, amelyet az egyes vidékek úgy a közviszonyok kialakulására, mint az egyén kifejlődésére gyakorolnak. Idézett könyvemben az általános jelenségeknek tárgyilagos és lehető személytelen rajzát kívántam adni; most, amikor teljesen szabadon, a gyakorlati megoldások nézőpontjából is foglalkozom a magyar problémákkal, nemcsak nem kell kötnöm magam az általános jelenségekhez, hanem nagyon is kell foglalkoznom a részleges és különleges mozzanatokkal is.

Senki sem tagadhatja, hogy az erős központosítás és a 67 óta szinte ellensúly nélkül érvényesülő egyformásító irány ellenére a tájék, a vidék erős életkiformáló tényező maradt. Csonka hazánkban nincs annyiféle táj jelleg, mint volt a történelmi Magyarországon; azonban két határozott és néhány elmosódó táj jelleget azért felismerhetünk. A két határozott, mindenképpen elhatárolt vidék: a Dunántúl és az Alföld. Elmosódó és átmeneti táj jellege van a régi Felső-Magyarországból sokat megőrző Hegyaljának és Bükkvidéknek, a sok tekintetben a Dunántúl felé közeledő

Mátra-Cserhát-Börzsöny-vidéknek; az Alföld többi részétől némileg elkülönülő Csonka-Bácskának és Pest-megye déli részének.

Nagyon hálás feladat lenne, ha külön-külön elemeznék a Dunántúlt és az Alföldet és levonnám azokat a következtetéseket, amelyek ebből a két tájjellegből, két egymástól eltérő vidéki kialakulásból a helyi és országos élet megértésére és irányítására szinte önként kínálkoznak. Csodálom, hogy eddig még összefogó komoly munkában erre kísérlet is alig történt, pedig az ország is csak úgy érthető meg, ha ezeket az ellentéteket ismerjük. Pl. erős nagybirtokrendszer van a Dunántúl is, Fejér és Somogy ebben a tekintetben vezetnek. Azt sem lehet állítani, hogy a dunántúli nagybirtokok – néhány kivételével – a latifundiumok végzetes hatását nem gyakorolnák és hibáikat nem tüntetnék fel. Mégis mily óriási különbség az említett két megye jellege, élete, kisembereinek sorsa és Békés meg Csongrád között! Vagy pl. ha el is ismerjük azt, hogy a földműves alapjellemben lényegileg ugyanaz és tudjuk is azt, hogy Dunántúl is van erős protestáns lakosság, viszont az Alföldön is vannak óriási katolikus tömegek, mégis óriási különbséget látunk a kollektív munkára alkalmasabb, meggyőzhetőbb, kevésbé önálló, de kevésbé ellenálló, labanckodó dunántúli magyar és a konok, törhetetlen, azonban meggyőződése mellett sziklaszilárdan megálló, tanyai élete révén is individualistává nevelt, öskuruc tiszántúli között.

Mindennek a leírását másnak kell átengednem és most még arról is le kell mondanom, hogy a Dunántúl problémáival, a dunántúli vidék életelemeivel és országos vonatkozásaival foglalkozzam. Nagyon röviden az Alföldet kívánom az olvasó szemei elé varázsolni és az Alföld kérdéseit illetőleg néhány mozzanatra a figyelmet felhívni.

Nem azért teszem ezt, mert az Alföld most divatba jött és sokan foglalkoznak vele. Amennyire örülök annak, hogy az Alföld szörnyű elhagyatottságából kezd kiemelkedni és látószemű, melegszívű emberek az Alföld nyomorúságait nyilvánosságra hozták, annyira szükségesnek tartom azt, hogy minden alkalmat meg- ragadjunk az Alföld iránti érdeklődés növelésére. Nem elég az, hogy kitűnő szakértők egymás után írják a szebbnél-szebb monográfiákat az Alföldről és még politikai pártkörökben is szakelőadásokat tartanak róla; nem eredmény még, hogy politikusok ajkáról is elhangzik az alföldi gondolat dicsérete és olyanok is hirdetik az alföldi szükségletek kielégítésének szükségességét, akik a szükségletek sorrendjét illetőleg zavarban vannak. Az kell, hogy az Alföld ügye valamennyiünknek szívügyévé váljék, agysejtjeinket áthassa, akaratunkat megacélozza és általános nemzeti érdekek kielégítése mellett a jövő évek közéleti tengelyévé váljék.

Az Alföld ma az ország szégyene és kell, hogy a jövőben az ország reménységévé váljék.

Nem akarom, hogy félreértsenek; nem az alföldieknek szégyene az az állapot, amelyben vannak, hanem a 67-es Magyarorszáé. Ők szegények mindent megtettek, ami tőlük tellett.

Bocsánatot kérek, hogy ismét jól ismert, únos-úntalan emlegetett tényeket foglalok össze. A helyzet megértéséhez ez azonban szükséges.

Az Alföld még a XV. század végén is valóban az ország legértékesebb része volt, amelynek sűrűn egymás mellett levő falvaiban a lakosság többsége otthonra talált. A Felvidéken és Erdélyben – a német hospesek és a székelyek tömegtelepüléseitől eltekintve – bányák és végtelen vadonok voltak, amelyekben királyi vadakra vadásztak uralkodóink és főuraink. Ezeknek a vidékeknek igazi benépesítése tulajdonképpen akkor kő vétke-

zeit be, amikor a népesség egy része a török elől ódamentekült, nagyobb része azonban elpusztult és elenyésző hányad bírta csak ki a 200 éves sanyargatást.

A XVIII. század új telepeseit már többnyire idegenek szólították oda; az elpusztult falvak határait – amennyiben az összeszaladt falvakból alakult paraszt városok nem ragadták magukhoz – idegen főurak kaplak donációba vagy vették meg nevetséges alacsony árakon.

Így azután az Alföld újratelepítése nemcsak rendszertelenül, hanem helytelenül is ment végbe. A nagybirtokosok csak annyit és csak ott telepítettek, ahol ez az uradalmak extenzív művelésére szükséges volt. A városok pedig féltékenyen őrködtek azon, hogy az óriási határokon semmiféle település se jöhessen létre és otthon félnomád legelőgazdálkodás legyen fenntartható. Mikor azután a külföldi államok szarvasmarhatenyésztésének fellendülése a magyar ridegmarhatenyésztésnek erős versenytársat emelt és a külföldi államok saját állattenyésztésük érdekében erős vámvédelmet vezettek be, másrészt a háborúk és háború okozta éhségek búzakonjunktúrát teremtettek, a XVIII. század derekától mind erősebb ütemben kezdődött meg a legelők feltörése, ami azzal a következménnyel járt, hogy ismét létesültek telepes községek, pl. a jászok kirajzásai és minden tilalom ellenére kezdetét vette a városi határookban a kis- és középbirtokosok tanyai élete. A városok ugyanis a tanyákon lakást részben közbiztonsági, részben halalmi nézőpontokból korlátozták ugyan, azonban a szemtermelés térfoglalásával mégsem lehetett megakadályozni azt, hogy a távoli városban lakó és gazdasági udvarát is ott tartó gazda több órajárásnyira levő földbirtokán ne készítsen legalább állatainak félszert, majd istállót és önmagának is valamelyes hajlékot, hogy ott a tavaszi munka idején

legalább éjjelre fedél alá húzódják. Ezt a mozzanatot követte az, hogy a gazdasági cseléd az állatok egy-részével már állandóan kintmaradt, az 50-60-as évektől kezdődőleg pedig kialakult az állandó lakóhelyül szolgáló tanyák rendszere is. A tanyavilág összes ártalmi és a most csaknem megoldhatatlan alföldi problémák nem léteznének, ha az 50-60-as években a városi magisztrátusok bölcsőbbek, előrelátóbbak és kevésbé önzőbbek lettek volna és a különben minden lében kanál Bach-rendszerbeli közigazgatás kissé átfogóbb képességű és magyar viszonyokkal jobban ismerős.

A történelmi előzmények után megértjük, ha mélyen fájjaljuk is az Alföld mai települési rendszerét, amely nézetem szerint csaknem az összes bajoknak forrása és hosszú időre lehetetlenné teszi a legjobb, leginkább gyakorlati megoldások gyakorlati keresztülvitelét.

Az alföldi település ma két alaptípust tüntet fel.

Az egyik típus a nagy határral bíró, többezer lakosú község, amelynek határában vagy csak uradalmi tanyák vannak, vagy tanyák egyáltalában nincsenek, esetleg egész szórványosan és elenyésző kis számban látunk kis tanyákat is. A község rendszeren uradalmi telepítés vagy hozzátelepítés, amely a legtöbb esetben felhasználta a régi, török hódoltságot megelőző időkből származó magot, de esetleg ettől eltért. A legtöbb község határában a nagybirtok megvan, hiszen éppen Békés-Csongrád a latifundiumok klasszikus hazája, de erős, nagykiterjedésű uradalmaik vannak Pest megye középső és déli részében, Csanád megyében, Szolnok megyében és Biharban is. A nagybirtok esetleg több részre oszlott. Nem egy esetben új szerzők kezén van, hanem azért rányomja bélyegét a községre. A jobbagyfelszabadításkor a községbeliek többnyire a lehető

távoli határrészekén kapták ki földilletményüket és a legelő is – amennyiben van – erre a célra lehetőleg kevésbé alkalmas és távoli földterületen terül el. Ilyen körülmények között a földműves lakosság jóformán rá van kényszerítve a szemtermelésre és a kapásnövények közül a tengerire, mint amelyek nem igényelnek állandó munkát és gondozást, tehát nincs meg a távoleső parcellára vagy a tagosítás hiányában – és hány tagosítatlan község van még Magyarországon ! – több parcellára való kijárási mindennapi erő vesztesége. A helyes vetésforgó mellőzésével vetett búza, rosszabb földeken a tengeri azonban kimeríti a földet, túlsókat von el különösen a föld foszfortartalmából, aminek pótlására nincs mód, mert az amúgy is elég népszerűtlen műtrágya drága, a természetes trágya pedig a községben marad és vagy elkallódik a rossz kezelés következtében, vagy tüzelőszerként szolgál, mint a berbereknél és az araboknál. A kimerült, foszfortartalmától megfosztott, az ármentesítés következtében talajvizétől megrabolt föld megteszi azt, ami tőle telik, a romlás és elszikesedés folyamatának azonban nem tud sokáig ellenállni és beigazolja azoknak a szakértőknek a tételét, akik már ezelőtt egy emberöltővel megjövedölték az Alföld termőerejének kimerülését abban az esetben, ha a művelési ágon és a települési rendszeren nem változtatunk.

A másik alföldi települési rendszer: a város, nagy határával és az azokon elterülő tanyákkal.

A városok nagy része is uradalmi jellegű volt még a közelmúltban; pl. a törvényhatóságával büszkélkedő Hódmezővásárhely is Károlyi-féle jobbágy község volt és csak a 40-es években váltotta meg magát. Ez az uradalmi jelleg azonban a városoknál teljesen elenyészett, a városi határokonban – ha nagybirtokok vannak is – a latifundiumok ismeretlenek. A városi határokonban

legnagyobb birtokos maga a város, amely egyes városokban – mint aminő Debrecen – nagy- és közép-bérlőknek adja ki a birtokot és bérlődinasztiákat tenyészt ki, a városok többségében azonban kisbérlőket létesít és ezen a réven elég nagy tömegeknek nyitja meg a gazdálkodás kapuját.

Ez az első tekintetre igen kedvezőnek látszó megoldás azonban elég nagy veszedelmeket is rejt magában. A bérlő a várossal nemcsak magánjogi, hanem közjogi viszonyban is van. A gazdaságilag gyengébb már amúgy is, a magánjogi kapcsolatok révén, erős alávetettségbe kerül, hiszen minden magánjog tulajdonképpen nem egyéb, mint a gazdaságilag erősebb érdekeinek érvényesítésére szolgáló törvényes eszköz, míg a közigazgatási jog és szociálpolitika lényege éppen a magánjogi mozzanat ellensúlyozásában rejlik. Elképzelhetjük, hogy mit jelent a magánjogi alávetettség β akkor, amikor ahhoz még a másik szerződő fél közjogi felsősége is járul. A szerencsétlen kisember sohasem tudja, hogy mikor áll a közigazgatási felsőbbbséggel és mikor a bérbeadóval szemközt. Ha arra hivatkozik, hogy ő is a városnak polgára, tehát kell, hogy a város vezetősége az ő érdekeit is szem előtt tartsa és adójáért, magánjogi szolgáltatásáért legalább primitív közigazgatási, egészségügyi, közoktatásügyi szükségleteinek kielégítését kéri, akkor rendszerint azt a választ kapja, hogy a város vezetősége igen sajnálja őt és sorstársait, teljes rokonszenvéről biztosítja őket, azonban a városnak mégis csak elsősorban jövedelemre kell törekednie és a belterületet ellátnia. Ha viszont magánjogi alapra helyezkedik és szervezkedéssel próbálja kiegyenlíteni a ránehezedő súlyt, akkor a várossal, mint közjogi szervezettel kerül szembe: felforgatónak és lázadónak bélyegzik. A városokra oly kedvező és a kisbérlőkre oly kínos dilemmának legékesebb bizonyítéka a most is

érvényben levő szegedi bérleti szerződésminta, amely a többek között egyszerűen nemcsak kizárja annak lehetőségét, hogy a bérlő vitás esetekben bíróság előtt érvényesítse érdekeit és kísérelje meg a jogvita eldöntését, hanem kiköti azt is, hogy a bérlő a bérleti viszonyból felmerülő ellentétek tekintetében is aláveti magát a város, mint önkormányzati testület döntésének.

Ez a jobbágyságra emlékeztető, sőt azt sok tekintetben meghaladó viszony magában véve is erős bírálatot vív ki. Még erősebbé válik azonban ez a bírálat, ha azt vizsgáljuk, hogyan történt a kisbérletek létesítése, milyen elgondolás szerint ment végbe elrendezésük.

Minden józaneszű ember arra gondol, hogy a városok akkor, amikor a kisbérleti rendszert bevezették, már csak a könnyebb igazgatás érdekében is minden 50 vagy 100 parcellának központot jelöltek ki, azon házhelyeket biztosítottak a bérlőknek, akik ily módon az együttlakás minden előnyét élvezhetik és amellet a központ körül sugáralakban elterülő mezőgazdasági parcellákat könnyen megművelhetik, azokon az intenzív gazdálkodást bevezethetik, termékeiket pedig a központból az ily módon könnyen létesíthető úthálózat segítségével nagyobb erőfecsérlés nélkül juttathatják személyesen vagy az árut összegyűjtő közvetítő segítségével a piacra.

A józan ész és az előrelátás ezt hozta volna magával. Ezek a tények azonban az Alföld kialakulásában igen mérsékelt szerepet játszottak; érvényesült ellenben korlátlanul a városok önzése és féltékenysége.

Ennél a mozzanatnál előrebocsátom azt, hogy a kisbérleti rendszert és a tanyavilág kialakulását újabban sokan úgy szeretik feltüntetni, mintha az a magyar teremtő tehetség egyik legszebb eredménye és különö-

sen az alföldi városok nagylelkűségének, szociális érzékének megnyilvánulása lenne. Hát ami a teremtőtehetségei illeti, azt inkább ne emlegessük, mert ha az nem tudott egyebet létrehozni, mint az Alföld települési, termelési, közlekedési és közegészségügyi sanyarúságát, akkor tehetségtelenebb faj nincs a magyarnál és valóban megérett a pusztulásra. Ami pedig a városok nagylelkűségét és szociális érzékét illeti, el kell ismernem azt, hogy kétségkívül volt bizonyos elhatározás arra vonatkozólag, hogy a kisemberek tömegeit a tanyákra kitelepítsék, ebben azonban nem a segíteni akarás volt a döntő mozzanat, – noha annak fennforgását nem tagadom – hanem az, hogy a szegénység bent a városban nagyon lázongott, földéhes volt, indokolt volt tehát ennek az elégedetlenségnek a levezetése, ami a városnak is igen jól kamatozott: amennyiben kisbérletek révén futóhomok, silány legelő igen jó béren kelt el és a bérek egész a mostani agrárdekonjunktúráig igen szépen folytak be; azok az alföldi díszes városházák, vég nélküli aszfaltjárdák, kultúrpaloták igen nagy részben ezeknek a honfoglalóknak keservesen kiizzadt, véres veritékkel összehozott apró bérösszegeiből kerültek ki.

Az előrelátás és jóindulat hiányát legjobban az mutatja, hogy a városok mindenáron meg akarták akadályozni faluszerű települések kialakulását, jöllehet a legtöbb alföldi város határában a török hódoltság előtt – amikor ott magas kultúra és a jó művelési ágak következtében jobb talajtani és éghajlati viszonyok voltak – több, esetleg több tucat falu állott. A városok páni félelmet éreztek és éreznek még most is minden, faluszerű tömörüléssel szemben, mert nekik nem az a fontos, hogy a környékük gazdagodjék, ellássa őket olcsó mezőgazdasági termékekkel, megvegye iparcikkeiket és foglalkoztassa kereskedelmüket; ők csak azt

nézik, hogy a jelenlegi gyarmati rendszer fenntartása kevés, de biztos jövedelmet jelent és hatalmi érzésüket kielégíti. Látták, hogy mindenütt, ahol valamilyen ok: vasúti állomás, iskola, templom, orvos miatt kis központ alakul ki és kereskedők, iparosok is telepednek meg, csakhamar építkezni kezdenek a gazdák is. Azt is tapasztaltuk, hogy a városi határokon túl az ilyen települések előbb-utóbb, sokszor hosszas és kínos harc árán, eléri a községi szervezetet, noha még mindig vannak több ezer lakossal bíró telepek is (Bucsatelep), amelyek nem érték el azt a jogállást, amely Zala vagy Vas megyében a száz lakossal is bíró falut is megilleti. Ezek az észleletek és tapasztalatok tehát odahatottak, hogy nemcsak hogy nem mozdították elő tervszerű telepítéssel a falvak kialakítását, hanem szinte kényszerítették a bérlőket a szétszórt településre és annak állandóságát is megakadályozták. A legtöbb város bérleti szerződésében ugyanis külön pont rendelkezik arról, hogy a város a bérlőnek beruházásait nem téríti meg. A bérlő tehát vagy ideiglenes, egészen primitív hajlékot emel csak és ebben kínlódik a közegészségügy és közgazdaság mérhetetlen kárára családjával és állataival együtt, vagy pedig rendes tanyát alapít, szép lakóházat épít, megfelelő istállóépületeket emel, szőlőt, gyümölcsfákat, akácost ültet és amikor így feljavította bérletét, ki van téve annak, hogy a következő árlejtéskor valaki ráígér, kibecsüli a tanyából és más élvezzi az ő fáradságának, önfeláldozásának a gyümölcsét.

Csodálatos, hogy ennek ellenére népünk mily eredményeket ért el ebben a rossz települési rendszerben is. Elég, ha valaki tavasszal gyorsvonattal megy le Budapestről Szegedre, hogy fogalmat szerezzen arról a nehezen elhíhető szívósságról és leleményességről, amellyel megbirkóztak még ezzel a feladattal is.

Annak ellenére, hogy a tanyatelepülés követ-

keztében teljesen magukra vannak hagyatva, orvoshoz, bábához vagy egyáltalában nem, vagy csak igen ritkán és nagy nehézségek árán jutnak, a legutóbbi időkhöz tanulási lehetőségük sem volt és az újabb tanyai iskolák kihasználása elé is – amint láttuk – akadályok tornyosulnak, annak ellenére, hogy a közigazgatásnak támogatását nem, csak sújtó kezét érzik, hogy minden apróságért a városba kell menniök, hogy széttagothságuk következtében közlekedési lehetőségeik is a lehető legkorlátoltabbak, mégis derék, erős, munkás, jóerkölcsű, ha túlnyomó részükben nem is teljesen egészséges néppé izmosodtak, legyőzték a homokot, a vadvizet, sok helyen a sziket is és ösztönösen rávetették magukat azokra a művelési ágakra, amelyek nemcsak nekik, hanem az egész országnak is a leghasznosabbak. A Duna-Tisza-köz gyümölcs- és zöldségkultúráját nem felülről kezdeményezték, hanem az egyes kisemberek törekvéseinek összetevőjeként jött létre, akik még a minőségi termelés titkaira is rájöttek saját tapasztalataik révén és saját kárukon. A kecskeméti barack, vagy nagykőrösi saláta önmagától alakult ki fogalommá és éppen ezért becsesebb sok mesterségesen létrehozott eredményénél.

Nem tagadom, hogy ezeken a részeken sem mindenben rózsás a helyzet. Meg kellett azonban hajolnom az egyes kisemberek nagysága és teljesítménye előtt; ezek valóban olyan közkatonák, akik nagyobbak, mint a hadvezérek. Amikor elgondoltam, hogy megfelelő telepítési rendszerben, megfelelő vezetés mellett ez az emberanyag milyen eredményekre jutott volna, ökölboszorult a kezem és ki nem mondott kívánságom teljesülése esetében sok halottra a másvilágon és sok élőre itt igen rossz sors várna.

Nem mindenütt ilyen jó a helyzet a városi határokon. Akárhány városi határ van, amelyen a fátlan,

elesett tanyák a leplezetlen nyomorról tesznek bizonyosságot. Akárhány városi határ van, amely a közigazgatási érdekek teljes meghíúsításával a nemzeti termelésből alig veszi ki a részét. Ebben a tekintetben elrettentő példa a Hortobágy a maga kirgiz-jellegű pásztorromantikájával, amelyre még büszkék vagyunk, ahelyett, hogy szeggy elnök. Aki valaha is volt a Hortobágyon külföldiekkel, igen jól visszaemlékezhetik arra a gúnyos mosolyra, amellyel az exotikus látványt dicsérik és amely körülbelül megfelel annak, ahogy a dahomei négerek táncát vagy a berber táncosnőket szokták élvezni. Az egyetlen, ami a Hortobágygal némileg kibékíti az embert, a nagy halastó s az a tudat, hogy a közelében még megmaradt a nagy alföldi őserdőnek egy foszlánya, mint az ősök szerencsésebb helyzetének és az utódok botorságának élő tanújele.

Ezekkel a szomorú állapotokkal szemben áll a városi központok élete, amely sok kívánnivalót hagy ugyan hátra, azonban össze sem hasonlítható a tanyai lakosság vergődésével. A táj jelleggel egyáltalában össze nem illő középületek, egyes városokban vétkes fényűzés nem feledtethetik velünk azt, hogy mindez túlnyomórésztben a kisemberek filléreiből állott elő.

Ha jobban behatolunk bármelyik alföldi városi központ életébe, akkor meglepetéssel kell észlelnünk azt, hogy a nyomor sokkal nagyobb, a szegény emberek száma aránylag sokkal több, mint pl. a dunántúli városokban. Ez egész természetes. A dunántúli városokban – bármily nehézségekkel küzdjenek azok is – sokkal nagyobb százalékban állnak rendelkezésre ipari munkaalkalmak és alig ismeretes a mezőgazdasági munkanélküliség nyomása. Ezzel szemben az alföldi városok egy részében – meglehetősen népesebben is – gyáripár egyáltalában nincs;

leállítod múmalom, gőztéglagyár képviselik egyedül ezt a kategóriái. Ezerszámra találkozunk ellenben munkanélküli kubikosokkal és napszámosokkal, akik a földmunkák befejezése vagy szünetelése, illetőleg mezőgazdaságunknak munkáskézzel való túlzott ellátottsága következtében a piacon ödöngenek, vagy a végnélküli utcák télen fűtetlen kis házaiban a szó legszorosabb értelmében éheznek. Igénybeveszik a város közjótékonyosságát, amit utó végre, éppen a fejlettebb városi szervezetre tekintettel, büszkeségből sem lehet tőlük megtagadni és ottlétükkel, hajlékaikkal a városiasodást állandóan akadályozzák. Ebben osztoznak velük a városi kiscgazdák is, akik távoleső földjeiket rosszul művelik, városbeli gazdasági udvaraikkal pedig a közegészségügy elemi feltételeinek teljeseését is akadályozzák.

Ha mindezeket a teher-tételt jelentő elemeket megfelelő falutelepítéssel kivitték volna, vagy akár most is kivinnék a határba és a szomszédos uradalmak területére, a városok lakosság száma csökkenne ugyan a statisztika szerint és nagy faluk nem dicsekedhének megyei városi, sőt törvényhatósági szervezettel, azonban a városiasodás megindulna és a városok, környékük fejlődésével és gazdagodásával, ennek következtében iparuk és kereskedelmük 'gyarapodásával sokszorososan kárpótolva lennének a látszólagos veszteségért.

A közigazgatási átszervezés és a megfelelő telepítés egymagában is csodával határos eredményekkel járhat, mert így megfelelő talajművelés következne be, amely átalakítaná a talajt, hatna az éghajlatra, maga után vonná a falusi településeknek úttal való összekötését, lehetővé tenné a vasúti hálózat kibővítését és okszerű vezetését, jó egészségügyi ellátást, beiskoláztatási lehetőségeket biztosítana a lakosságnak.

Természetes, hogy mindezek csak akkor valósulnának meg, és a telepítés csak akkor vezethet sikerre, ha a már tárgyalt egyéb fizikai előfeltételeket is végrehajtjuk, különösen az erdősítést és az öntözést is lehetővé tevő vízrendezést. Ezeknek is előfeltétele azonban a megfelelő telepítés. Az öntözőművek erős költségeit nem viselhetik a szétszórt tanyások, akik drágán előállított kerti terményeiket szervezetlenségük és a közlekedési nehézségek miatt nem értékesíthetnék. Semmi akadálya sincs ellenben annak, hogy a 100-200 családból álló új falvak közvetlen közelében tulajdonosonként egy-két kataszteri hold öntözött kertetületté váljék, míg a határ többi része öntözés nélkül, de az öntözőművek és erdők által párateltebbé tett levegőn, megfelelő növénytermeléssel hasznosíthatassék.

Az elszórt tanyásokat nagyon nehéz meggyőzni változtatások szükségességéről; a falusiak átképzése mégis könnyebb. Vérmes reményekkel ugyan ebben az irányban sem kecsegtethetjük magunkat; nemrég beszélte egy ismerősöm, hogy Gyomától műúton egy kilométernyire, műút melletti tanyán, Tolsztojt olvasó gazda búzát termel és mint nagy vívmányt említette, hogy néhány töke szőlőt, vagyis szintén nehezen értékesíthető termékű növényt ültetett. A haszon, nagyobb termelési eredmény az a tényező, amellyel a kisemberre hatni lehet; a települési rendszer megváltoztatását és a termelés átszervezését is ebben a vonatkozásban kell rájuk vetíteni.

Bármennyire híve legyek az egyéni szabadságnak, a viszonyok lehető szabad kialakulásának, bármennyire elítéljek minden fölösleges kényszert és – mint régi törvényelőkészítő – bármilyen bizalmatlan legyek is a törvényekbe helyezett reménységekkel szemben, mégis azt kell mondanom, hogy az alföldi probléma

külön törvényes szabályozás nélkül nem oldható meg. Nem is egy törvényre, hanem egymással összefüggő törvényhozási alkotásokra van szükség, amelyek közül egyesek csupán az Alföldre vonatkozzanak, mások az általános rendezésen belől az alföldi különleges körülményekre állapítsanak meg kivételeket.

Nem a közigazgatási tisztviselő elfogultsága és saját szakomnak a túlbecsülése vezet akkor, amikor sorrendben is, jelentőségben is elsőnek veszem az alföldi területrendező törvényt.

Ennek a törvénynek – nézetem szerint – több fejezetre kell tagozódnia. Elsősorban el kell szakítania a mezőgazdaságilag művelt területeket a törvényhatósági városoktól és ezeknek csak annyi területet szabad meghagynia, amennyi a város távoli jövőbeli legkedvezőbbnek vélt fejlődése esetében is házhelyekre, közterületekre, közüzemek elhelyezésére szükséges. Tudom, hogy ez a kívánság a városok mostani vezetőségénél, sőt a többé-kevésbé tőlük függő helyi sajtónál és társasköröknél is nagy ellenhatást vált ki. Ha figyelembe veszik azonban ezek a körök azt, hogy a virilizmus és egyáltalán a törvényhatósági választójog mai rendszere úgysem tartható fenn sokáig, akkor számolniuk kell azzal, hogy a törvényhatóság lakosságának jelentős hányadát, 40-50%-át tevő tanyai lakosság a közel jövőben számarányának megfelelő képviseltetéshez jut és akkor kiverekszi magának szükségletei kielégítését. Ez pedig éppen az elhibázott települési rendszer és az eddigi elhanyagoltság következtében az együttmaradó törvényhatóságnak sokkal nagyobb anyagi megerőltetésébe fog kerülni, mintha őket most kiengedi és rájuk bízva, hogy boldoguljanak, ahogy tudnak. Megtörténhetik, hogy pár év múlva esetleg a belterület fog szenvedni a külterület terrorja alatt és a belterület fog

aránytalanul adózni, az eddig élvezett előnyökért vezeklésül. Jó néhány ilyen jóslatom már bevált. Természetes, hogy a városi vagyonból a megfelelő részt az újonnan alakuló községeknek természetben ki kell adni.

Ugyanezt az eljárást kell alkalmazni a megyei városokkal szemben is, amelyeknél még törvényhatósági érzékenység sem forog fenn; a vármegyéknek igazán érdekük az, hogy minden lakosuk a neki legjobban megfelelő szervezetben éljen s így ezt a törekvést éppúgy elő kell mozdítaniuk, mint a törvényhatósági városok mezőgazdasági jellegű külterületeinek az illető vármegyékbe kebelezését vagy a szomszédos vármegyék között felosztását.

Szükséges azonban az alföldi vármegyék területeinek rendezése is. Ezt megkönnyíti az a körülmény, hogy az Alföldön aránylag nem régen: 1876-ban elég radikális területrendezés ment végbe, amely annakidején nagy ellenhatásokat váltott ugyan ki, azonban olyan eredménnyel járt, hogy ma már az egymással annakidején mereven szembenállott részek, pl. a Jász-Kunság és Külső-Szolnok megye, teljesen összeforrtak. Valószínű tehát, hogy a tényleges szükségletnek megfelelő, a rokonszenveket és forgalmi lehetőségeket, gazdasági érdekeket figyelembe vevő területrendezés igen hamar megnyugtatón a kedélyeket.

Feltétlen szükségesség a teljesen különböző társadalmi, gazdasági, települési viszonyokat feltűntető, egymástól a kecskeméti nagy határ által különben is elválasztott északi és déli Pest megyének szétválasztása. Kecskemét lehetne a saját határából és a déli részekből alkotandó új vármegyének székhelye. Ez még költséggel sem járna, minthogy Kecskeméten úgyszólván megvannak a megyeszékhelyen szükséges állami hivatalok és hatóságok és középületeiben a megyei

közigazgatás is otthonra találna. A Kecskeméttel rossz összeköttetésben levő és amúgy is Baja felé húzó Kalocsa-vidéket viszont Bács-Bodroghoz kellene csatolni. Szeged város külterülete legyezőalakban terül el, megszakítva csongrádvármegyei községektől. A szegedi határ, ezek a községek és Csonka-Torontálnak jelenleg minden igazi indok nélkül Csanádhoz csatolt része minden jogos igényt jól kielégítő Szeged vármegyét alkotnának, míg Csongrád megyéhez csatoltnék a megyei várossá átszervezendő Hódmezővásárhely, a határában levő és községesítendő településekkel, valamint Jász-Nagykun-Szolnok vármegyének Szenteshhez közeleső, azzal jó vasúti összeköttetésben levő nyúlványa. Békés vármegyében nehézséget okoz ugyan a megyeszékhelynek a megye szélén lévő kisebbik városban léte, ezen azonban már nem változtathatunk. Megfontolás tárgya lehet azonban a szarvasi szögletnek Csongrád-, esetleg Szolnok vármegyéhez csatolása és a Csanád vármegye által teljesen körülölelt, az anyamegyével csupán egy vékony szalagon át közlekedő két községnek Csanád megyébe bekebelezése. Csonka-Bihar fenntartása tulajdonképpen nem közigazgatási szükségesség; ha fenn is tartjuk, gyökeres átalakuláson kell átmennie. Ez a megye ugyanis több, egymással össze nem függő, egymással semmi közlekedési lehetőséget sem nyújtó olyan részből áll, amelyek mindegyike szervesen kapcsolódott a természetes központ-hoz: Nagyváradhoz és azzal jó összeköttetése volt. Csonka-Bihart tehát ki lehet egészíteni Csanád-, Békés-, esetleg Hajdú vármegye egyes részeivel, de északi részét feltétlenül a természetes hajlamoknak megfelelően a Debrecen város határával és a V alakú Szabolcs vármegye kisebbik lábát alkotó tiszapolgári résszel kiegészülő Hajdú vármegyéhez kell csatolni. Ily módon tűrhető közigazgatási beosztást léte-

síthetnénk az alapok felforgatása nélkül. Egyes vármegyék kisebb voltát indokolja az a körülmény, hogy a városi birtokokon létesülő és sűrűsödő tanyaközségek valamint a latifundiumokon létesülő telepesközségek lakosságuk számát a népfelosztások odavezetése révén rövidesen erősen emelik és így a megyei élet alapja biztosítottnak látszik, a megyei igazgatás tennivalókkal ellátása pedig még inkább.

A területrendező törvény negyedik fejezete vagy adjon a kormánynak erős felhatalmazást a községi határok rendezésére, vagy taxatíván sorolja fel – a jelenlegi községi törvénytől eltérően – legalább is a változtatandó községi határokat. Ma ugyanis ugyanazon vármegye területén belül a községi határ egyes részeinek átcsatolása tekintetében a törvényhatóságok meghallgatása után a belügyminiszter dönt, aki azonban kötve van az adóalapszerinti többség kérelméhez és így az eljárás a legkritkább esetben indul meg, noha az Alföldnek egyik súlyos csapása a községi határok rendezetlensége is. A hosszú gilisztahatárok, a V-alakú határok, az enclávék és az exclávék egyáltalában nem tartoznak ma a ritkaságok közé. Ez nemcsak közigazgatási nehézségeket okoz, mert a községi hatóság távoleső, az illető község életétől idegen területekre is kiterjed. Adózási szempontból is aggályos, mert a távoleső részen rendszerint idegen községbeliek a birtokosok, viszont a vizsgálat tárgyává tett községek lakosainak más községek hozzájuk közel eső terület-rezéin van birtokuk, tehát a község és a birtokviszonyok figyelembevételével történő határkiigazítás az adókiivetés és beszedés munkáján nagyon könnyítene; főleg közgazdasági haszna lenne azonban a területrendezésnek, mert ily módon áttelepülések is mennének végbe és könnyebb lenne a népnek az egyoldalú szemtermelésről való leszoktatása.

A területrendező törvényt kell követnie és azzal lehetőleg egyszerre életbe lépnie az alföldi agrártörvénynek.

Ha a törvényhozás és a kormány húzódozik is annak a földreformnak országos érvénnyel való végrehajtásától, amelyet ajánlottam és amely előbb-utóbb elkerülhetetlen lesz, az Alföldre vonatkozó rendezés igazán nem szenvedhet késedelmet. Országos vonatkozásban is kár minden percért, amit elmulasztunk a földbirtokmegosztás megváltoztatását és a termelés átszervezését illetően, azonban más országrészekre vonatkozólag ez inkább azzal a veszéllyel jár, hogy minél későbbre tolódik ki, annál nagyobb megrázkódtatással jár és annál nehezebb lesz az átszervezett termeléssel is a világpiacon elhelyezkednünk még abban az esetben is, ha a helyes utat: a belfogyasztás növelését követjük. Az Alföldön ellenben minden elmulasztott perc katasztrófához visz közelebb és azzal a veszedelemmel jár, hogy a gyűlékony anyaggal annyira telt hordó váratlanul felrobban.

Szükségesnek tartom a törvényben szorosan meghatározandó törvényhatóságok területén alacsony birtokmaximum megállapítását, a hitbizományok azonnali eltörlését és a törvényes öröklés szabályainak 1867-ig visszamenőleg érvényesítését. A birtokmaximumon felüli birtoktesteket az állam azonnal vegye át és azokért a jelenlegi tulajdonosnak csekély, legfeljebb katasztrális holdanként egy pengős évi járadékot fizessen. Kivétel a közalapítványi vagyon, amelynek igénybevételeért az állam fizesse meg a kataszteri tiszta jövedelmet. Az ekkép felszabaduló birtoktestek meghatározott része (20-25%) erdősítendő, a többire telepes falvakat kell létesíteni, még pedig akként, hogy a telepest csupán az állam által a régi tulajdonosnak fizetett járadéknak megfelelő szolgáltatás terhelje.

Ily módon remélhető, hogy az új telepesek óriási többsége megállja a helyét és elbíri a rossz gazdasági konjunktúrában is a méltányos hitel rendelkezésükre bocsátásával megkönnyítendő felszerelés és berendezkedés költségeit is.

A városok kisbérlet útján hasznosított földbirtokát a jelenlegi bérösszeg, mint annuitás fejében a bérlők tulajdonába kell adni. Ott, ahol a bérösszeg indokolatlanul és természetellenesen magas, szakértő bevonásával független bíróság állapítsa meg az annuitás Összegét. A városi földbirtokból szerzett tulajdon szabadon idegeníthető el hivatásos földművesnek; több parcella összevásárlása azonban tilos legyen és az annuitás, mint telki teher, maradjon a földtulajdonon.

Ezek a javaslataim gyökeres szakítást jelentenek a római jogon felnőtt jogászi gondolkozással és számos erős, a beavatatlanok előtt jogosnak látszó érdeket sértenek. Más megoldási mód azonban alig kínálkozik és ha ezt nem vesszük igénybe, megtörténhetik, hogy sokkal erőszakosabbra fog sor kerülni.

Ha nem római jogi, hanem magyar jogfejlődési nézőpontból nézzük javaslataimat, nem olyan visszaveteszők. A szent korona főtulajdonjoga, az ősiség, a hűtlenség esetében való vagyonkobzás nagyon rokontermészetű elgondolások. Necsak azt nézzük, hogy ma fennálló jogrendszerünk szerint már 32 évi birtoklás is meg nem támadható tulajdonjogot biztosít, vizsgáljuk egy kicsit, hogy alakultak ki azok a nagybirtokok, amelyekkel szemben ilyen eljárást ajánlok.

Távol állok minden túlzástól a nagybirtok és általában a nagyvagyon megítélésénél. Nem fogadom el Szent Jeromosnak tételét: *Omnis dives iniquus est, aut haeres iniqui*. Nem szeretem piszkálni a magyar földbirtokot illetőleg sem annak célvagyon jellegét

és a megszűnt honvédelmi kötelezettségeket. Veszedelmes lenne, ha mai társadalmunk minden jeleniségénél a múltat, okszerűséget és érdemességet vizsgálónk; meg kell elégednünk azzal, ha a teljesen korszerűtlen és veszedelmes kinövésekkel szemben tesszük ezt. Az alföldi nagybirtokok nagyrészt azonban a XVIII. században ingyen vagy nevetségesen kis árárt nem az országnak tett szolgálatokért szerezték meg jelenlegi tulajdonosaik ősei azon a réven, hogy az eredeti tulajdonosok – még ha túléltek is a zavart – a *neo-acquistica commissio* előtt jogait kétségtelen bizonyítékok bemutatása mellett sem igazolhatták, így jutott Harruckern, a hadseregszállító 22.000 forint fejében fél Békés vármegyéhez, melyet utódai ma is bírnak. Néhány ezer forintért váltotta magához a modenai banktól a Pallavicini-család azt a jelzalogot, amelynek révén előbb a mezőhegyesi uradalmat, majd azért cserébe a csongrádmegyei óriási birtokot kapta. Kétszáz esztendő nem is olyan hosszú idő, hogy ezek feledésbe menjenek és a szerzésnek meg nem támadható erkölcsi alapot adjanak. Joggal mondhatja mindenki, hogy örüljenek, ha a földjáradék emelkedése, az ország fejlődése révén ezért a befektetésért ennyi időn ily óriási vagyont élvezhettek és legyenek megnyugodva, ha az ingatlan vagyonnak egy csekély részét is megtarthatják, a többiért pedig olyan járadékot kapnak, amely még mindig, a megmaradt vagyonnal együtt, előkelő, nagyúri életet biztosít számukra.

Némileg más a helyzet a városi birtokoknál, amelyeket ugyan a városok többnyire ingyen vagy nagyon olcsón szereztek, azonban mégis többnyire kisemberek birtokába bocsátották. Nem felejthetjük el továbbá azt sem, hogy a városok önkormányzati testületek, amelyek közfeladatokat látnak el és ugyancsak közfeladatokat ellátó, a kezdet nehézségeivel

küzdő önkormányzati testületek lesznek azok a tanya- vagy telepesközségek is, amelyekre a városi vagyion részben átszállna. Méltányos tehát számukra az eddigi bevétel biztosítása; mindössze arról kell gondoskodni, hogy ahol a bérösszeg túl magas, a bérlő, leendő tulajdonos boldogulását komolyan zavarja, ott megfelelő mérséklés menjen végbe.

Nem kerülnek ki figyelmemet azok a nehézségek, amelyek minden ilyen, általános vonatkozású terv megvalósításakor felmerülnek.

Az első ilyen nehézség az, hogy így igazságtalanságnak látszó különbséget tennénk az alföldi és egyéb nagybirtokosok között. Én ezt nem tenném, mert – amint kifejtettem – nézetem szerint az az egyetlen ismérv, hogy teljesíti-e a nagybirtok hivatását vagy nem: ha többet és jobbat termel és több embernek ad kenyeret, mint ugyanazon a területen a kisbirtok összessége, akkor nem szabad bántani, különben meg kell szüntetni az ország bármely részén. Minthogy azonban erre nézetem szerint is egyelőre remény nincs, legalább az Alföldön kell végrehajtani a változtatást, ahol a nagybirtokot már évtizedekkel előbb meg kellett volna szüntetnünk, mint ahogy azt olyan politikailag liberális és társadalmilag konzervatív publicista, mint Beksics Gusztáv is annakidején követelte. Ha az alföldi nagybirtokosok akkor nem hallgattak a szép szóra, akkor viseljék a következményeket. Különbözik ami az egyenlőtlen elbánást illeti, a háborúban az egyik embert megöli a golyó, a másikat megsebesíti, a harmadikat nem bántja. Az árvíz a folyó egyik partját elönti, a másikat nem. Elemi csapásoknál és történelmi eseményeknél mindig van egyenlőtlenség. Egyenlőtlenség azonban az is, hogy ma az Alföldön vannak 50-60.000 holdas uradalmak és vannak százezerszámra nincstelenek. Kisebb egyenlőtlenség az alföldi és a

dunántúli nagybirtokos különböző rendszabályok alá vonása, mint a mai alföldi helyzet fenntartása.

A másik nehézség az, hogy a nagybirtokok egyrésze eladósodott, másrésze nem. Az eladósodott nagybirtokosnak esetleg megváltás az, ha kis tehermentes birtokot kaphat és ezen felül járadékot. Viszont már nemzetközi nézőpontból is valakinek a jelzálogterheket fizetnie kell és ha azt az új tulajdonosra, a kisemberre hárítjuk, ismét csak összeroppan a teher alatt. Nincs más megoldás, minthogy az eladósodott nagybirtokosnál a járadékot bizonyos fokig csökkentjük, viszont a jelzálogterhet az egész igénybevett földterületre vonatkozólag vegye át az állam. A járadékok révén az államra úgyszólván csak átmenetileg hárulna teher, mert azt az új tulajdonosok fizetik; az évi jelzálogtehernek és a berendezési költsön részletének átvállalása másfél-milliárdos állami költségvetésünkben – egyéb vonatkozásokban a szigorú takarékoság keresztülvitele esetében – nem jelenthet nehézséget. Az állami bevételek pedig az új, sok, megerősödő adóalany révén pár év alatt úgyszólván nem várt mérvben emelkednének.

A két legjelentősebb törvény mellett még számos más, inkább szakkönyvekben ismertető külön törvényre lenne szükség.

A törvénynek végrehajtása, a nagy koncepció megvalósítása azonban kemény feladat, amelyre – őszintén megmondom – a mai kormányhatóságokat és mai törvényhatóságokat alkalmasoknak nem találom. Elismerem mindenütt a jóindulatot, sőt a szakértelmet is, de az eredmény siralmas. Elég példaképpen arra hivatkoznom, hogy ezelőtt néhány évvel a belügyminiszter nagyon szép körrendeletben hívta fel a törvényhatóságokat tanyaközpontok létesítésére, a fejlett települések községesítésére, a területek átcsatolásának kezdeményezésére. A körrendelet min-

denütt tetszett, tudomásul vették és – nem csináltak semmit.

Nem szeretem a rendkívüli intézkedéseket, a rendes közigazgatási szervezet felforgatását. Az Alföld átalakítását azonban nem tudom elképzelni nagyvonalú, erőskezű, politikai pártoktól független, osztály- és hivatási előítéletektől ment, helyi kapcsolatokon felülálló kormánybiztos nélkül, aki hajtja előre a rendes közigazgatási szervezetet és bürokratikus nehézségek és formák nélkül irányítja a telepítést, vezeti a területrendezést. Ha Rádayt kellett alkalmaznunk a betyárvilág kiirtására és Tisza Lajost Szeged újjáépítésére, akkor az Alföld felélesztésére is meg kell találnunk a megfelelő, most talán még nem ismert embert és annak működését a szokásos magyar irigység és kicsinyesség nélkül kellene elősegítenünk.

X. ZÁRSZÓ.

Ennek a könyvnek a kézirata a folyó év július havában kész volt. A szomorú közgazdasági viszonyok, a válsággá sűrűsödött nehézségek megakadályozták eddig azt, hogy napvilágra kerüljön. Most is oly módon válik nyomdaterméké, amely Kazinczy korára emlékeztet. Irodalmunk ugyanolyan kiadási problémákkal küzd, mint a nyelvújítás korának írói.

A kézirat befejezése és a könyv megjelenése közötti időszakban jelentős események történtek a külföldön és a magyar glóbus is megremegett.

A nemzetközi közgazdasági válság kirobbant. Az angol világbirodalom ideiglenesen felfüggesztette az aranyvaluta érvényét, ami világszerte rendkívüli bonyodalmakat okozott. Vérmesebb képzelő tehetségű emberek már az arany trónfosztásáról beszélnek és azt sürgetik, hogy a nemzetközi fizetési eszköz az aranyfedezettől függetlenül az egyes nemzetek munkáján, a beléjük vetett hiten, a velük szemben táplált bizalmon alapuljon. Az arany kérdés előtérbe nyomulása látszólag és átmenetileg megerősítette Franciaország helyzetét, amely nemcsak Németországot kényszerítette szégyenteljes visszavonulásra az Anschluss-kérdésben, hanem a leszerelést illetőleg is saját ízlése és érdeke szerint készíti elő a megoldást. Természetes,

hogy nyílt kérdés az, meddig bírja Franciaország mesterséges eszközökkel befolyásának érvényesítését.

Nálunk a mezőgazdasági válság még élesebbé vált; az államháztartás egyensúlya megingott; az örökéletűnek látszó kormány átadta helyét olyanak, amely éppen a könyvemben ajánlott egyszerűséget és takarékossgot választotta jelszavaként.

Ügy érzem, hogy az utolsó három hónap nemzetközi és belpolitikai eseményei nemcsak nem cáfolták meg állításaimat, nem tették feleslegessé célkitűzéseimet, hanem minden tekintetben igazoltak.

Igazoltnak látom hosszú időre szóló külpolitikai megállapításomat és az általam adott külpolitikai irány megállapítást; igazoltnak látom az azóta Károlyi Imre gróf által nálam hasonlíthatatlanul nagyobb felkészültséggel és ügyességgel bebizonyított kapitalista válságot és a kapitalizmus megváltoztatásának szükségességét.

Részben kormányprogrammá vált a termelésünk átszervezése, köz- és magánéletünk egyszerűsítésére vonatkozó tervem. Erre vonatkozólag legfeljebb azt a megjegyzést tehetem, hogy nagyon kell ügyelnünk, nehogy ismét jelszavakba füljön az állami élet megmentésére indított mozgalom és egyes társadalmi csoportok ellenállásán felmorzsolódjék. Gondoskodnunk kell továbbá arról, hogy ne csak fájdalmas operatív beavatkozások történjenek, – aminő például a tisztviselő illetménycsökkentés – hanem minél előbb megtörténjenek az intézkedések a termelés megindítására, megfelelő átszervezésére, a fogyasztóképesség helyreállítására. Ebben a tekintetben bizonyos kése delmet látunk: az elsőrendű életszükséglet! cikkek termelői ára mellett drákói rendszabályok nélkül is olcsóságot teremthetne a kormány, amivel a kényszerrendszabályok szigorúságán enyhíthetne. Nem látjuk

továbbá azt az erős beavatkozást a termelésbe és a forgalomba, amelyről könyvemben megemlékezem és amely nélkül, hitem szerint, rövid időn belől eredményt nem láthatunk. El kellene mennünk egészen a termelési diktatúráig; ma erről sokkal inkább lehet beszélni, mint azelőtt három hónappal. Ma felelős állásban lévő egyének, templomi hitszónokok ajkáról olyan kijelentések hangzanak el, amelyek ezelőtt három hónappal súlyos következményeket vontak volna maguk után.

Egy kétségtelen: sem a fehér ember civilizációjában részes országok nemzetközi viszonylatokban, sem hazánk nemzeti viszonylatokban nem mehet vissza oda, ahol volt. Hiba lenne, ha most azt vizsgálnék, mit mulasztottak a föld népei és mit mulasztott Magyarország az utolsó évtized alatt. Az elkövetett hibákon okuljunk, a hibás irányokhoz esőemberekhez ne térjünk vissza, de szokjunk le már egyszer arról, hogy mindig a múlton kérődzünk és nem a reánk nézve mégis fontosabb jövővel foglalkozunk.

Mindezek a mozzanatok arra indítottak, hogy könyvem befejezését megváltoztassam és fejtegetéseimet az emberi értelembe, a magyar nemzet fennmaradásába és fejlődésébe vetett hittel zárjam be.

Budapest, 1931. évi október havában.